

SKRIFTER UTGIVNA AV INSTITUTIONEN FÖR NORDISKA SPRÅK
VID UPPSALA UNIVERSITET

95

ANDERS WIDBÄCK

Ordspråk i bruk

Användning av ordspråk i dramadialog

With a summary:

Proverbs in play

Usage of proverbs in drama dialogue

UPPSALA
UNIVERSITET

2015

Dissertation presented at Uppsala University to be publicly examined in Ihresalen, Engelska parken, Uppsala, Friday, 6 November 2015 at 10:15 for the degree of Doctor of Philosophy. The examination will be conducted in Swedish. Faculty examiner: Associate Professor Ann-Catrine Edlund (Umeå University, Department of Language Studies).

Abstract

Widbäck, A. 2015. Ordspråk i bruk. Användning av ordspråk i dramadialog. (Proverbs in play. Usage of proverbs in drama dialogue). *Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet* 95. 184 pp. Uppsala: Institutionen för nordiska språk. ISBN 978-91-506-2482-3.

This thesis is a study of proverbs and their use in dialogue. Proverbs have a long history but have not been the subject of much linguistic research in Sweden. The purpose of the study is to examine how proverbs are used, who uses them and to what extent they are used. The focus is on the communicative functions of the proverb and on how information is disseminated through proverbs. The theoretical basis of the study is systemic-functional linguistics and its view of language use, with focus on the interpersonal metafunction. A qualitative analysis has been performed using the principles and perspectives of conversation analysis. The source material consists of 45 Swedish plays published between 1700 and 2000, which form part of the corpus *Svensk dramadialog (Swedish drama dialogue)*.

Proverbs are used among other things to argue, criticise, comment, comfort, defend, object or explain. Their use varies over time in terms of frequency as well as to which speech functions are expressed, but they are predominantly used in much the same way today as 300 years ago. The results of the study show a clear decline in use over time in the number of proverbs in the material. They are used most frequently in the 18th century to argue and object, while in the 20th century they tend to be used to criticise. Their most common function in all periods is to comment. Older people use proverbs in speech more than younger people, and there is a frequent tendency for proverbs to be aimed at other people of the same generation. Equally as many women as men use proverbs in speech in relation to their speaking space in the corpus. Proverbs are frequently multifunctional and act as a linguistic resource in the dialogue.

Keywords: proverb, drama dialogue, language use, speech functions, pragmatics

Anders Widbäck, Department of Scandinavian Languages, Box 527, Uppsala University, SE-75120 Uppsala, Sweden.

© Anders Widbäck 2015

ISSN 0083-4661

ISBN 978-91-506-2482-3

urn:nbn:se:uu:diva-262720 (<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-262720>)

Printed in Sweden by Kph Trycksaksbolaget AB, 2015

Till Pyret

Innehåll

Förord.....	11
1 Inledning.....	13
1.1 Ordspråkens historik och utbredning	14
1.2 Syfte och frågeställningar	19
1.3 Disposition	20
2 Ordspråksforskning.....	21
2.1 Ordspråk som del av fraseologi.....	21
2.1.1 Tidigare fraseologisk forskning	23
2.1.2 Idiom.....	24
2.1.3 Ordstav.....	25
2.2 Paremiografi.....	26
2.3 Paremiologi	31
2.4 Ordspråks funktioner.....	34
2.4.1 Sociala funktioner	36
2.4.2 Kommunikativa funktioner	38
3 Definition av ordspråk	42
3.1 Innehåll	43
3.2 Form	46
3.3 Generaliserbarhet	48
3.4 Hävd	49
3.5 Anonymitet	52
3.6 Andra utmärkande drag.....	53
3.7 Sammanfattning	54
4 Material.....	56
4.1 Korpusen Svensk dramadialog.....	56
4.2 Drama som genre	58
4.2.1 Dramernas dubbla kommunikation.....	59
4.2.2 Dramadialog och autentiskt samtalspråk.....	62
4.3 Excerperingen	65
4.3.1 Själständig enhet	65
4.3.2 Hävd.....	66
4.3.3 Anonymitet	68
4.3.4 Svenska	69

5	Analytiska utgångspunkter	70
5.1	Systemisk-funktionell lingvistik	71
5.1.1	Ideationell metafunktion	72
5.1.2	Interpersonell metafunktion	74
5.1.3	Textuell metafunktion	78
5.2	Analysmetod	78
6	Ordspråkens användning	84
6.1	Informativa språkhandlingar	86
6.1.1	Kommentera	86
6.1.2	Beskriva	90
6.1.3	Förklara	92
6.1.4	Bekräfta	95
6.2	Åsiktsgivande språkhandlingar	97
6.2.1	Förstärka	98
6.2.2	Försvara	99
6.2.3	Argumentera	102
6.2.4	Invända	103
6.2.5	Tillrättavisa	106
6.2.6	Varna	108
6.3	Värderande språkhandlingar	109
6.3.1	Kritisera	110
6.3.2	Lugna	112
6.3.3	Trösta	114
6.3.4	Förolämpa	116
6.4	Textuella aspekter på ordspråksanvändning	118
6.4.1	Topikavslut	119
6.4.2	Ordspråket som utgångspunkt	122
6.5	Användning i diakront perspektiv	125
6.5.1	Användning i de olika perioderna	126
6.5.2	Användning i alla perioder	130
6.6	Multifunktionalitet och gemensamma språkhandlingar	133
6.6.1	Kombinationer av språkhandlingar	133
6.6.2	Gemensamma språkhandlingar	136
6.7	Sammanfattning	137
7	Ordspråksfrekvens	139
7.1	Generell ordspråksfrekvens	139
7.2	Yttrare och mottagare	142
7.2.1	Avsidesreplik	143
7.2.2	Flera mottagare	143
7.2.3	Kön och ålder	145
7.3	Sammanfattning	151
8	Avslutande diskussion	154

8.1	Språkhandlingar och användningssätt.....	154
8.2	Ordspråksfrekvens och användare	157
9	Summary.....	160
9.1	The history and distribution of proverbs.....	160
9.2	Research into proverbs.....	161
9.3	Definition of proverb	162
9.4	Material and excerpting	165
9.5	Theory and method	166
9.6	Results: the speech functions	167
9.7	Results: the proverbs' frequency and users.....	168
9.8	Concluding discussion	169
	Litteratur	170
	Källor	178
	Bilaga 1. Ordspråken i Svensk dramadialog.....	181

Figurer och tabeller

Figurer

Figur 1. Illustration av ett ordspråk.....	18
Figur 2. Illustration av ordspråket ”Sälj inte skinnet förrän björnen är skjuten”.....	18
Figur 3. Förståelse av ordspråk på olika nivåer.....	45
Figur 4. Ordspråks semantiska potential.....	45
Figur 5. Ordspråkens betydelse i en kontext.....	55
Figur 6. SFL:s modell över metafunktionerna och de språkliga skikten.....	71
Figur 7. Processerna inom den ideationella metafunktionen.....	73
Figur 8. Språkhandlingar inom SFL.....	75
Figur 9. Procentuell andel av språkhandlingar i period 1.....	127
Figur 10. Procentuell andel av språkhandlingar i period 2.....	127
Figur 11. Procentuell andel av språkhandlingar i period 3.....	128
Figur 12. Procentuell andel av språkhandlingar i period 4.....	129
Figur 13. Procentuell andel av språkhandlingar i period 5.....	129
Figur 14. Procentuell andel av språkhandlingar i period 6.....	130
Figur 15. Procentuell andel av totalt antal informativa språkhandlingar för respektive period.....	131
Figur 16. Procentuell andel av totalt antal åsiktsgivande språkhandlingar för respektive period.....	131
Figur 17. Procentuell andel av totalt antal värderande språkhandlingar för respektive period.....	132
Figur 18. Procentuell andel av informativa, åsiktsgivande och värderande språkhandlingar för respektive period.....	133
Figur 19. Antal ordspråk över tid.....	152

Tabeller

Tabell 1. Antal dramer fördelat över tid i korpusen Svensk dramadialog. ...	57
Tabell 2. Totalt antal språkhandlingar och procentuell andel.	85
Tabell 3. Fördelning av språkhandlingar per period. Antal och procentuell andel.	126
Tabell 4. Förekomster av endast en språkhandling samt kombinationer av två språkhandlingar.	134
Tabell 5. Alla kombinationer av språkhandlingar.	135
Tabell 6. Ordspråk per period.	140
Tabell 7. Ordspråk per drama.	141
Tabell 8. Förhållande mellan antal ord och antal ordspråk i dramerna per period.	142
Tabell 9. Antal yttrare och mottagare för kön och ålder i alla perioder.	145
Tabell 10. Antal yttrare och mottagare för kön och ålder i Period 1.	146
Tabell 11. Antal yttrare och mottagare för kön och ålder i Period 2.	146
Tabell 12. Antal yttrare och mottagare för kön och ålder i Period 3.	147
Tabell 13. Antal yttrare och mottagare för kön och ålder i Period 4.	147
Tabell 14. Antal yttrare och mottagare för kön och ålder i Period 5.	148
Tabell 15. Antal yttrare och mottagare för kön och ålder i Period 6.	148
Tabell 16. Könsfördelning för yttrade ordspråk per roll.	149
Tabell 17. Könsfördelning för yttrade ordspråk per replik.	149
Tabell 18. Åldersfördelning för yttrade ordspråk per roll.	150
Tabell 19. Åldersfördelning för yttrade ordspråk per replik.	150

Förord

Det var en oerhörd glädje jag kände hösten 2010 när jag fick beskedet att jag hade kommit in på forskarutbildningen i nordiska språk vid Uppsala universitet. Det är med lika stor glädje, om än också med stort vemod, jag nu kan konstatera att avhandlingen och forskarutbildningen är slutförda. Det har varit en fantastisk tid av mitt liv som gett mig oerhört mycket erfarenhet och blodad tand att fortsätta forska i framtiden. Med det är det naturligtvis en del personer jag har att tacka för hjälp längs vägen under denna resa.

Först och främst vill jag tacka mina handledare Ulla Melander Marttala och Carin Östman, samt Lennart Larsson i ett inledande skede. Ni har ifrågasatt mina tankar och funderingar samt tvingat mig reda upp bland begrepp och samband. Era olika perspektiv på mina textversioner och er noggranna läsning av dem har kompletterat varandra vilket har varit mycket värdefullt för mig. Det har varit spännande att tillsammans försöka förstå oss på ordspråk och deras funktioner.

Jag vill även tacka Björn Melander som vänligt nog agerade skuggopponent. När man grottar ner sig i ett ämne under flera års tid är det lätt att bli lite hemmablind så dina synpunkter på tydlighet, framställning och resonemang var till stor hjälp. Tack också till Anna-Malin Karlsson respektive Erik Falk för era synpunkter på utvalda delar av avhandlingstexten. Den dramakorpus som utgör källmaterialet i undersökningen skapades inom ett dramaprojekt vid institutionen och jag tackar framför allt projektets initiativtagare Mats Thelander för tillhandahållande av materialet.

Utan en bra arbetsmiljö är det svårt att få något gjort och ett stort tack riktas till Institutionen för nordiska språk i allmänhet samt alla på bottenskrabet i synnerhet som bidragit till en god stämning och rikligt med diskussioner om allt mellan himmel och jord. Det finns inget som inte Lunchbordet vet eller kan ta reda på! Särskilt vill jag nämna Maja, Saga och Jannie för gemensamt stöd, uppmuntran och ångest i våra respektive avhandlingsfaser. Ett ännu större tack riktas till Agnieszka som delat rum med mig i drygt fyra år. Jag vet inte hur många gånger du har agerat bollplank för mina tankar men det har varit till ovärderlig hjälp. En bättre rumskamrat får man leta efter!

Somliga nämnda men ingen glömd. Ett stort tack till alla som har kommit med små och stora tankar, uppmuntrande kommentarer, frågor eller svar som har lett mig till nya inspirerande tankar och funderingar kring min avhandling.

Ett tack riktas också till alla i AIP-IAP (International Association of Paremiology), bland annat Wolfgang Mieder, Liisa Granbom-Herranen och Christian Grandl, för stöd och uppmuntran till en begynnande ordspråksforskare. Den paremiologiska gemenskapen i Tavira är fantastisk och jag hoppas kunna återkomma dit snart.

Sist men absolut inte minst vill jag också ge ett varmt tack till min underbara familj för att ni stått ut med mig under den här tiden, och framför allt på sluttampen. Särskilt vill jag tacka min fru Louise för allt stöd, kloka råd och allmän uppmuntran med arbetet. Ett litet men starkt ljus tillfördes under slutfasen genom vår älskade dotter som har hjälpt mig att förstå vad som är viktigt i livet. Tack också till min fyrbenta dotter för att du har sett till att jag fått komma ut och röra på mig i ur och skur, i vått och torrt.

1 Inledning

*Den der vis är, han hör till, och förbättrar sig;
och den der förståndig är, han tager vid råd;
Att han skall förstå ordspråk, och deras uttydelse;
de visas läro, och deras gåtor.*

Ordspråksboken, kap 1, v. 5–6 (Karl XII:s Bibel 1703)

Ordspråk är något de allra flesta känner till och säkerligen använder eller har använt åtminstone vid enstaka tillfällen. Vi är dock inte alltid medvetna om att det är just ordspråk vi använder. Somliga ordspråk är vanligare än andra och lite då och då kan man stöta på ordspråk som *Först till kvarn...*, *Den som lever får se*, *När man talar om trollen...*, *Som man bäddar får man ligga*, *Morgonstund har guld i mund*, *Många kockar...* eller *Ingen rök utan eld*. Det finns en stor mängd ordspråk i svenskan men många används inte idag i någon större utsträckning. De finns ofta bara bevarade i olika samlingar tillsammans med andra ordspråk, citat, bevingade ord, livsvisdomar och liknande. Som exempel på ordspråk som troligen inte längre används kan nämnas *Bondebruk är ingen barnalek*, *Vita höns värper också vindägg*, *Gott fiska i grumligt vatten* eller *Mången söker ett öre och bränner tre fyrskillingsljus*. Det finns många uppteckningar och samlingar av ordspråk. Tidiga svenska samlingar från medeltiden innehöll bara några hundra ordspråk medan de senaste från 1900-talet innehåller cirka 7000–8000 ordspråk. I flera av samlingarna finns information om vad de betyder, deras bakgrund och deras motsvarigheter i andra språk. Ordspråk är i högsta grad ett än idag levande språkligt fenomen som används i nästan hela världen. Därför är det märkligt att det finns så lite svensk språklig forskning om ordspråk. Överhuvudtaget finns det förvånansvärt lite forskning i svenskan om fasta fraser, eller flerordsuttryck, det vill säga kombinationer av ord som av olika anledningar hänger ihop som en egen enhet.

Vad som framför allt saknas för ordspråkens del är forskning om hur ordspråk används och vilken funktion de fyller i dialog (jfr Sacks & Jefferson 1995:106, Mieder 2004:133). Den pragmatiska aspekten av ordspråk är med andra ord eftersatt inom språkvetenskapen och det finns få undersökningar om hur vanligt det är att använda ordspråk, i vilka situationer de förekommer eller hur och varför ordspråk används i

kommunikation och samtalssituationer. Ordspråk är ju en språklig resurs som har förekommit länge och finns i stora delar av världen, och därför också av värde att belysa.

1.1 Ordspråkens historik och utbredning

Ordspråk finns i nästan alla kulturer och i de flesta av världens större språk. Undantagen tycks framför allt vara Nordamerikas indianspråk samt Australiens aboriginspråk, vilka verkar sakna ordspråk i någon större utsträckning (Whiting 1994 [1931]:31, Mieder 2004b:108). I många av de afrikanska språken kan man hitta en överväldigande mängd ordspråk och de används i vardagstalet i mycket större utsträckning än i till exempel Europa (Whiting 1994 [1931]:24). Detta märks inte minst på den omfattande ordspråksforskning som har bedrivits i olika afrikanska språk (se vidare avsnitt 2.4.1).

Ordspråk har en flertusenårig historia och har hittats i material som daterats till cirka 2000 före Kristus. Man kan finna ordspråk i bland annat babylonisk kilskrift, egyptiska hieroglyfer, hos sumererna, i den nordiska eddadikningen och i både Bibeln och Talmud (Rooth 1973 [1965]:91, Briggs 1985:793, Paczolay 2002:12). Som exempel från Bibeln kan nämnas *Den som gräver en grop åt andra faller ofta själv däri* som finns i Predikaren 10:8 och i Ordspråksboken 26:27 i lydelsen: ”Den som gräver en grop, han faller själv däri” (Gamla och Nya testamentet: de kanoniska böckerna 1917). Just detta ordspråk finns även belagt i fornegyptiska berättelser på demotiska samt i arameiska och syriska versioner av en samling visdomsord på papyrus funna i ruinerna av Elefantine (Grandl 2007:44–45, fotnot 36).

Kyrkan har haft ett stort inflytande vad gäller spridningen av ordspråk (Kjær & Holbek 1969:42). Predikningar kunde bygga på ett ordspråk och många ordspråks (o)moraliska betydelseinnehåll var förstås också av intresse för kyrkan. Ett verk som fick stor spridning var Erik Pontoppidans bok *Onde Ordsprog* (1767) som innehåller ordspråk han ansåg vara sedesfördärvande och gå emot Guds ord (Amundsen 2014:11).

Fabler och berättelser har i många fall hjälpt till att sprida ordspråk, framför allt inom Europa men även till övriga världen. I somliga fall är det berättelsen som är upphovet till ordspråket och i andra fall är det snarare ett ordspråk som ligger till grund för att en berättelse eller fabel har kommit till, i syfte att förklara ordspråket (Holm 1965:15, Rooth 1973 [1965]:90, Piirainen 2011). Ett exempel på en klassisk fabel är *Hunden och köttstycket* (Aisopos 1919:56):

En hund gick på en spång över en ström med ett stycke kött i munnen. Då såg han sin egen spegelbild i vattnet och trodde att det var en annan hund, som

också hade ett köttstycke i munnen, men ett mycket större, tyckte han, än hans eget. Strax släppte han sitt stycke för att nappa till sig den andres. Men hur gick det? Jo, han miste båda, ty hans eget köttstycke flöt bort med strömmen, och det andra stycket, det fanns ju bara i hans inbillning.

Den som gapar efter mycket, mister ofta hela stycket.

Fabeln avslutas med ordspråket *Den som gapar efter mycket, mister ofta hela stycket*. Det finns även mer moderna exempel på fabler och berättelser som illustrerar och bekräftar sanningshalten hos ett visst ordspråk, till exempel boken *Gyllene ordspråk* av Julius Axel Kiellman-Göranson (1856).

Vidare har latinet haft en stor inverkan på spridningen av ordspråk. Både grekiska och romerska ordspråk spreds genom latinets utbredda användning och genom översättningar till och från latin. Det klassiska latinet och senare även medeltidslatinet hade stort inflytande i Europa, framför allt genom översättningsövningar. Ett exempel är spridningen av Erasmus av Rotterdams verk *Adagia* som kom ut i flera utgåvor under första delen av 1500-talet (Erasmus av Rotterdam 1539). De över 4 000 ordspråken i hans samling spreds tillsammans med övriga latinska texter i Europa tack vare bland annat skolundervisningen i latin. Den stora gemensamma spridningen genom latinet medförde att det idag är många ordspråk som är gemensamma för flera språk, vilket kan ses i samlingar som *Concise Dictionary of European proverbs* (Strauss 1998) eller *European Proverbs in 55 Languages* (Paczolay 2002).

Många visdomsord har blivit ordspråk och haft sin upprinnelse i gamla tiders almanackor. I det äldre bondesamhället fick almanackorna relativt stor spridning i och med boktryckarkonsten på 1500-talet, och dessa var ofta berikade med visdomsord om årstider och när det var bäst att så, skörda och flera andra liknande väderleksvisdomar. I Sverige fanns *Den gamla svenska bondepraktikan* där det bland profetior och spådomar om vädret ingick ett avsnitt med minnesverser och ordspråk, där man till exempel kunde finna ordspråket ”Den i leken går, måtte leken tåla” (1990:131). Bondepraktikan byggde i mångt och mycket på astrologi och himlakropparnas inverkan på beslut och öden. Därtill fanns det en mängd regler kring vad man fick och inte fick göra beroende på väder, vind, årstid och deras relationer. Det är dock få uttryck som är direkta ordspråk, i likhet med det ovan nämnda, som lever vidare idag i nästintill ordagrann lydelse. Andra ordspråk som till exempel kan lyda: ”Aftonrodnad kall natt, morgonrodnad slask i hatt” (Holm 1965:20)¹ återfinns i bondepraktikan i lydelsen: ”Aftonrodna vill morgondagen skönt väder giva. Morgonrodna den dagen mycket regn vill bedriva.” (1990:43). Man kan även exempelvis i *Den svenska*

---

¹ Andra varianter på detta ordspråk är: *Aftonrodnad fager natt, morgonrodnad våter hatt, Aftonrodnad gör morgon söt, morgonrodnad gör afton blöt, Afton röd gör morgon söt, morgon röd gör afton blöt* samt *Afton röd och morgon grå vackert väder gärna spå* (Holm 1965:20).

ordspråksboken (1865:4) hitta ordspråket ”April våt och Maj kall fyller bondens lador all” som finns i bondepraktikan som ”Mars torr: april våt, och majus kall, Fyller bondens hus och lador all. Men april torr och ren, Är bonden till stor men.” (1990:106). Liksom Bibeln innehåller bondepraktikan mycket visdom men uttrycken har sällan den ordspråksform som finns i ordspråkssamlingar. Visdomen i uttrycken har blivit varierad i sin form och troligen fått rim och allitteration senare för att det ska bli lättare att komma ihåg dem. En engelsk motsvarighet är *Poor Richard's Almanack* (Franklin 1976) som är en almanacka författad av Benjamin Franklin under pseudonymen Richard Saunders och som gavs ut mellan 1732–1758. I den finns åtskilliga visdomsord som i långt större utsträckning har behållit sin lydelse och form såsom de ser ut än i dag.

En annan källa till flera av våra vanligt förekommande ordspråk är förstås också ”den vanliga människan, den arbetande bonden” (Ström 1981 [1929]:7). Ordspråk spreds oftast muntligt och det är bara en mindre del som faktiskt blev nedskrivna och spreds via skrift. Detta har också medfört att de ordspråk som finns i ordspråkssamlingar kan ge en något skev bild av vilka ordspråk som faktiskt fanns och brukades förr i tiden. Till exempel har många ordspråk som har ett osedligt/anstötande innehåll (det vill säga innehåller ord från kroppens avyttringar och könsord) inte tryckts i samlingar. Inte heller ironi eller underfundigheter är särskilt väl representerade. Istället finns det en övervägande mängd ordspråk som uttrycker abstrakta begrepp såsom dygd, last, lycka, olycka, visdom och dårskap (Kjær & Holbek 1969:12–13). Värt att jämföra med är här också den förut nämnda Erik Pontoppidans bok *Onde Ordsprog* (Pontoppidan 1767) som ger en fingervisning om den tidens åsikter kring vilka ordspråk som var bra eller dåliga och vilka som var värda att tryckas. Många av dem ansågs strida mot gudaktighet, till exempel ”Hwar och en blifwer salig af sin Tro” (s. 4) eller ”En mans wilje är hans himmelrike” (s. 5).

Det finns även förekomster av ordspråk utanför ordspråkssamlingarna. Till exempel figurerar ordspråk inom konsten. Wolfgang Mieder och Janet Sobieski har sammanställt en internationell bibliografi över litteratur som handlar om ordspråk, idiom och ordstäv inom konsten (Mieder & Sobieski 1999). Med 378 bibliografiska poster visar den på den mängd av ordspråklig ikonografi som finns runt om i världen. Det är allt ifrån serier och karikatyrer till oljemålningar, gravyrer och träsniderier som har blivit prydda med ordspråk. En av de mest kända är nog oljemålningen *Netherlandish Proverbs* av Peter Brueghel den äldre från 1559. Målningen innehåller över 100 olika ordspråk och idiom, ikonografiskt avbildade utifrån deras bokstavliga och ibland metaforiska innehåll. Peter Brueghels son, Peter Brueghel den yngre, gjorde flera kopior av faderns målning, bland annat en från 1610 som gav upphov till ett symposium om målningen i USA 2004 och det har även skrivits ett flertal böcker och artiklar om målningen (se vidare Mieders antologi *The Netherlandish Proverbs* (Mieder 2004a)). Man kan

också ofta se ordspråk tryckta på servetter, broderade på gobelänger eller andra prydnadsföremål eller nedklottrade på allmänna platser. Till exempel kunde Piret Voolaid samla in 200 fotografier av ordspråk illustrerade med graffiti och klotter i centrala Tartu under början av 2011 (Voolaid 2011). På svensk mark kan nämnas Kerstin Rodin som skrev sin avhandling *Räven predikar för gässen* om ett ordspråk och hur det figurerar i senmedeltida ikonografi (Rodin 1983).

Lyrik har också hjälpt till att sprida kännedom om ordspråk. Janet Sobieski och Wolfgang Mieder (2005) har redigerat *So Many Heads, So Many Wits*, en antologi med 200 engelska poem, av sammanlagt 174 poeter, som alla innehåller eller handlar om något ordspråk. Det tidigaste är från cirka 1440 och de senaste från 2004.

Även inom dramatik har ordspråk figurerat, bland annat genom det som i Frankrike kallas för *proverbe dramatique*: ”I Frankrike härskade på 1700-talet en sådan vurm för ordspråk, att hela teaterstycken skrevs och uppfördes, där dialogen utgjordes av ordspråk.” (Ström 1981 [1929]:9). Många av dessa pjäser uppfördes liknande charader där publiken sakta leddes fram till att gissa vilket ordspråk som pjäsen grundade sig på. Den här sorten av ordspråkspjäser brukar tillskrivas Carmontelle som levde mellan 1717–1806 (Taylor 1931:182 f., Skuncke 1981:48 f.). Det fanns även andra pjäser med början redan på 1600-talet där författarna utgick från en ytterst enkel handling och därpå förde in så många ordspråk som de bara kunde i replikerna, dock ändå så att de passade i situationerna (Taylor 1931:181).

I mer modern tid har massmedia spelat en stor roll för spridningen av ordspråk och en del nya ordspråk har bildats i till exempel engelskan (ofta i USA) och sedan spridits i varierad form till andra delar av världen (Mieder 2004b:13). En svensk samtida bild, Figur 1, kan illustrera hur ordspråk kan användas idag. Illustrationen, som finns i tidningen Ergo (2014:2, s. 04) och är illustrerad av Maja Almgren, utgörs av en ordlek där man tagit fasta på de bokstavliga betydelserna av ordspråkets konstituenterna och ”ån” har tolkats som bokstaven ”å” i plural istället för ett vattendrag, medan ”vatten” illustreras av dropparna till vänster i bilden – det vatten man alltså inte ska gå ”över ån” efter. I pratbubblorna finns det kommentarer till ordspråkets uppmanande och förmanande budskap: ”gå inte” i imperativ utgör en uppmaning och texten i pratbubblan säger att personen på bilden minsann inte tänker lyda vad ordspråket uppmanar hen att göra.

Figur 1. Illustration av ett ordspråk.

På liknande sätt, och även här med en viss humor, använder sig Vängebiblioteket av Facebook (<https://www.facebook.com/pages/VängebiblioteketUppsala/162967000421053?fref=ts>) (Hämtat 2013-04-22) för att anordna en tävling med en bildgåta där en illustratör (Ari Harjunpää) har illustrerat idiom och ordspråk och man ska gissa vilket idiom eller ordspråk som har blivit illustrerat, se Figur 2.

Figur 2. Illustration av ordspråket "Sälj inte skinnets förrän björnen är skjuten".

Ordspråk har alltså funnits i tusentals år och figurerar fortfarande i relativt stor utsträckning i modern tid. Ordspråk verkar också kunna hittas över större delen av världen. Men trots dess mångåriga historia och vida spridning

är det ändå inte helt lätt att säga vad ett ordspråk egentligen är eller varför de finns i språket och hur de används. Min ambition med föreliggande avhandling är att kunna besvara några frågor kring hur användningen av dem ser och har sett ut.

1.2 Syfte och frågeställningar

Ordspråk har alltså funnits länge och de verkar fortfarande vara i bruk. En fråga är då hur ordspråk används och vilken funktion de fyller i en interaktion. Språk förändras ständigt över tid med gamla ord som faller ur bruk till förmån för nya, betydelser hos befintliga ord och uttryck som ändras och nya användningsmöjligheter för språkliga uttryck uppkommer. Därför är det inte bara intressant att undersöka hur ordspråk används idag utan även om det har skett någon förändring i användningen. Ordspråken är gamla och har genomgått få förändringar över tid vad gäller form och betydelse, men möjligen har användningen förändrats.

En relativt allmänt hållen föreställning om ordspråk är att de oftast används av äldre personer och att de användes oftare förr i tiden: "[...] a time when people still talked in proverbs and there was a saying for every occasion, as happened in our great-grandmothers' day" (Halliday 1994:57). Men som exemplifierades i avsnitt 1.1 verkar ordspråk fortfarande vara levande i språket och användas. Om bara de äldre använde ordspråk borde ordspråken ha försvunnit i och med att en yngre generation växte upp. Några förklaringar skulle kunna vara att det faktiskt inte bara är äldre personer som använder ordspråk utan även yngre och att det är en felaktig föreställning att bara äldre använder ordspråk. Alternativt kan det vara så att ordspråk bara används under en viss period i livet, när man blivit äldre och då kan förmedla ordspråken till den yngre generationen. Det kan också vara så att det har skett en förändring över tid när det gäller vem som använder ordspråk och att yngre har börjat använda fler ordspråk i mer modern tid.

Syftet med avhandlingen är att undersöka användningen av ordspråk i svenska i ett diakront perspektiv. Följande frågeställningar har tagits som utgångspunkt i ett försök att belysa olika aspekter av ordspråksanvändning och om det skett en eventuell förändring över tid:

- Hur används ordspråk? Vilka språkliga handlingar kommuniceras med dem? Har användningssättet förändrats över tid?
- Hur vanliga är ordspråk? Har användningsfrekvensen förändrats över tid?
- Vem använder ordspråk och till vem används de? Har det skett en förändring över tid vad gäller användare och mottagare av ordspråk?

För att kunna besvara dessa frågor behövs en interaktionell kontext i vilken ordspråken förekommer och med ett flertal deltagare i interaktionen, någon som yttrar ett ordspråk och en eller flera personer som ordspråket yttras till. Kontexten ska dessutom vara utsträckt över tid. Ett lämpligt material för dessa syften är korpusen *Svensk dramadialog* som består av 45 svenska dramer. Den sträcker sig över 300 år mellan åren 1725–2000 och består av interaktion mellan flera olika deltagare.

1.3 Disposition

I kapitel 2 redogörs i korthet för forskningsfältet fraseologi och de språkliga konstruktioner som ingår där, bland annat ordspråk. Jag redovisar också tidigare forskning som bedrivits om ordspråk i Sverige och internationellt, både vad gäller sammanställningen av ordspråk i olika samlingar och forskningen om ordspråk som språkligt fenomen. I kapitel 3 presenteras de kriterier och utmärkande drag som särskiljer ordspråk från andra liknande uttryck och som utgör utgångspunkt för excerperingen i föreliggande undersökning. Källmaterialet, som utgörs av korpusen *Svensk dramadialog*, samt excerperingsmetoden redovisas i kapitel 4, medan kapitel 5 behandlar teoretiska och metodologiska utgångspunkter för den kvalitativa analysen av de excerperade ordspråken. Kapitel 6 och 7 är resultatkapitel och en slutdiskussion av resultaten finns i kapitel 8.

2 Ordspråksforskning

Ordspråksforskning ingår som ett område inom det större forskningsfältet fraseologi, studiet av fasta fraser och flerordsuttryck. Inom fraseologin studeras utöver ordspråk även sådana uttryck som kollokationer, idiom, ordstäv, bevingade ord, ordpar och lexikaliserade liknelser. Det är inte alltid lätt att avgränsa dessa olika enheter från varandra då uttrycken har stor variation och det rör sig snarast om ett kontinuum. Det ska här poängteras att benämningen *fraser* inom fraseologin inte ska tolkas som grammatiska fraser, till exempel nominalfraser, verbfraser etc. Fraser innebär här semantiskt kopplade flerordsuttryck som tillsammans utgör en egen enhet, till exempel ett ordspråk.

Ordspråksforskningen kan i sin tur delas in i två delar: paremiografi och paremiologi.² Inom paremiografi inbegriper forskningen framför allt insamlandet av gamla och nya ordspråk för sammanställningar i ordspråkssamlingar eller jämförelser mellan vilka ordspråk som finns i olika språk. Inom paremiologi bedrivs forskningen om ordspråk utifrån deras egenskaper, betydelse, användning och liknande.

I detta kapitel ges först, i avsnitt 2.1, en kort genomgång av hur ordspråk förhåller sig till övriga fasta fraser inom fraseologin. Särskild vikt läggs vid idiom och ordstäv då de är mest lika ordspråken av övriga fraseologiska enheter. Därefter beskrivs de två delarna av ordspråksforskningen, paremiografin i avsnitt 2.2 och paremiologin i avsnitt 2.3, och den tidigare forskning som bedrivits inom dessa två fält. Slutligen, i avsnitt 2.4, behandlas den tidigare forskning som finns om ordspråksanvändning.

2.1 Ordspråk som del av fraseologi

Inom fraseologi studeras olika slag av mer eller mindre fasta fraser och flerordsuttryck (Fleischer 1982:7, NEO 1995–1996: fraseologi, Moon 1998:2). Flerordsuttryck kan delas in i tre huvudgrupper: fria konstruktioner, kollokationer och fasta fraser. Fria konstruktioner är språkliga flerordsfraser som kan varieras fritt, till exempel *en gammal flaggstång* eller *gula bananer*, och står alltså inte i fokus för fraseologin. Kollokationer utmärks av att de

---

² Paremiologi kommer enligt Nationalencyklopedins ordbok (hädanefter NEO) av ”grekiska *paroimi'a* ’ordspråk’ och *-logi*, vetenskapen om ordspråk” (NEO 1995–1996).

består av ord som frekvensmässigt ofta förekommer tillsammans. Till exempel är *stor uppmärksamhet* en kollokation då *stor* frekvent används tillsammans med *uppmärksamhet*. Andra exempel är *ja/nej tack*, *konstigt nog* eller *strålande sol*. I den sista huvudgruppen, fasta fraser, ingår ordspråk, ordstäv, idiom, ordpar, lexikaliserade liknelser och bevingade ord. Många ordspråk, ordstäv och idiom är figurativa medan ordpar, lexikaliserade liknelser och bevingade ord ofta har en bokstavlig betydelse (jfr Sköldberg 2004:32 ff.).

Enligt Dan Fass (1997:27) skiljer sig bokstavliga och icke-bokstavliga uttryck från varandra genom att "nonliteral language departs from truth conditions or violates 'standard' usage of language". Icke-bokstavliga uttryck bryter alltså i någon mån mot ett standardanvändande av uttryckets form och innehåll. Dock måste man göra skillnad på om uttrycket bryter mot grammatiska eller mot semantiska regler. Många stilistiska grepp och uttryckssätt bryter mot ett "språkligt standardanvändande" genom användning av till exempel allitteration, hopning eller assonans. Dock kan man inte hävda att sådana uttryck är icke-bokstavliga i en semantisk mening även om de bryter mot ett språkligt standardanvändande. De flerordsuttryck som bryter mot en standardanvändning av språket på ett semantiskt sätt brukar ofta benämnas figurativa eller bildliga uttryck. Det råder dock en viss oenighet om terminologin kring begreppen. Till exempel menar Lars Brink att det finns uttryck som är icke-bokstavliga men inte i någon egentlig mening förmedlar någon bild, och då inte bör benämnas som ett figurativt eller bildligt uttryck (Brink 2006:41). Detta till trots kommer jag att använda begreppet *figurativa uttryck*. Med figurativa menar jag att de förmedlar en betydelse utöver den betydelse som kan avläsas utifrån de enskilda betydelseerna i uttryckets ingående konstituent. Ibland kan den figurativa betydelsen utgöras av en betydelseöverföring med hjälp av metaforik eller metonymi, och ibland kan uttrycken förmedla en figurativ betydelse som utgörs av konnotationer (som kan vara mer eller mindre kulturspecifika) eller andra inferenser som är kopplade till det specifika uttrycket. Man kan här notera att metafor och metonymi inte ingår i fraseologin då det oftast är ett enskilt ord som har en överförd betydelse i de fallen, och inte hela uttrycket.

Bland de fasta fraser som ofta har en bokstavlig betydelse finns lexikaliserade liknelser, bevingade ord och ordpar. Lexikaliserade liknelser är liknelser som har blivit relativt fasta till formen. Som exempel kan nämnas egenskapen *platt* som oftast jämförs med *pannkakor* i uttrycket *platt som en pannkaka*, eller andra liknelser såsom *hal som en ål*, *snabb som en vessla*, *svart som natten*, *lika som bär* eller *modig som ett lejon*. Oftast är betydelsen genomskinlig och lättförståelig men det finns somliga lexikaliserade liknelser som skulle kunna placeras in i gruppen med figurativ betydelse, till exempel *sova som en stock*. Man brukar vanligtvis inte förknippa stockar med sömn. Bevingade ord är citat som har kommit att få

en viss spridning och blivit allmänt kända och de har en känd upphovsman, till exempel ”Jag tänker, alltså finns jag” som attribueras till den franska filosofen och vetenskapsmannen René Descartes. I somliga fall när upphovspersonen faller i glömska kan citatet istället komma att betraktas som ett ordspråk (se vidare 3.5). Ordpar är uttryck med en fast form där två ord kommer i en viss ordning och sammanbinds av en konjunktion. Exempel är *frid och fröjd, sagt och gjort* eller *lugn och ro*. För en närmare analys av ordpar se Gerhard Bendz (1967).

De uttryck som ofta har en figurativ betydelse är ordspråk, ordstäv och idiom. Idiomen presenteras närmare i avsnitt 2.1.2. Det är inte helt ovanligt att ordstaven räknas som en undergrupp till ordspråken men jag vill hävda att de är två skilda företeelser med olika definitioner. Ordstaven tas upp mer ingående i avsnitt 2.1.3. Inom fraseologin finner man skilda uppfattningar om indelningen av de olika fraseologiska enheterna och benämningen av dem. Wolfgang Mieder (2004b:13–14) skriver till exempel om idiom som ”proverbial expressions” och liknelser (åtminstone de lexikaliserade liknelserna) benämner han ”proverbial comparisons”. Mieder säger vidare att lingvister vill kalla dem för fraseologiska enheter, medan Mieder menar att de är ordspråkliga i den mening att de har tradition och är metaforiska. Flera andra forskare nämner även ”weather proverbs” tillsammans med ordspråk (Whiting 1994 [1931]). Exempel på sådana kan vara *Anders braskar, julen slaskar* eller *Aftonrodnad kall natt, morgonrodnad slask i hatt*. Mieder menar att de allra flesta av dem inte är egentliga ordspråk ”in the scholarly interpretation of the proverb genre” (2004b:26) och Anna Birgitta Rooth hävdar också att: ”En särställning bland »ordspråken» intar väderleksreglerna och kalenderreglerna. I vanligt språkbruk talar vi om väderleksstäv och kalenderstäv” (Rooth 1973 [1965]:91). Många av dessa ”väderleksstäv” är menade att tolkas bokstavligt och därför tillhör de inte ordspråken i en språkvetenskaplig mening (jfr Taylor 1931:111). Ordspråk beskrivs mer utförligt i kapitel 3.

2.1.1 Tidigare fraseologisk forskning

Inom svensk språkvetenskap är forskningen om fraseologi liten i jämförelse med till exempel den engelska, ryska och tyska språkvetenskapen. Inom tysk språkforskning kom två viktiga handböcker ut 1982 och startade forskningen kring fraseologi på allvar: *Handbuch der Phraseologie* av Harald Burger, Annelies Buhofer och Ambros Sialm (1982) och *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache* av Wolfgang Fleischer (1982). Därefter har det på senare år utkommit flera introduktionsböcker till fraseologi på tyska, till exempel *Phraseologie: eine Einführung* (Palm Meister 1995) och *Phraseologie: eine Einführung am Beispiel des Deutschen* (Burger 2010). För svenskans del finns ännu ingen motsvarande bok om fraseologi. Detta innebär också att det för svenskans del inte finns en enhetlig terminologi

inom fraseologin. I litteraturen stöter man på benämningar som *fraseologisk enhet*, *figurativt uttryck*, *bildligt uttryck*, *fast fras*, *lexikaliserad fras* eller liknande termer.

Svensk fraseologisk forskning har framför allt behandlat idiom och lexikaliserade/fasta fraser i allmänhet. Som exempel kan nämnas *Om lexikaliserade fraser i svenskan* (Anward & Linell 1976), *Idiom i bruk* (Clausén 1996), *Idiombruk i talspråk* (Arnstad 2001), *Korten på bordet* (Sköldberg 2004) och *På rak sak* (Prentice 2010). Den sistnämnda har ett andraspråksperspektiv och därtill finns det ytterligare en handfull artiklar och uppsatser som behandlar idiom ur ett andraspråksperspektiv.

Vad gäller ordspråken har den allra största delen av svensk ordspråksforskning behandlat en svensk handskrift med ordspråk på fornsvenska. Handskriften har haft Peder Låles danska ordspråkssamling från mitten av 1400-talet som förlaga. Den svenska handskriften har getts ut dels av Axel Kock och Carl af Petersens (1889–1894) som *Östnordiska och latinska medeltidsordspråk*, dels av Inger Lindell som *En medeltida ordspråkssamling på fornsvenska* (Lindell 2011). Den tidigare forskningen om ordspråk presenteras mer ingående i avsnitt 2.2 och 2.3 men först ges i följande avsnitt, 2.1.2 och 2.1.3, en kortfattad beskrivning av idiom och ordstäv, som är de uttryck som är mest lika ordspråken. Idiomen är också figurativa och skiljer sig i huvudsak genom att inte vara självständiga yttranden gentemot ordspråken som utgör självständiga enheter. Ordstäv består också av självständiga enheter men skiljer sig genom att ofta inte vara figurativa. Det finns en stor gråzon mellan ordspråk, idiom och ordstäv och gränsdragningen mellan de olika uttrycken kan vara svår att göra.

2.1.2 Idiom

Idiomen är inte syntaktiskt självständiga enheter utan måste inkorporeras i en kontext. De består oftast av en verbfras: *vara någon på spåren*, *föra någon bakom ljuset*, en prepositionsfras: *för brinnande livet*, *i samma veva*, eller en nominalfras: *familjens svarta får*, *pudelns kärna*. Det finns dock idiom som består av en hel sats, till exempel *Det var en annan femma* eller *Kusten är klar*. Gränsen mellan idiom och ordspråk kan ibland vara svår att dra. Ett uttryck som idag anses vara ett idiom, exempelvis *vila på sina lagrar* (Svensk ordbok 1999:668), kan ha varit ett ordspråk i äldre tid, eller kan göras till ett ordspråk genom ett tillägg av *Man ska*, som det finns exemplifierat i Pelle Holms ordspråkssamling (1965:355), ”Man ska inte vila på sina lagrar, så länge nya kan vinnas”. På liknande sätt används ordspråket *Först till kvarn får först mala* idag nästan uteslutande i förkortad form med bara de inledande tre orden *Först till kvarn*. Ofta räcker det med att yttra de inledande orden i ett välkänt ordspråk för att aktualisera hela ordspråket. Dock kan man fundera över användningen i meningar som *Det är först till kvarn som gäller* där det förkortade uttrycket snarast används som idiom, i

och med att det införlivas som en fast fras snarare än som en förkortad fras. Det ursprungliga ordspråket har den bokstavliga betydelsen att den som kommer först får mala först, och i det gamla bondesamhället var det säkerligen av vikt då den bonden också kunde få ut sin malda säd på marknaden och sälja först. De som kom senare, malde senare och därmed försökte sälja senare kunde inte vara säkra på att någon längre ville köpa mer säd. Ordspråkets figurativa betydelse är snarast 'den som kommer först får det bästa'. I den mer moderna, förkortade användningen av *först till kvarn* har det närmast blivit en betydelseförskjutning. Den som kommer först får inte bara det bästa utan den får något överhuvudtaget. Ordspråkets betydelse innebär att den som kommer efter får ta det som blir över medan idiomets betydelse är att den som kommer efter riskerar att inte få något alls. En modifierad form av det ursprungliga ordspråket finns i *Den svenska ordspråksboken* (1865:17) och lyder *Den som kommer sist till qvarnen, får också mala*. Detta indikerar att uttrycket *först till kvarn* både till form och till betydelse är ett idiom och inte ett ordspråk. Gränsdragningen behöver göras utifrån hur uttrycket används, det vill säga vilken betydelse man avser med uttrycket.

För utförligare redovisning av idiom och deras karaktäristik hänvisas till Christina Cacciari (1993), Sam Glucksberg (1993), Ulla Clausén (1994), Martin Everaert (1995), Rosamund Moon (1998), Sam Glucksberg & Matthew McGlone (2000), Maria Arnstad (2001), Emma Sköldberg (2004) och Marianne Skog-Södersved & Anita Malmqvist (2007).

2.1.3 Ordstäv

Inom den internationella ordspråksforskningen räknas ordstäv ofta som en undergrupp till ordspråk. De liknar varandra så till vida att "båda är fullständiga enheter, som inte låter sig anpassas till talet" (Rooth 1973 [1965]:89), men ordstäven har en mer specifik och annorlunda struktur än ordspråken. Jag vill hävda att ordstäven är så pass olika ordspråken att de är en separat fraseologisk enhet och inte en undergrupp.

Ordstäven följer formeln *cit* + *sagesperson* (+ *situation*), till exempel *Det var nära ögat, sa han som sköt sig i näsan*, eller *Den som ändå låge, sa den late, satt i sängen* eller *Ruter ut! sa glasmästaren*. Citatet kan bestå av ett ordspråk, men inte nödvändigtvis, och situationen är inte obligatorisk men vanligtvis finns den. Ordstäven är oftast humoristiska och inte sällan ekivoka. Internationellt kallas de ofta för *wellerismer*, efter Charles Dickens karaktär Weller som ofta använde sådana uttryck (Holm 1965:16–17, Mieder 2004b:193).

Många ordstäv är konventionaliserade men i mycket mindre utsträckning än ordspråken. De kan varieras mer och det är lättare att nybilda ordstäv. En vanlig modern variant är att man till (nästan) vilken mening som helst kan lägga till *sa flickan* för att göra det föregående yttrandet till ett ordstäv med

ekivoka konnotationer. På detta sätt kan man lätt nybilda ordstäv men det är mycket sällan något av dem konventionaliseras och sprids i någon fast form till allmän kännedom. De flesta ordstäv saknar alltså hävd (se vidare avsnitt 3.4 om ordspråkens hävd).

I en undersökning av Jan-Ola Östman (2006) används konstruktionsgrammatik och pragmatik för att se hur ordstäv passar in i en språkbeskrivning för svenska. Östman sätter in ordstäv i så kallade ”frames” där de ingående grammatiska enheterna får olika egenskaper och särdrag. Ordstäven som konstruktion innehåller då först ett citat som kan se ut på många olika sätt; bland annat kan citatet bestå av ett ordspråk. Därpå kommer ordet *sa* följt av en sagesperson, och slutligen en oftast förekommande tredje del som beskriver en situation eller händelse. Den tredje delen kan bestå av ett adverbial, en relativsats, en prepositionsfras eller en hel sats med subjekt och predikat. Ordstäven utmärker sig genom att de har en OVS ordföljd snarare än den i svenska vanligare SVO (Östman 2006).

I somliga fall finns alltså ett ordspråk med i ordstävets initiala citatdel och det är sällan tydligt vad som är det ursprungliga: om ordspråket har förlängts till ett ordstäv eller om ordstävet har förkortats till endast ordspråket. I många fall kan man tänka sig att ordspråket var det ursprungliga uttrycket och för att tillföra en humoristisk aspekt lade man till ordstävformeln: *sa X+situation*. Till exempel kan det vara så i *Bättre förekomma än förekommas, sa flickan, gick till pojken* eller *Man lär så länge man lever, sa båtsmannen, slogs med döden*. I andra fall kan det vara svårt att avgöra vad som är det ursprungliga uttrycket, exempelvis så för *Det var nära ögat, sa han som sköt sig i näsan* som oftast bara uttrycks som idiomet *det var nära ögat*. I ordspråket *Ingen vet var haren har sin gång* kan man dock tänka sig att det finns ett ursprungligt ordstäv eftersom betydelsen blir tydligare om man känner till det utförligare ordstävet *Ingen vet var haren har sin gång, sa kärningen, satte snaran på taket* (Holm 1965:17).

2.2 Paremiografi

Som nämndes inledningsvis i detta kapitel kan ordspråksforskningen delas in i två fält, paremiologi och paremiografi. Paremiografi är nog den del som de flesta är mer bekant med, nämligen insamlandet av ordspråk och upprättandet av ordspråkssamlingar samt forskning kring samlingarna. Det är framför allt inom de etnologiska och folkloristiska forskningsfälten som insamlandet av ordspråk har skett.

Ordspråkssamlingar finns i olika varianter. Det finns enspråkiga samlingar som innehåller ordspråk från ett enda språk, till exempel *Ordspråk och talesätt* av Pelle Holm (1965) eller *Svenska ordspråk* av Fredrik Ström (1981 [1929]). Det finns även flerspråkiga samlingar där ordspråken står

listade med sina motsvarigheter i andra språk, till exempel *Norstedts ordspråksbok* (1996) eller Guyla Paczolays *European Proverbs in 55 Languages with Equivalents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese and Japanese* (2002). I de flerspråkiga samlingarna står ordspråken på sitt respektive källspråk. Utöver dessa finns det även samlingar som består av ordspråk hämtade från flera språk och som är översatta. Här kan nämnas bland annat *7000 ordspråk och talesätt från hela världen* av Ole Kragh (1981) och *Ordspråk från när och fjärran* av Axel Scheffler (1998). Samlingar med översatta ordspråk är nog det vanligaste bland mindre samlingar och kan ofta innehålla illustrationer. Det är ytterst få samlingar som endast innehåller ordspråk. De allra flesta brukar även innehålla ordstäv och idiom i större eller mindre mängd.

De flesta samlingarna är just endast samlingar i listformat utan källor, betydelsebeskrivning eller annan vetenskaplig information. I mångt och mycket beror det på att samlingarna är riktade till allmänheten och därmed är av en mer populärvetenskaplig karaktär. Av svenska ordspråkssamlingar ska dock nämnas *Penu Proverbiale* av Christopher Grubb (1665) och *Ordspråk och talesätt* av Pelle Holm (1965) som exempel på två ordspråkssamlingar som i viss mån har betydelser och källor angivna (se vidare nedan). Nästan alla förekommande ordspråkssamlingar har haft tidigare samlingar som förlagor. För närmare beskrivning av hur ordspråkssamlingar är ordnade och kategoriserade se Charles Clay Doyle (2007) och Emma Sköldberg (2014).

Det finns endast ett fåtal större³ svenska ordspråkssamlingar. Inger Lindell har gett ut en tryckt utgåva av handskriften Palmskiöld 405, vilken i sig är en avskrift av en dansk ordspråkssamling av Peder Låle från mitten på 1400-talet. Låles handskrift består av cirka 1 200 latinska ordspråk med danska motsvarigheter. I Lindells utgåva *En medeltida ordspråkssamling på fornsvenska* (2011) står de 1 089 ordspråken på latin med en fornsvensk motsvarighet under vart och ett och "[O]rdspråken är ordnade någorlunda alfabetiskt efter det latinska ordspråkets första bokstav. Till ordspråkens innehåll har ingen hänsyn tagits" (Lindell 2011:17). Samlingen består nästan uteslutande av ordspråk men det finns också fyra ordstäv medtagna⁴. I inledningen ger Lindell dels en kort beskrivning av ordspråk, vad de är och vad andra forskare har sagt att de är, dels för hon ett uttömmande resonemang kring handskriftens historik, vem Peder Låle var, samt tar upp en mängd olika språkhistoriska aspekter för sin egen utgåva. Till exempel beskriver hon ordspråkens ortografi, meningsbyggnad, ordböjning, stilistik och lexikala innehåll.

---

³ Med större menas här samlingar innehållande fler än 1 000 ordspråk.

⁴ De fyra ordstäven, med respektive nummer, är: 493: *kasta mik hwart thu wilt ok ey i vatnen sagdhe wthern*; 903: *godh ware hiælph ok ginge ey mathir aat sadhe kerlingh*; 1028: *jag kænne wæl krassan saghde bondin han aat odhyrtena*; 1086: *frændhir æru wslum wærst saghdhe ræff til rødha hunda*. Det sista ordstävets finns också med endast den inledande citatdelen: 484: *frændhir æru wslum wærst* (Lindell 2011).

Även *Swenske Ordsedher eller Ordsaghor* från början av 1600-talet med cirka 1 000 ordspråk har haft Peder Låles handskrift som en trolig huvudkälla till ordspråken (Sahlgren 1960). Det är Sveriges äldsta kända tryckta ordspråksbok och utkom i minst fyra upplagor: år 1604, 1610, 1621 och 1636 (Sahlgren 1956:8) Den bygger på latinska medeltidsordspråk men har bara med de svenska ordspråken, ordnade initialalfabetiskt. Samlingen *Swenske ordsedher* finns också som en utgåva av Jöran Sahlgren i Svenska folkböcker VIII (1956). Stavningen är i viss mån normaliserad men den alfabetiska ordningen är fortfarande densamma. Detta innebär att ord som stavades med initialt "hv", till exempel "hvad", nu endast stavas med "v" men återfinns under bokstaven "H" i utgåvan. På samma sätt finns till exempel "det" under "T", ord med "j" finns under "I" och "u" under "V". Utgåvan innehåller även ordstav: "Jag åker, sade gåsen, då räven lopp med henne till skogs" (s. 227), liknelser: "Så är dåre ibland folk som ugglan ibland kråker (s. 271) och andra uttryck som inte alltid kan räknas som ordspråk: "Stryk av gullringen och tag till grepen!" (s. 274).

År 1665 gav Christopher Grubb ut sin ordspråkssamling *Penu Proverbiale* med drygt 4 000 ordspråk. Grubb hänvisar ofta till Erasmus av Rotterdams berömda ordspråkssamling *Adagiorum Chiliades* från 1539, vilken kom ut i flera tryck mellan åren 1500–1550, och Grubb har med största sannolikhet haft den som förlaga till sin egen samling (Wahlund 1968:XXI). Grubbs samling gavs åter ut 1677 och då med tillägg av Lars Törning. *Penu Proverbiale* är uppställd i alfabetisk ordning efter ordspråkets första ord och innehåller för nästan alla ordspråken även tyska och latinska motsvarigheter. För varje ordspråk finns det även en förklaring till betydelsen, antingen uttryckt med andra ord eller uttryckt genom ett annat, liknande ordspråk. I marginalerna finns oftast hänvisningar och referenser till bibeltexter där Grubb ansåg att ordspråkets innebörd i någon mån hade sin motsvarighet. På så sätt kan ordspråkssamlingen anses vara en vetenskaplig samling då den innehåller källreferenser samt betydelseförklaringar till ordspråken. Detta är en skillnad mot Låles handskrift som endast är en lista på ordspråk utan närmare förklaringar eller källor. Grubbs samling har utgjort förlaga för Per Erik Wahlunds bok *Osed och ordsed* (1968) där han har gett ut 1 234 ordspråk hämtade från Grubbs samling och lagt till en del förklaringar och kommentarer till dem. I inledningen har Wahlund även en ingående beskrivning av Grubb som person. Grubbs samling innehåller, utöver ordspråken, även ordstav: "Dhet hiälper alt som sqwälper, sade han som swälgde Fröoen" (s. 91), liknelser: "Affwundsjuker som Hunden på Höö" (s. 9) och idiom: "Sittia emillan 2. stolar" (s. 717).

År 1807 gav Lars Rhodin ut *Samling af Swenska Ordspråk* (Rhodin 1807) med cirka 2 500 ordspråk. Rhodin säger i sitt företal att han inte har ämnat att samlingen skulle ges ut till allmänheten utan endast är tillkommen för hans eget nöjes skull. Därför finns inte heller några förklaringar utan

samlingen är endast ett register över ordspråk, ordnade alfabetiskt och med latinska, engelska och tyska motsvarigheter till många av ordspråken.

Vidare bör nämnas *Den svenska ordspråksboken*, en samling som trycktes 1865 av L. J. Hiertas förlag men som i övrigt saknar information om författare. Den innehåller 3 160 ordspråk och flera av dem är egentligen ordstäv, exempelvis ”Allting bör ske med mått, sa’ skräddaren, slog hustrun med alnen” (s. 4). I likhet med *Penù proverbiale* är ordspråken ordnade alfabetiskt efter det initiala ordet i ordspråken. I bokens företal sägs:

För att vid en möjligen ny upplaga ytterligare kunna komplettera samlingen, emottager förläggaren med nöje och tacksamhet de bidrag, som kunna insändas af derfor intresserade personer” (Den svenska ordspråksboken 1865:företalet)

Denna önskan av förläggaren speglas i att varannan sida är blank och därför troligen avsedd för läsaren att skriva ner egna ordspråk eller varianter av de förekommande ordspråken, och därmed kunna komplettera samlingen. Det förekommer inga förklaringar eller källor till ordspråken.

I mer modern tid finns två större svenska ordspråkssamlingar: Fredrik Ströms *Svenska ordspråk* (1981 [1929]) med cirka 7 000 ordspråk samt Pelle Holms *Ordspråk och talesätt* (1965) med cirka 8 000 ordspråk. Båda två har en relativt lång inledning där ordspråkens historia, definition, form och innehåll beskrivs och exemplifieras. *Svenska ordspråk* har en tematisk uppställning där ordspråken är indelade utifrån deras betydelsemässiga innehåll. Till exempel finns kategorierna ”Om Vår herre och djävulen”, ”Om mat och dryck”, ”Om barn och föräldrar”, ”Om ära, namn och rykte”, ”Om bonden och jorden, om gården och fänaden” och andra. Samlingen innehåller förutom ordspråk även ordstäv men de är avgränsade och upptagna sist inom varje innehållskategori. I slutet finns en käll- och litteraturförteckning där Ström anger de förlagor som han har haft för sin egen samling. Det finns dock inga uppgifter om varifrån de enskilda ordspråken är hämtade.

Pelle Holms samling är alfabetiskt ordnad utifrån ett nyckelord i ordspråken. Till exempel finns ”Stort huvud, litet vett” under nyckelordet ”huvud” tillsammans med ”Det man inte har i huvudet får man ha i benen” (s. 153), medan ”Vettet följer inte alltid med åren” kan hittas under ”vett” (s. 355). Man kan med andra ord behöva leta efter vilket nyckelord som ordspråket har placerats under. För många av ordspråken finns en betydelseförklaring inom parentes och därtill en kursiverad källa, men inte för alla ordspråk. Det förekommer ett flertal ordstäv och en del kollokationer utöver ordspråken i Holms samling. Till exempel kan man hitta ”Himmel och pannkaka! (*utrop av häpnad*)” (s. 253), ”Tag saken kallt [l. ta’t kallt] (*tag det med ro, ingen panik!*)” (s. 167) eller ”Hjärtans gärna, sa bonden, var

så illa tvungen” (s. 127). I likhet med Ström finns ordstävnen sist under varje nyckelord.

Utöver dessa samlingar finns en mängd större och mindre samlingar med ordspråk från hela världen som är översatta till svenska. Som exempel kan nämnas Ole Kraghs *7000 ordspråk och talesätt från hela världen* (Kragh 1981), *Våra bästa ordspråk* (2004) och *Ordspråk från när och fjärran* (Scheffler 1998). Det finns också flerspråkiga samlingar, där ordspråken förekommer med sina ekvivalenter i flera språk, till exempel *Norstedts ordspråksbok – 1800 ordspråk på svenska, engelska, tyska, franska och spanska* (1996), *20.000 proverbs: [and their equivalents in German, French, Swedish, Danish] = 20.000 Sprichwörter = 20.000 ordspråk* (Bilgrav 1985) och *Ordspråk i tiden* av Ulf Palmenfelt (Palmenfelt 1991).

Det finns också samlingar med regionala ordspråk från olika delar av landet, till exempel *Ordspråk, talesätt och härm på Ytterlännäs mål: Proverbs, idioms and wellerisms in Ytterlännäs dialect* (Bergfors 1981), *Ordspråk från södra Sverige: ordnade efter åsikter, värderingar, samhällsyn: med en inledning om etnologiska och sociala aspekter på ordspråken* (Rooth 1968), *Ordspråk, ordstäv och talesätt från sydvästra Småland* (Vide 1957), *Bättre grå kaka än ingen smaka: ordspråk och talesätt i övre Norrland* (Hellquist 1995) och *Tornedalens ordspråk* (Lampinen & Winsa 2007).

Internationellt sett hittar man en uppsjö av ordspråkssamlingar för olika språk. Några av de större och mer kända är bland annat Erasmus av Rotterdams *Adagiorum Chiliades* (Erasmus av Rotterdam 1539) (vanligtvis endast kallad *Adagia*) som kom ut i flera versioner åren 1500–1550; Walter & Schmidts *Lateinische Sprichwörter und Sentenzen des Mittelalters* (Walther & Schmidt 1963–1986) i nio volymer med cirka 150 000 ordspråk; *Thesaurus proverbiorum medii aevi. Lexikon der Sprichwörter des romanisch-germanischen Mittelalters* av Samuel Singer & Ricarda Liver (Singer & Liver 1995) i 13 band; *Concise dictionary of European proverbs* av Emanuel Strauss (Strauss 1998) som innehåller över 100 000 ordspråk på cirka 30 olika språk. På engelska finns bland annat *A dictionary of the proverbs in England in the sixteenth and seventeenth centuries: a collection of the proverbs found in English literature and the dictionaries of the period* av Morris Palmer Tilley med cirka 11 780 ordspråk (Tilley 1950:xi) och *Oxford Dictionary of Proverbs* med över 1 100 ordspråk (2008). I danska kan man till exempel hitta *Ordsprog i Danmark. 4000 ordsprog fra skrift og tale gennem 600 år* (Kjær & Holbek 1969), *Alverdens Ordsprog* (Holbek & Piø 1964) med “4444 ordsprog fra hele verden” och inte minst *Danmarks gamle ordsprog* (Danmarks gamle ordsprog I–VII 1977–1987), en sju band stor samling av ordspråk från olika källor mellan åren 1500–1700 innehållande sammanlagt cirka 33 000 ordspråk.

Det här är bara några exempel på olika ordspråkssamlingar som finns i världen i syfte att ge en fingervisning om några av de större verken. Det

finns även en stor mängd mindre verk, ofta med blandningar av ordspråk, aforismer, citat, idiom och ordstäv från ett eller flera språk. För en mer utförlig bibliografi kring ordspråkssamlingar hänvisas till Wolfgangs Mieders *International Bibliography of Paremiography* (2009). Den gavs ut 2009 i två volymer och listade då 10 027 olika ordspråkssamlingar från hela världen. År 2011 gav Mieder ut en bibliografi över sin egen, privata samling av ordspråkssamlingar, innehållande 3 615 stycken olika samlingar (Mieder 2011:1). Varje samling i sig kan, som ovanstående exempel visar, innehålla tusentals ordspråk så antalet enskilda ordspråk är förstås långt större.

2.3 Paremiologi

Paremiologi är forskning om ordspråk som fenomen – form, innehåll, inläring, förståelse och liknande. Internationellt finns mycket forskning om ordspråk, framför allt vad gäller struktur, betydelse och sociala funktioner. Den allra största delen av forskningen har gjorts inom folkloristik och etnologi men en hel del har också gjorts inom språkvetenskapen. Även inom psykologi och neurologi har man bedrivit forskning med hjälp av ordspråk för att till exempel se hur barn lär sig språk och hur den kognitiva förmågan att processa metaforer fungerar. För den som är intresserad av liknande undersökningar hänvisas till Mieder & Sobieski *Proverbs and the Social Sciences: An Annotated International Bibliography* (2003), som innehåller över 1 100 olika publikationer inom sociologi, psykologi och psykiatri.

En pionjär inom paremiologin var Archer Taylor, och hans bok *The Proverb* (1931) lade grunden till forskningen om ordspråkens ursprung och spridning i världen, liksom deras innehåll och form vad gäller grammatik, semantik och stilistik. I inledningen av sin bok skriver Taylor att ordspråk i stort sett är omöjliga att definiera men att det finns någonting hos dem som ändå säger oss att ett uttryck är ett ordspråk medan ett annat uttryck inte är det. Det uttalandet har sedermera blivit berömt inom paremiologiska kretsar, och påvisar svårigheten med att ringa in och definiera ordspråk. Detta hindrade förstås inte Taylor och många efter honom att försöka definiera och klassificera ordspråk. I detta sammanhang bör den ryske forskaren Grigorii Permiakov nämnas. Permiakov menade att ordspråken inte kunde klassificeras och tematiseras utifrån sitt innehåll då ett ordspråk kan finnas som en antonym variant och båda två kan vara lika sanna. Därför menade han att det är situationen som ska klassificeras, det vill säga den situation som ordspråket uppträder i eller behandlar. Denna tanke ligger också bakom till exempel Fredrik Ströms ordspråkssamling *Svenska ordspråk* (1981 [1929]) där ordspråken är uppställda enligt en tematisk indelning, det vill säga indelade utifrån situation eller ämne som ordspråket handlar om eller behandlar. Permiakov menade vidare att ordspråk måste analyseras på tre nivåer: en lingvistisk nivå (som en språklig, grammatisk eller fraseologisk

enhet), en logisk nivå (som en logisk-semiotisk enhet eller i en situationell ram) och en stilistisk nivå (som en kreativ folkloristisk enhet) (Permiakov 1979:9–31). Ordspråk kan definieras, klassificeras och förstås först när man får helheten av ordspråkens form, deras skapande av betydelse samt de referenser och konnotationer som de skapar i verkligheten.

Ett annat av Permiakovs stora intressen var också vad han benämnde ett *paremiological minimum*, det vill säga ett kärnbestånd av ordspråk inom ett visst språkområde, en grupp eller kultur (Permiakov 1989). Med kärnbestånd menas ett visst antal ordspråk som de flesta inom gruppen behärskar. Oftast sammanfaller detta med att ordspråken även är de vanligaste vad gäller förekomst och användning. Här kan också nämnas Ken Farø (2003) som har undersökt ett danskt ”paremiological minimum” och frågade sig hur många ordspråk som används i normalfallet i danskan idag. Farø konstaterade att enligt den danska ordspråksboken är det cirka 200 stycken. Om man också tittar på en del andra källor ligger det danska paremiologiska minimumet på cirka 500 ordspråk, vilket kan jämföras med idiomerna som ligger runt 10 000, enligt Farø. En liknande studie har gjorts av psykologerna Robert Hoffman & Richard Honeck (1987) där de undersökt dels hur många ordspråk en person kan minnas på fri hand, dels hur många ordspråk en person kan känna igen. Resultaten visade att i normalfallet kan en person känna igen cirka 300 ordspråk (deltagarna själva gissade att de kunde cirka 50 ordspråk) och det visade sig också att de hade en relativt god kunskap om hur ordspråk kan användas, till exempel för att uttrycka moral i slutet på berättelser, för att förstärka ett budskap eller ge budskapet humor, för att ge råd utan att vara mäsrande eller för att minska emotionell spänning.

En person som influerades av Permiakovs arbete med klassifikation var Matti Kuusi. Han gjorde en egen tematisk klassificering av över 700 ordspråk från hela världen, främst från Finland och de baltiska länderna. Kuusis samling var från början hans privata insamlade material i ett kortindex med referenser till hundratals andra ordspråkssamlingar runt om i världen. Tillsammans med dottern Outi Lauhakangas utformade de en databas (*The M6 international type system of proverbs*) utifrån Kuusis originallappar. Den finns nu tillgänglig i specialsamlingar vid Finnish Literature Society (Lauhakangas 2001). Samlingen finns även online.

Sedan många år tillbaka är Wolfgang Mieder ett av de största namnen inom ordspråksforskningen. Han är redaktör för tidskriften *Proverbium* och har gett ut åtskilliga böcker, artiklar och bibliografier om ordspråk. Han ger årligen ut en uppdaterad bibliografi över ordspråksforskning, både paremiologisk och paremiografisk sådan, och 2004 gav han ut *Proverbs. A Handbook* (2004b) som är en sammanställning av ett flertal olika aspekter på ordspråk, bland annat struktur, förståelse, funktioner, historia, tidigare forskning samt en mängd olika exempel på användningsområden.

För Sveriges del är ordspråksforskningen liten i jämförelse med den internationella. Mig veterligen finns det endast ett dussintal publikationer

från 1930-talet och framåt som behandlar ordspråk i någon mening: tre ordspråkssamlingar, två avhandlingar (en i etnologi och en i språkvetenskap), tre språkvetenskapliga uppsatser och därtill en handfull andra publikationer innehållande kortare avsnitt om ordspråk. Ordspråkssamlingarna är *Svenska ordspråk* av Fredrik Ström (1981 [1929]), *Ordspråk och talesätt* av Pelle Holm (1965) och *En medeltida ordspråkssamling på fornsvenska* av Inger Lindell (2011). Alla tre har gedigna inledningar där de tar upp bland annat grammatik, semantik och morfologi för ordspråk. Etnologen Kerstin Rodins avhandling *Räven predikar för gässen* (1983) behandlar ett enda ordspråk inom medeltida ikonografi. Rodin har undersökt ordspråkets spridning i bildform utifrån kulturanalyser och visuella samt verbala traditionskanaler. Daniel Andersson är nordistisk språkvetare och undersöker i sin avhandling *Fega pojkar pussar aldrig vackra flickor* ordspråkens semantiska innehåll ur ett genusperspektiv i nordnorrländsk agrarmiljö (2009). Med hjälp av den så kallade blendteorin (se Fauconnier & Turner 2002) analyserar han ordspråkens metaforiska betydelse och vilka egenskaper som ordspråken tillför män och kvinnor genom metaforiken. Värld att nämnas är också Maria Hanzéns magisteruppsats om användning och funktioner av folkliga uttryck i ett urval av Astrid Lindgrens sagor (Hanzén 2007). I begreppet folkliga uttryck ingår ordspråk, ordstäv, talesätt och bevingade ord. Hanzén tittar på i vilken sorts kontext dessa uttryck förekommer och ställer frågorna: Är miljön stad eller landsbygd? Förekommer uttrycket i dialog eller i texten? Vem är sändare (barn – vuxen – berättare) och mottagare (barn – vuxen – läsare) för uttrycken? Uttryckens pragmatiska funktioner delas in i fyra huvudgrupper: kommentera, uppmana, argumentera och fråga. Huvudgruppen kommentera delas sedan in i flera undergrupper: förklara, konstatera, ironisera, uppmuntra, deklamera, svara, reta och fostra (s. 25). Till sist tittar Hanzén även på uttryckens form i sagorna och om de förekommer i ”*Ursprunglig form (U)*, *Ursprunglig form med viss ändring (U/Ä)* samt *Ändrad form (Ä)*” (s. 26, kursivering i original). Hanzén jämför formen på uttrycken i sagorna med formen i hennes referensmaterial, som består av flera olika samlingar av ordspråk, talesätt, ordstäv, bevingade ord och idiom.

Det finns alltså en betydande mängd internationell och en liten del svensk forskning om ordspråk och avsnitt 2.4 kommer främst att koncentreras på den forskning som gjorts vad gäller ordspråkens användning, funktioner och kommunikativa aspekter. För övrig forskning hänvisas till Mieders bibliografi *International Bibliography of Paremiology and Phraseology* (Mieder 2009).

2.4 Ordspråks funktioner

Avhandlingens huvudsyfte är att undersöka användning av ordspråk och försöka svara på hur vi använder ordspråk. Det kan finnas många anledningar till att ordspråk, liksom ordstäv, idiom och andra fraseologiska uttryck, används. Figurativa uttryck skapar många associationer och konnotationer och kan därmed uttrycka mycket mer än ett bokstavligt tolkat yttrande med motsvarande betydelseinnehåll kan göra. De tillåter oss att tala om abstrakta företeelser som vi inte kan tala om annars (Black 1979:34, Gibbs 1994:290, Gläser 1998:133, Croft & Cruse 2004:193). Bland annat ordspråk används även av bekvämlighetsskäl, vi sparar tid på att använda dem (Sköldbberg 1999:18). Ordspråk kan också användas som uttryck för sociala funktioner och för kommunikativa funktioner, till exempel ”när man vill argumentera för en åsikt, tolka en inträffad situation, uttrycka kritik” (af Klintberg 2014). Ofta kan man använda ordspråk för att uttrycka flera olika funktioner samtidigt och ordspråkens multifunktionalitet framhålls i den tidigare forskningen (se till exempel Pipping 1938:5, Röhrich & Mieder 1977:81, Krikmann 2009:52).

Något man stöter på nästan överallt inom den paremiologiska forskningen om ordspråkens användningssätt, och som näst intill har blivit en kliché att säga, är att ordspråken måste undersökas i en kontext (se Seitel 1976, Kirschenblatt-Gimblett 1981, Hasan-Rokem 1982:173, Norrick 1985, Rogers 1990, Harnish 1993, Siran 1993, Mieder 2004b, Krikmann 2009). Folkloristerna E. Ojo Arewa & Alan Dundes (1964) var bland de första som poängterade vikten av att undersöka användningen av ordspråk och att sätta in dem i en kontext. Det är en sak att känna till ett ordspråk och en helt annan sak att kunna applicera det korrekt i en korrekt situation. De menade att:

One can say that proverbs sum up a situation, pass judgment, recommend a course of action, or serve as secular past precedents for present action; but to say this does not tell us what the particular function of a particular proverb used by a particular individual in a particular setting is. (Arewa & Dundes 1964:71)

Lutz Röhrich och Wolfgang Mieder säger samma sak i sin bok *Sprichwort* (1977) där de skriver att bara undersöka ett ordspråk som det står i till exempel en ordspråkssamling, helt kontextlöst och ”dött”, ger inga indikationer på hur ordspråket kan användas. Det är först i en kontext som man kan tillskriva ordspråket några definitiva funktioner:

In der Sammlung ist das Sprichwort tot, und erst in der Gebrauchssituation zeigt es sich als äusserst anpassungsfähiges Sprachbild, dem keine definitiven Funktionswerte zugeschrieben werden können. (1977:81)

Ken Farø (2003) uttrycker det som att funktionerna utan kontext endast är en ”illusion” och att ordspråkens pragmatiska aspekter är minst lika viktiga att beakta som deras semantiska egenskaper för betydelsen:

Eksempelvis er det ganske vist ikke forkert at beskrive betydningen af Rom blev ikke bygget på én dag med ’store projekter tager tid’, men en tilføjelse af, at ordsproget pragmatisk ofte »bruges som trøst eller retfærdiggørelse af noget«, er en mere adækvat sproglig beskrivelse end den rent semantiske. Det samme gælder små gryder har også ører: Man kan godt vælge en rent semantisk parafrase som ’børn opfanger og forstår ofte voksnes samtaler’, men en pragmatisk oplysning om, at ordsproget især »bruges som advarsel til nogen, der ikke er opmærksom på, at tilstedeværende børn muligvis lytter med«, er en væsentlig del af ordsprogets brugsbetingelser. (Farø 2003:45–46)

Några forskare har ändå undersökt ordspråkens funktioner utifrån deras form, det vill säga om ordspråken står i en påståendeform eller i en imperativform. Rolf Pipping har gjort omfattande undersökningar av ordspråk i flera olika källor (1938, 1954, 1960, 1962, 1963). Han har framför allt klassificerat och analyserat ordspråken i Axel Kock och Carl af Petersens *Östnordiska och latinska medeltidsordspråk* (Kock & Petersens 1889–1894) utifrån förhållandet mellan form och innehåll. Pippings analys visar att ordspråk består av dels imperativa uppmaningssatser som ofta innehåller råd och varningar, dels påståendesatser som ofta innehåller modala verb och som bland annat anger förbud och föreskrifter. Även dessa kan användas som råd eller varning (Pipping 1938:3). De övriga ordspråken som har en narrativ huvudsats menar Pipping är rent konstaterande och en något brokig grupp. De är dock ofta värderande i någon mån. Pipping urskiljer vidare funktioner såsom argument, beröm och klander. ”Ofta nyttjas ett ordspråk så, att det samtidigt uttrycker beröm åt ett håll, klander åt ett annat” (a.a. s. 5). Ordspråk kan alltså ha flera funktioner samtidigt.

I likhet med Pipping skiljer även Robert Harnish (1993) på deklarativa och imperativa ordspråk. De deklarativa används till att ”induce an attitude, explain something, or give advice”. Imperativa ordspråk används ”to direct the actions of others” (a.a. s. 269). Anledningen till att ordspråken kan användas är att ”the generality of proverbs enables them to function in their distinctive fashion by alluding to general cultural truths” säger Harnish vidare (1993:268). Om en person yttrar ett ordspråk och har intentionen att kommunicera något med det så avser talaren att åsyfta en sanning samt att den sanningen är grunden till att förklara situationen, förklara sin egen eller mottagarens handlande eller förklara varför en viss åsikt eller tanke är rätt (eller fel). Talaren avser dessutom att mottagaren ska applicera sanningen genom att avgöra hur situationen förklaras, vilken handling som bör göras och varför eller vilken åsikt som ska antas och varför. Mottagaren i sin tur förstår ordspråket om han eller hon förstår den sanning som åsyftas, förstår vilken handling eller åsikt som ordspråket ger en förklaring till, samt om

mottagaren kan applicera ordspråket på den aktuella situationen korrekt (Harnish 1993:273).

I motsats till Pipping och Harnish, och snarast i anslutning till Arewa & Dundes (1964), menar Arvo Krikmann (2009) att funktionerna inte kan klassificeras utifrån ett grammatiskt modus. Krikmann skriver att man till exempel skulle kunna tänka sig att ett ordspråk i påståendeform (informativ funktion) skulle representeras av indikativa satser medan ett ordspråk med normerande, evokativ funktion skulle representeras av imperativsatser. Detta stämmer inte beroende på två komplikationer: ordspråkens värderande funktion har inget motsvarande grammatiskt modus samt att ordspråk, liksom alla verbala yttranden, alltid uttrycker flera funktioner samtidigt, oavsett grammatiskt modus (2009:52). Man kan därmed till exempel inte säga att alla ordspråk uttryckta i imperativ kommer att ha vissa specifika funktioner.

En undersökning om ordspråks användning och ordspråks funktioner kan alltså inte utföras utifrån olika ordspråkssamlingar utan måste göras på ordspråk som förekommer i en situationell kontext. Ordspråk är multifunktionella och kan uttrycka flera olika funktioner samtidigt i varje specifik förekomst, både sociala och kommunikativa (pragmatiska) funktioner (Grzybek 1984:225). Föreliggande avhandling behandlar de kommunikativa funktionerna men något om ordspråkens sociala funktioner bör ändå nämnas.

2.4.1 Sociala funktioner

Ordspråkens sociala funktioner baseras till största delen på ordspråkens värderande och normerande betydelseinnehåll och har beskrivits av olika forskare. Peter Grzybek menar att sociala funktioner skulle kunna inbegripa användningen av ett ordspråk i didaktiskt syfte eller för att etablera/bibehålla sociala normer och beteenden. En social funktion kan också vara den konkreta roll ordspråk har inom juridiken i vissa afrikanska samhällen (Grzybek 1987:47). Detta har också Mathilde Hain tidigare visat i en sociologisk undersökning där hon levde tillsammans med dialekttalande personer i byn Ulfa i Tyskland mellan åren 1938 och 1943 och studerade deras bruk av folkspråk, det vill säga ordspråk, bilder och formler (Hain 1951). Hon fann att ordspråk användes bland annat för moraliska och didaktiska budskap och för att uttrycka en kulturell gemenskap. En större undersökning av ordspråkens användning för sociala relationer är Outi Lauhakangas avhandling (Lauhakangas 2004). Hon systematiserade ordspråkens olika sociala användningar genom att studera dem i kontexter. Materialet Lauhakangas använde sig av var varierat och innehöll tidigare studier från olika afrikanska språk, islamiska kulturer, från nordamerika samt studier i finska och karelska. Hennes resultat visar att ordspråk används på olika sätt och flera av användningarna är motsägelsefulla gentemot varandra. Hennes hypotes var att vi använder ordspråk som sociala strategier när

emotionell spänning ökar eller kan förväntas öka i en social interaktion. Hon fann att ordspråk fungerar socialt genom sju olika motsatsförhållanden (Lauhakangas 2004:262 f., 2007:81–84): 1) Ordspråk är förutsägbara i och med att de baseras på tradition och är konventionaliserade men samtidigt oförutsägbara i och med att de kan användas på olika sätt och med hjälp av oväntade analogier. 2) Ordspråk kan användas riskfritt och det ligger en trygghet i att luta sig tillbaka mot deras auktoritet, men samtidigt finns det en risk med att använda dem för att övertyga någon eller stärka åsikter då de kan uppfattas inkräkta på det normala beslutsfattandet. 3) Ordspråk grundas i generalitet och auktoriteten av en ”tredjepartsröst” och de blir därmed opartiska och neutrala i en social interaktion. Samtidigt är ordspråkets effekt starkare ju mer välkänt ordspråket är för mottagaren och ju mer mottagaren förknippar ordspråket med något positivt. 4) Ordspråk används ofta för att bibehålla sociala strukturer och en social hierarki men de kan även hjälpa till att lösa problem orsakat av ett ifrågasättande av maktpositioner, till exempel genom att medge ett misstag. 5) Samtidigt som ordspråk används humoristiskt för att lätta upp stämningen i situationer kan humoristiska användningar av ordspråk ofta leva kvar längre och stereotypa förhållanden och snäva synsätt kan därmed spridas lättare. 6) Ordspråk kan också användas för att skapa en känsla av tillhörighet genom ett gemensamt språkbruk, gemensamma referenser och konnotationer och samtidigt kan ordspråken uttrycka motstridiga åsikter inom gemenskapen, som aforismer för ett annorlunda tänkande. 7) Slutligen finns det många ordspråk som är gemensamma i flera kulturer, länder och språk och användningen av dem kan då stärka internationella band mellan talare. Samtidigt är det många ordspråk som är kulturellt bundna och användningen av dem kan istället bidra till att stärka den egna kulturella gemenskapen medan man då fjärrar sig från andra kulturer.

Ordspråks sociala användning och funktioner har också undersökts i olika afrikanska språk och kulturer, framför allt inom Yoruba. Peter Seitel har till exempel undersökt ordspråksanvändning i Ibo (Seitel 1976). Ordspråk kan inom Ibo få olika betydelser och funktioner beroende på vem det är som använder dem och till vem de används. Om en person av högre status tackar kan en person av lägre status svara med ett ordspråk som uttrycker ödmjukhet. Om rollerna däremot vore omvända (det vill säga ordspråket yttras av en person med högre status till någon med lägre status) skulle ordspråket istället fungera som en förolämpning. Ordspråk kan också användas för att ge råd vid beslut om motsättningen att göra något snabbt gentemot att tänka över alternativen, eller ge råd om vad en person upplever att en interaktionssituation borde vara och vad den faktiskt är. Seitel ger vidare exempel på att ordspråk används för att förstärka andra personers åsikter och handlingar eller för att uttrycka artighet eller humor. Annan forskning som kan nämnas är bland annat Arewa & Dundes (1964), Lawal, Ajayi & Raji (1997), Akin Odeunmi (2008), Lekan Dairo (2010) och

Olubumi Idowu (2010) som alla har gjort sina undersökningar om ordspråk i Yoruba. Samuel Obeng (1996) har undersökt ordspråk i Akan där han konstaterar att de används ”to mitigate upcoming potentially difficult, tense, or risky utterances” (s. 521). Jonathan Charteris-Black har gjort en interkulturell undersökning av ordspråks funktioner vad gäller artighetsstrategier och samtalsorganisation med hjälp av talaktsanalys och han har jämfört engelska, malay och arabiska data med varandra (Charteris-Black 1995).

2.4.2 Kommunikativa funktioner

Utöver de sociala funktionerna kan ordspråk också användas i kommunikativt syfte för att förmedla åsikter, tankar och värderingar. Till skillnad från de sociala funktionerna där ordspråken används på olika sätt för att upprätthålla eller modifiera sociala relationer, innebär de kommunikativa funktionerna att man genom ordspråk förmedlar information av olika slag. Detta kan jämföras med att ordspråk uttrycker olika språkhandlingar (se vidare kapitel 5). En del tidigare forskning har också gjorts utifrån denna aspekt och den har till stor del legat till grund för mina utgångspunkter om att ordspråk överhuvudtaget uttrycker kommunikativa funktioner, liksom vilka dessa funktioner skulle kunna vara.

Röhrich & Mieder har i boken *Sprichwort* (1977) en lista över möjliga tänkbara funktioner för ordspråk. Listan är delvis baserad på Hains tidigare undersökning (se avsnitt 2.4.1). De skriver att:

Sprichwörter können auch als Warnung, Überredung, Argument, Bestätigung, Trost, Besänftigung, Überzeugung, Mahnung, Zurechtweisung, Feststellung, Charakterisierung, Erklärung, Beschreibung, Rechtfertigung, Zusammenfassung etc. fungieren, und es ist durchaus möglich, daß ein und dasselbe Sprichwort in verschiedenen Gebrauchszusammenhängen ganz verschiedene Funktionswerte übernimmt. Ein so einfaches Sprichwort wie ›Ende gut, alles gut‹ kann z. B. als Feststellung, als Rechtfertigung, als Argument etc. benutzt werden. (1977:81)

Detta är dock bara en lista på möjliga och potentiella funktioner och det saknas en empirisk grund för att säkert kunna fastställa att ordspråk verkligen kan uttrycka dessa, och andra, funktioner. Mieder hade redan tidigare kunnat konstatera att ordspråk används relativt flitigt i dagstidningar och att funktionen beror på var i texten ordspråket finns. Står det i början har det ofta en ”einleitende, vordeutende und erklärende Funktion” medan om de står i slutet av texten får de en ”summierenden und feststellenden Charakter” (Mieder 1973). Flera andra forskare har sedan dess utgått från Röhrich & Mieders lista och till exempel Walter Kindt (2002) är kritisk till listan och menar att den är för ensidig. Det är nästan enbart assertiva och argumentativa funktioner som anges. Kindt ger fler förslag på expressiva och

direktiva ordspråk, till exempel *Har man sagt A måste man säga B* (Uppfordran), *Den som vågar, vinner* (Förslag), *En olycka kommer sällan ensam* (Klagan) eller *Det är mänskligt att fela* (Ursäkt). Även psykologerna Hoffman & Honeck (1987) har bidragit med att lista möjliga funktioner, både sociala och kommunikativa, utöver dem som deras informanter nämnde (se 2.3 ovan):

A more complete list of the functions of proverbs would include: (a) To establish or shift perspectives, (b) to explain events or situations, (c) to admonish (about past actions), (d) to warn (about future consequences of actions), (e) to accuse or attribute, (f) to resolve conflicts (consolation or retribution), (g) to persuade, (h) to speculate, (i) to proclaim (facts, ironies, truths), (j) to alter the speaker-listener relation (e.g. status), and (k) to express the speaker's personality or intentions. There are, no doubt, other functions as well. (Hoffman & Honeck 1987:137)

Det finns även några undersökningar som gjorts med ett empiriskt material. På svenska är det Maria Hanzén (2007) som tidigare nämnts (avsnitt 2.3) och internationellt bör Eva Glenk, Neal Norrick och Rolf Pipping nämnas. Liksom Hanzén, som undersökte romaner av Astrid Lindgren, har Eva Glenk (2000) gjort sin undersökning i skönlitterärt material, fyra romaner av Elfriede Jelinek. Hon har undersökt ordspråken, med hänsyn till deras eventuellt modifierade form, och hur de används för att påverka textförståelse. Sammanlagt hittade hon 43 olika ordspråk som tillsammans förekom 58 gånger i de fyra romanerna. Av de 58 förekomsterna var det 45 där ordspråken förekom i en modifierad form gentemot hur de står listade i ordböcker och ordspråkssamlingar. Ordspråken analyserades utifrån tematisk användning och deras påverkan på texternas ideologiska innehåll och skapandet av en konceptuell textförståelse. De tematiska funktionerna delades in i anaforiska och kataforiska ordspråksfunktioner. Anaforiska funktioner kan till exempel vara argument, förstärkning till argument eller hot, kommentar till en redan beskriven situation eller sammanfattning av något som sagts tidigare. Kataforiska funktioner kan vara garanti för att en planerad handling ska lyckas, introducerande av ett nytt tema eller beskrivning av uppträdande eller attityd (Glenk 2000:150–151).

Neal Norrick (1985) studerade två tidigare undersökningar av ordspråk i konversation: en gjord av Svartvik & Quirk 1980 i *A Corpus of English Conversation* där Norrick endast hittade ett riktigt och ett marginellt ordspråk i de 891 sidorna och 43 165 raderna av transkriberad konversation. En annan undersökning från 1975 av Crystal & Davy hade gjorts på 1 028 rader av transkriberad konversation men Norrick hittade inte ett enda ordspråk i den. Som en jämförelse har Norrick gjort en egen undersökning av fyra dramer av Shakespeare: *King Richard the Third*, *As You Like It*, *King Lear* och *Macbeth*, och fann sammanlagt 20 ordspråk i dramerna, varav 6

stycken fungerade som ”evaluative comment” och 14 som ”evaluative argument (Norrick 1985:19).

Rolf Pipping har undersökt ordspråkens funktion i två litterära verk: den fornisländska *Grettis saga* och Fredrika Bremers roman *Grannarna* (Pipping 1938:2). Analyserna visade att ordspråk ofta uttrycker råd, varningar, förbud och föreskrifter. Det finns också en stor grupp som är rent konstaterande och samtidigt i någon mån värderande. Pipping urskiljer vidare funktioner såsom argument, beröm och klander. Pipping har inte varit strängt åtskiljande i sin bedömning av ordspråk och ordspråksliknande uttryck i analysen. Han skriver:

Som av dessa exempel framgår, måste en viss försiktighet iakttagas vid bedömandet, huruvida ett ordspråk föreligger eller ej. Av de ’ordspråk’ som beaktas i det följande äro somliga kanske tvivelaktiga. Men då de användas på liknande sätt som otvivelaktigt genuina ordspråk, kan ett studium av deras bruk likafullt ha sitt värde för vårt syfte. Fördenskull har jag inte varit alltför nogräknad i mitt urval, om blott en vändning tyckts mig förete prägeln av någon vanlig ordspråkstyp. (1938:7)

Pipping har i stort dragit gränsen vid att uttrycken ska kunna användas som ett självständigt och avslutat yttrande och att de är ordspråksliknande. Vidare bortser Pipping från vem som säger ordspråken då han inte är intresserad av hur författaren har använt ordspråk för att karaktärisera personer (hjälten Grette i sagan använder en betydande mängd ordspråk i jämförelse med sagans övriga karaktärer). Han skriver vidare att det är viktigt att:

[...] vid analysen av exemplen skilja mellan ordspråkens verbala betydelse, efter vilken deras omedelbara uppgift i kontexten är lämpad, och deras indirekta uppgift i en viss situation tagen som en helhet. Replikerna hänföra sig ytterst till interlokutörernas personer, till deras praktiska intressen eller deras inbördes förhållande och relativa uppskattning av varandra. Även om den med ett ordspråk uttryckta regeln formellt gäller sak och inte person, har dess framförande alltid någon aktuell betydelse för de personer som innefattas i den föreliggande situationen. Med hänsyn härtill är det nödvändigt att redogöra tämligen utförligt för de textsammanhang och situationer i vilka ordspråken förekomma. (a.a. s. 10)

Pipping gör med andra ord skillnad mellan ordspråkens semantiska innehåll och deras pragmatiska användning och innebörd och poängterar att det är viktigt att beakta kontexten vid en analys av ordspråk.

En möjlig användning av ordspråk är att någon person blir karaktäriserad utifrån sin användning av ordspråk. Detta har till exempel noterats av Bartlett Jere Whiting (1938) som undersökte ordspråk i tidiga engelska dramer (år 1400–1600) och som analyserade hur författaren använde ordspråk för att karaktärisera en del rollpersoner. I sin analys har han även

med lexikaliserade liknelser och andra ordspråksliknande uttryck. Whiting skriver:

Because of its origin and its very nature the proverb as such must be considered an intrusive element in formal pieces of literature. Its presence can be justified on several grounds: it serves to impart moral advice in a simple and effective fashion, it is ornamental, or it is used to characterize an individual or a class. In early and relatively unsophisticated literature its didactic function is prominent, but the instructive and ornamental aspects of its use, as taught by ancient and medieval writers on rhetoric and poetics, and as practiced by ancient and medieval authors, eventually found their way into the limbo of extinct literary devices. When more and more of an author's skill was devoted to artistic characterization, the proverb came to be recognized as an admirable means by which to separate an individual, or even a social class, from all others. Whether or not this device was justified in specific cases, it is here that the proverb found its most natural place in formal, written literature, where popular sayings were used to give a humorous reality to the speech of those who employed them. (Whiting 1938:ix-x)

Ordspråken kan alltså användas som en stilfigur för att karaktärisera eller särskilja personer eller hela sociala klasser.

Ett ytterligare användningsområde för ordspråk som inte kan sägas tillhöra de sociala eller kommunikativa användningarna är möjligheten att använda ordspråk som sammanfattningar eller topikavslut (Mieder 1973, Schegloff & Sacks 1973). I fabler förekommer det till exempel ofta ett ordspråk på slutet som sammanfattar berättelsens moraliska budskap i en kondenserad form. I en mer talspråklig interaktion kan sådan användning av ordspråk även avsluta den aktuella topiken (se vidare 6.4.1).

Liksom fraseologi i stort är även ordspråksforskningen relativt utbredd internationellt sett. Däremot saknas det mycket inom detta forskningsfält i Sverige och om svenska ordspråk. Vad som framför allt saknas även internationellt är forskning om ordspråks användning och deras funktioner. Utifrån olika teorier har flera forskare konstaterat att ordspråk potentiellt kan ha många olika funktioner men att det sker en avgränsning av möjligheterna när det tillkommer en kontext. Detta till trots är det många som konstaterar olika möjliga funktioner baserade på ordspråkens form och betydelseinnehåll såsom de står i en ordspråkssamling. Empiriska undersökningar saknas överlag.

3 Definition av ordspråk

Vad är det som gör att ett uttryck räknas som ordspråk och ett annat inte? Inom ordspråksforskning har många ägnat sig åt den frågan, bland annat Archer Taylor. Han tar upp svårigheterna med en definition av ordspråk i sin inledning i boken *The Proverb* (1931), vilket är ett av de mest citerade uttalandena inom paremiologin:

The definition of a proverb is too difficult to repay the undertaking; and should we fortunately combine in a single definition all the essential elements and give each the proper emphasis, we should not even then have a touchstone. An incommunicable quality tells us this sentence is proverbial and that one is not. Hence no definition will enable us to identify positively a sentence as proverbial. Those who do not speak a language can never recognize all its proverbs, and similarly much that is truly proverbial escapes us in Elizabethan and older English. Let us be content with recognizing that *a proverb is a saying current among the folk*. At least so much of a definition is indisputable, and we shall see and weigh the significance of other elements later. (Taylor 1931:3, min kursivering)

Taylor säger alltså här att ett ordspråk är ett uttryck som är känt bland folket. Han fortsätter i resten av boken med att ge exempel på ordspråk och deras karaktäristik och försöker därigenom beskriva vad ett ordspråk är och inte är och motsäger alltså sig själv genom att försöka definiera ordspråk. Sedan Taylors försök har andra forskare också gett sig i kast med att försöka definiera ordspråk men det är nästan ingen som har kommit fram till samma definition som någon annan. Av dessa tidigare definitionsförsök kan man sammantaget urskilja fem olika kriterier för ordspråk:

- Ordspråk har en viss typ av betydelseinnehåll
- Ordspråk har en konventionaliserad form
- Ordspråk är generaliserbara och kan användas i olika kontexter
- Ordspråk har hävd
- Ordspråk är anonyma

Därtill finns det ytterligare några drag som ofta utmärker ordspråk men som inte kan sägas vara särskiljande kriterier, till exempel rim, prosodi, arkaiskt språk eller språkliga markörer i form av anföringssatser. Vart och ett av kriterierna redovisas i avsnitten nedan.

3.1 Innehåll

Ordspråken förmedlar en folklig livsvisdom, de ger levnadsregler och berättar vad man bör eller inte bör göra. De har ett moraliskt budskap och i och med detta är de också didaktiska: de lär hur man ska bete sig, hur man bör tänka och vad som är bra eller dåligt hos människan och hennes karaktär och leverne (se till exempel Dalin 1850:190, Holm 1965:7, NEO 1995–1996, Honeck 1997:29, Svensk ordbok 1999:863, Sköldberg 1999:15, Mieder 2004b:4, Andersson 2009:29). Detta innehåll är något som i de flesta fall skiljer ordspråk från andra fraseologiska enheter, men i övrigt kan de i likhet med till exempel idiomerna ha ett mycket varierat betydelseinnehåll.

Ordspråks semantiska innehåll och vad de uttrycker är svårt att definiera och det finns knappast två forskare som säger exakt samma sak. Vad de flesta är överens om är dock att ordspråk uttrycker en relativ sanning (se till exempel Holm 1965:13, Furnham 1987:51, Harnish 1993:266, Whiting 1994 [1931]:80, Mieder 2004b:4). Med relativ sanning menas att sanningen kan variera beroende på situation och kontext. Det finns ordspråk som motsäger varandra men där båda kan sägas vara sanna, beroende på situation och kontext. Charles Clay Doyle påpekar att i många fall kan man vilja motsäga ordspråkets sanning genom att till exempel negera det (Doyle 2012:33 ff.) och han har myntat termen ”counter-proverb” för detta (2012:33). Många sådana motsatsordspråk har sedermera blivit till ordspråk själva, till exempel kan *Många händer gör arbetet lätt* jämföras med *Ju fler kockar desto sämre soppa* eller *Pengar gör mannen* och *Pengar gör inte mannen*. Ytterligare ett exempel finns i Holm (1965:249) där det finns två ordspråk som handlar om ordspråk: *Ordspråk är sanna språk* och *Ordspråk är inte alla sanna språk*. Adrian Furnham (1987) har visat att sanningsinnehållet är beroende av den kontextuella situationen och att det är kontexten som avgör vilket av två till synes antonyma ordspråk som är sant. Dessa antonyma och motsägande ordspråk ska dock inte förväxlas med så kallade *anti-proverbs* (se nedan avsnitt 3.2).

Det finns många ordspråk som kan sägas vara synonyma med varandra. Till exempel har *Många händer gör arbetet lätt* en liknande betydelse om att det blir bättre om man hjälps åt som *Två huvuden är bättre än ett* eller *En hand tvättar den andra, så blir de båda rena*. Likaså har ordspråket *Ju fler kockar desto sämre soppa* synonymier som exempelvis *Så många huvuden, så många sinnen* eller *Många herrar regerar inte väl*. Beroende på situationen och deltagarna finns det alltså flera olika ordspråk man kan använda sig av. Alla uttrycker en sanning men den sanningen är relativ visavi den aktuella kontexten. Även om varje ordspråk var för sig uttrycker en ”absolut” sanning är sanningen alltså relativ i förhållande till kontexten och till eventuella motsägande ordspråk. Vid användningsögonblicket är det en definitiv sanning som ordspråksanvändaren avser att uttrycka.

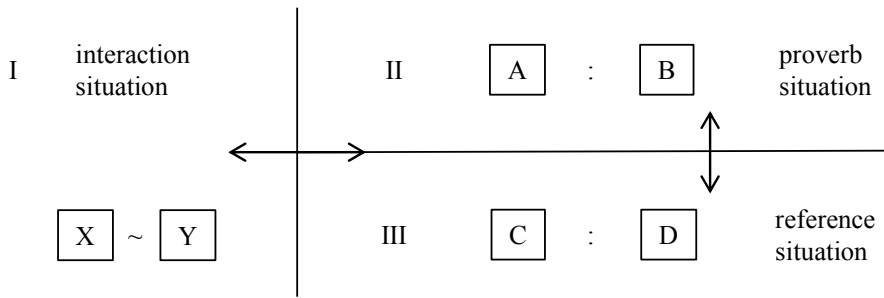
Tack vare att ordspråk förmedlar en sanning och dessutom har en mång-årig tradition bakom sig med generationer av livsvisdom är det svårt att argumentera mot ordspråkens betydelseinnehåll. Detta gör ordspråken auktoritativa (NEO 1995–1996: ordspråk, Honeck 1997:29). Ordspråk innehåller allmängiltiga uttalanden om hur människor är och beter sig, om hur människans omvärld är beskaffad samt relationerna mellan människan och hennes omvärld. Dessa uttalanden anses som sanningar och är baserade på tidigare generationers erfarenheter och denna egenskap hos ordspråk kan benämnas för livsvisdom.

Många ordspråk innehåller ofta en värdering, eller värdejämförelse, i sitt semantiska innehåll (se Pipping 1938). Till exempel är det en värdejämförelse i ordspråket *Bättre en fågel i handen än tio i skogen* där två ting jämförs med varandra och det ena anses vara bättre än det andra. Andra ordspråk som innehåller värderingar är till exempel *Bäst att rätta munnen efter magsäcken*, *Instilling är värre än pesten* eller *Vacker visa kvädes aldrig för ofta*. Pipping skriver att:

Allra påtagligast är detta fallet med de ordspråk som innehålla en värdejämförelse eller utgöra rena värdeomdömen. Sådana äro t. ex. *Bättre en fågel i handen än tio i skogen*; *Bättre fly än illa fäkta*; *Det är inte gott att låna åt stora herrar*; *Det är inte värt att kosta krut på döda kråkor*. Det inre sambandet mellan dessa ordspråk och de förut nämnda typerna består däri, att en uppmaning eller föreskrift alltid förutsätter en värdering som motiv för rådet eller varningen, medan omvänt vid de värderande ordspråken ett råd eller en varning följer som en konsekvens av den uttryckta värderingen. Också i andra konstaterande ordspråk än de rent värderande kan man finna en värdering implicerad. Så t. ex. innehåller predikatet ofta en sådan, jämte sin sakligt karaktäriserande betydelse, t. ex. *Den är rik som ingen skuld har*; *Många händer göra arbetet lätt*. Det är över huvud skäl att söka värderande uttryck i ordspråk av alla typer. Därvid bör särskilt märkas, att de figurliga ordspråken bruka innehålla en symboliskt betecknad värdering, t. ex. *Svart ko mjölkar vit mjölk*; *Liten tuva stjälper ofta stort lass*. (Pipping 1938:4)

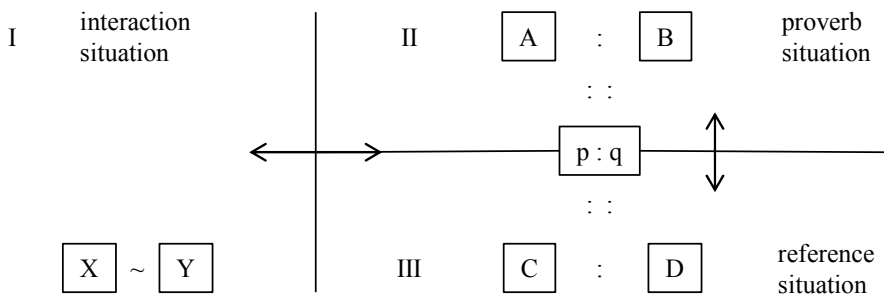
Även Nationalencyklopedins ordbok säger att ordspråk framför värderingar: ”Ordspråket [...] har spelat en viktig roll i det sociala livet som en knäsat form för att på ett opersonligt sätt framföra värderingar, krav etc.” (NEO 1995–1996: ordspråk).

Enligt Peter Seitel (1976:129) fungerar ordspråk på olika nivåer vilket han illustrerar i en figur, se Figur 3. I varje interaktionell situation finns det en relation mellan ordspråkets yttrare och ordspråkets mottagare (X~Y i figuren). Vidare kan ordspråk förstås på två nivåer: en mer konkret nivå baserad på vad de ingående konstituenterna i ordspråket uttrycker och en mer abstrakt nivå, nämligen det som ordspråket handlar om. Seitel benämmer dem ”proverb situation” och ”context situation”. Ordspråkens innehåll på en konkret nivå förhåller sig som A:B och i analogi med det förhåller sig ordspråkets betydelseinnehåll på dess abstrakta, referensnivå som C:D.

Figur 3. Förståelse av ordspråk på olika nivåer.

Ordspråkens semantiska potential har dock ytterligare komplexitet, vilket Peter Grzybek (1994:230) visar i sin figur, se Figur 4. Han menar att Seitel inte tar hänsyn till att "what is 'meant' on the connotative level is more important than what is 'said' on the denotative level" (s. 230). Eftersom det är den konnotativa, abstrakta idén som ordspråk förmedlar som är av intresse, snarare än en mer konkret, denotativ betydelse, så bildas en semantisk potential mellan ordspråksnivån och kontextnivån. Denna abstrakta potential kallar Grzybek för p:q, och den förblir konstant medan de kontextuella och interaktionella situationerna kan förändras. Därför kan man aldrig definiera ett ordspråks betydelse enbart utifrån de ingående konstituenterna, utan man måste sätta in det i en kontext för att den semantiska potentialen ska kunna realiseras. Se Krikmann (2009) för en mer ingående analys av ordspråkens semantik.

Figur 4. Ordspråks semantiska potential.

Ordspråk har alltså inte bara två olika betydelser på två olika nivåer, utan en mängd potentiella betydelser som sedan realiseras beroende på ko-text och kontext (se vidare 5.1).

3.2 Form

Ett karaktäristiskt drag hos ordspråk som de flesta forskare nämner är att de är relativt korta (se till exempel Holm 1965:9, Whiting 1994 [1931]:80, Grzybek 1995, Honeck 1997:29, Sköldberg 1999:15, Mieder 2004b:4). Tidigare studier har visat att ordspråk består av minst två ord (till exempel *Tiden går* och *Pengar talar*) och att de flesta ordspråk har mellan tre och tolv ord (se Grzybek 1995, 2002). Det finns ingen egentlig övre gräns för ordantalet men det är ytterst få som har fler än tjugo ord. I Holm (1965:175) finns ”*Knyter du näven så hårt att det inte kommer något ur den, så kommer det inte något i den heller*” som exempel på ett ordspråk på 20 ord. Ordspråk består vidare nästan alltid av en huvudsats men det finns exempel på ordspråk som är uppdelade på flera huvudsatser. Daniel Andersson har i sin avhandling med ett ordspråk i sin undersökning som består av 39 ord fördelade på fyra huvudsatser: ”*Då'n jänte säg ja, sä mene na mestedells nej; å då hon säg nej, sä mene na mesdells ja. Men iblann kan ja bety ja å nej bety nej. Knepe ä tell å veta, når just dä hånne*” (Andersson 2009:113). Han nämner dock att ordspråket är avvikande just på grund av dess längd.

De flesta ordspråk består alltså av en huvudsats och i normalfallet av en fullständig sats, som till exempel *O tack är världens lön* eller *Morgonstund har guld i mund*. Det finns dock många ordspråk som inte består av en fullständig sats utan saknar finit verb (*Ingen rök utan eld* eller *Osvuret bäst*) eller har utelämnat subjekt (*Skrattar bäst som skrattar sist*). De utgör ändå självständiga uttryck. Ett annat sätt att se det på är ur ett samtalsanalytiskt perspektiv och säga att ordspråk utgör en egen potentiell fri tur (”potential free conversation turn”, se Norrick 1985:67–68). Fri indikerar här en tur som inte är beroende av en kommande eller föregående tur, som till exempel för olika närhetspar eller återkopplingssignaler. I inledningen till *Ordsprog i Danmark* sägs att ”hvert ordsprog er en selvstændig, afsluttet udtalelse” (Kjær & Holbek 1969:9); Rolf Pipping skriver att ”ett ordspråk kan brukas som ett fristående och avslutat yttrande ...” (Pipping 1938:3) och Wolfgang Mieder säger att ”Proverbs are complete thoughts that can stand by themselves” (Mieder 2004b:13).

Ordspråk är ofta karakteriserade som att ha en fast och fixerad form, i likhet med till exempel idiomerna, se 2.1.2. Sköldberg (2004) har visat att idiomerna inte är helt fasta till sin form utan kan varieras relativt mycket på flera olika sätt (t.ex genom tempusböjning, lexikalt utbyte eller lexikalt inskott). Detsamma gäller ordspråk. Många ordspråk uttrycks i förkortad form (till exempel används oftast endast första delen i *Först till kvarn...* eller *Många bäckar små...*) och förstås ändå tack vare att de är så pass konventionaliserade och välkända att det inte finns något behov av att yttra hela ordspråket. En anledning till varför vi använder ordspråket överhuvudtaget är bekvämlighet; ”Vi spar helt enkelt både tid och energi på att använda dem” (Sköldberg 1999:18) och vi spar då ännu mer tid och

energi om vi använder en kortare form av ordspråket. Det kan vidare förekomma lexikal variation utan att betydelsen ändras; till exempel kan ”As lockar örnen ut” (Grubb 1665:1, Den svenska ordspråksboken 1865:5) jämföras med ”Där åteln är, dit församlas örnarna” (Holm 1965:381) och som det lyder i Matteus evangelium 24:28: ”Där åteln är, dit skola rovfågeln församla sig” (Nya testamentet 1917). Betydelsen är fortfarande densamma för de olika varianterna då kärnorden ”as” och ”åtel” är förhållandevis synonyma med varandra och den övriga lexikala och grammatiska variationen inte ger någon egentlig betydelseförändring. Man kan även åstadkomma smärre betydelseförändringar genom travesteringar, det vill säga då man medvetet byter ut en lexikal komponent för att åstadkomma en kontextuell koppling och därtill en viss stilistisk effekt. Exempelvis finns ordspråket ”Att fela är mänskligt, att förlåta är gudomligt” (Holm 1965:87) travestrat i dramat Syskonen (1849:1332)⁵ och lyder där ”Att vara rättvis är mänskligt, att benåda är gudomligt”.

Inom den internationella ordspråksforskningen har Wolfgang Mieder myntat begreppet ”anti-proverb”, eller antiordspråk, som en term för all slags medveten variation av ordspråk, det vill säga travesteringar, humoristisk användning och liknande. I avsnitt 1.1 nämndes Piret Voolaid’s undersökning av graffiti i Tartu (2011) och i hennes material förekommer det ett flertal antiordspråk. Wolfgang Mieder och Anna Tóthné Litovkina har gett ut en samling med 3 000 parodierade ordspråk på engelska i *Twisted Wisdom: Modern Anti-Proverbs* (1999) och Andrey Reznikov har gett ut en sociolingvistisk samling med ”about 1,000 actively used proverbs, with etymological commentary and stylistic characteristics” (Reznikov 2012:ix).

Ordspråk kan i stor utsträckning varieras, förkortas och alluderas till. Dock måste tillräckligt mycket av ordspråket finnas med för att en mottagare ska kunna känna igen originalordspråket i yttrandet och därmed förstå den varierade formen. Detta är naturligtvis lättare ju mer välkänt ordspråket ifråga är. Neal Norrick har benämnt denna minsta igenkänningsbara del av ett ordspråk som ”the *kernel* of the proverb” (1985:45, kursivering i original). Kärnan kan ofta utgöras av de första två eller tre orden i ett ordspråk och därför kan man lätt förstå förkortade ordspråk som till exempel *Först till kvarn...*, *När man talar om trollen...* eller *Många bäckar små...* Även alluderingsgåtor går att förstå så länge kärnan är med. Till exempel ”Om ni tycker det är så skrattretande, så skratta på bara. Men kom ihåg att det är ni som skrattar först!” (Borgaren och Marx 1970:34) där yttrandet ”skrattar först” alluderar till ordspråket *Skrattar bäst som skrattar sist*. På liknande sätt alluderar yttrandet ”Men efter som du väcker björnen, som sover” (Räddad 1882:56) till ordspråket *Väck ej den björn som sover*.

---

⁵ Vid referenser till dramerna i avhandlingens källmaterial syftar hänvisningen till repliknummer och inte sidnummer (se vidare 4.1).

Anita Naciscione (2010) har skrivit mer utförligt om skillnaden mellan ordspråkens uppslagsformer, deras kärnanvändning och hur de faktiskt används. Naciscione menar att ordspråk har en grundform, den form man till exempel finner i en ordspråkssamling, och att ordspråket sedan kan användas på två olika sätt: antingen i kärnanvändning (*core use*) eller i instantierad stilistisk användning (*instantial stylistic use*). Kärnanvändningen innebär att man använder ordspråket i dess grundform, eller med mindre variationer såsom tempusböjning eller ändrad ortografi till exempel, medan den instantierade stilistiska användningen innebär att man modifierar ordspråket på något sätt (jfr Mieders antiordspråk).

Om man så ser på själva strukturen hos ordspråk kan man hitta många drag som ofta utmärker ordspråk på olika sätt, men som inte nödvändigtvis är kriterier för definitionen av ordspråk. Ordspråk innehåller ofta olika pronomen med obestämd referent, som till exempel *man, den, det, ingen, alla*, som bidrar till att göra dem generaliserbara (se avsnitt 3.3). De kan också uttryckas med en generell klassbeteckning, till exempel *den kvinna som* eller *den fattige*. Likaså uttrycks de ofta med modala verb, till exempel *ska, bör, måste, kan*. För de allra flesta ordspråk står verbet i presens, oavsett tempus i den omgivande kontexten. Imperativer förekommer också ofta och det finns också några fall där preteritum används i ordspråkets grundform, till exempel i *Rom byggdes inte på en dag*. Många ordspråk följer också vissa produktiva syntaktiska mönster, exempelvis *Bättre/Hellre X än Y* eller *Man ska/Man ska inte*. Strukturen hos ordspråk bygger också ofta på innehållsliga motsättningar i vad som verkar vara fallet och vad som faktiskt är fallet, till exempel i *Tomma tunnor skramla mest* eller *Stilla vatten har djup grund* (Kjær & Holbek 1969:24 ff.).

En del definitioner av ordspråk särskiljer ordspråken från talesätten, oftast genom att anföra att talesätten anpassas till den omgivande kontexten medan ordspråken i ”oförändrad form inflikas i talet” (NEO 1995–1996). På liknande sätt finns det även olika uttryck i engelska (*proverb – saying*) och tyska (*sprichwort – redensart*). Utifrån ordspråkens variationsmöjligheter i faktiskt språkbruk vill jag hävda att gränsen mellan ordspråk och talesätt är alltför suddig och omöjlig att dra med någon säkerhet. Jag kommer därför inte göra någon åtskillnad dem emellan utan kallar båda typerna av uttryck för ordspråk.

3.3 Generaliserbarhet

Ordspråk är generaliserbara. Med det menas att de kan, i mer eller mindre oförändrad form, användas i olika kontexter. Det finns flera faktorer som möjliggör detta, framför allt figurativitet, obestämd referent och temporal obundenhet, och ordspråk innehåller åtminstone någon av dessa faktorer.

Det finns många ordspråk som är figurativa (det vill säga ska tolkas icke-bokstavligt), till exempel metaforiska som i *Morgonstund har guld i mund* eller *Tomma tunnor skramla mest*. Den metaforiska betydelseöverföringen kan ligga antingen direkt mellan de ingående konstituenterna i själva ordspråket eller mellan en konstituent i ordspråket och det som betecknas och refereras till i kontexten. Det kan också skilja mellan om hela ordspråket är figurativt eller bara en eller flera delar av ordspråket. Figurativiteten kan även åstadkommas på andra sätt än genom metaforik. Bland annat genom metonymi (*Ord köper, men pengar betalar*), hyperboler (*Gräset är alltid grönnare på andra sidan*) eller paradoxer (*Genvägar är ofta senvägar*) (se Norrick 1985:101–144).

Det finns också ordspråk som inte är figurativa. De innehåller ofta ord som har en obestämd referent, till exempel *Man vet vad man har men inte vad man får*, där orden *vad* och *man* kan syfta på olika saker beroende på kontexten. Som tidigare nämnts förekommer ofta pronomen och generella gruppbeteckningar såsom *alla*, *den som*, *barn* eller *den fattige*. Tack vare dessa ord kan ordspråken användas oförändrade i olika kontexter (se Harnish 1993:267).

Ofta har de ingående orden hos ordspråk en konkret referent som relaterar till företeelser med en abstrakt referent, till exempel *En fågel i handen är bättre än tio i skogen* som relaterar till att det säkra är bättre än en osäker förhoppning. Ordspråk behandlar oftast vardagliga, abstrakta företeelser som är allmängiltiga för människan, till exempel kärlek, vänskap, fåfänga, mod. De ger råd om att man inte ska förhastiga sig i beslut och omdömen eller hur man ska förhålla sig till och bete sig emot andra människor. ”Ordspråken talar om den enskilda situationen, och de menar livet i allmänhet” (Holm 1965:8). Eftersom ordspråk oftast står i presens och närmast citeras i fast form är de temporalt obundna i förhållande till den övriga kontexten och bidrar likaså till att signalera att ordspråket ska tolkas i generella termer och inte specifika (Hoffman & Honeck 1987:122). Tillsammans, eller var för sig, bidrar dessa faktorer till generaliserbarheten, det vill säga att ordspråk kan användas i flera olika situationer.

3.4 Hävd

Ett viktigt kriterium för ordspråk som de flesta forskare tar upp är att de ska ha hävd (eller vara traditionella eller konventionaliserade). Somliga forskare har uttryckt det med ”a proverb is a saying current among the folk” (Taylor 1931:3), ”är allmänt gängse bland ett folk” (Dalín 1850, under ordspråk), ”generally known sentences of the folk” (Mieder 2004b:4), ”allmänt kända fraser” (Sköldberg 1999:15), ”a traditional saying” (Harnish 1993:226). Whiting (1994 [1931]) säger att:

A proverb must be venerable; it must bear the sign of antiquity, and, since such signs may be counterfeited by a clever literary man, it should be attested in different places at different times. This last requirement we must often waive in dealing with very early literature, where the material at our disposal is incomplete. (Whiting 1994 [1931]:80)

Ordspråken ska alltså vara gamla, etablerade och allmänt kända uttryck. Det kan vara svårt att avgöra vad gammal, etablerad och känd innebär mer specifikt. Oftast brukar man anföra att ordspråket ska vara känt inom en större språkgemenskap men hur stor den språkgemenskapen ska vara är oklart. Likaså kan det vara svårt att definiera när ett visst uttryck kan anses vara etablerat i språket. Hur många måste känna till det? Måste det användas aktivt eller räcker det med passiv kunskap om uttrycket? Hur länge måste det ha funnits?

Etablerad innebär att ordspråket är känt med en viss form och betydelse. Naturligtvis måste hänsyn tas till smärre variationer i formen så länge kärnbetydelsen förblir densamma, till exempel *Medh gammal häst kommer man til bytes* (Grubb 1665:523) som i dramat *Swenska Sprätthöken* lyder *dåliga hästar kommer man ock til bytes med* (1737:339). Man kan också jämföra det idag kända *Ingen rök utan eld* (Holm 1965:277) med det som sägs i dramat *Kusinerna*: ”dä röker aldrig at icke dä ä någon eld derunder” (1791:180). Språket är i ständig förändring och även om ordspråken är ansedda som fasta, fixerade och oförändrade, oberoende av övriga språkliga förändringar, så kan även ordspråk ändras på olika sätt med tiden. Variationsmöjligheterna innebär också att gränsdragningen mellan idiom, ordspråk och ordstäv är flytande och ett uttryck ganska lätt kan växla mellan att betecknas som endera av de tre (se exempel för idiom i avsnitt 2.1.2 och för ordstäv i avsnitt 2.1.3).

Ett problem med kriteriet hävd är att det är svårt att avgöra vad som räknas som ”allmänt känt”. Vilken spridning måste ett uttryck ha för att räknas som känt inom en tillräckligt stor språkgemenskap och kunna klassificeras som ordspråk? Tittar man på de ordspråkssamlingar som finns för dialekter och regionala områden (se avsnitt 2.2) så är avgränsningar till en viss dialekt eller region oftast tillräckliga. Exakt hur många eller få personer som måste känna till ett ordspråk för att hävda att det är ett ordspråk är dock fortfarande oklart. Historiskt sett har ordspråk ofta spridits muntligt och tack vare paremiografer som har samlat in och nedtecknat ordspråken i skrift kan vi idag få inblick i vilka uttryck som räknas och har räknats som ordspråk. Med hävd menar jag i praktiken att ordspråket ska finnas i någon form i en ordspråkssamling. Man måste dock vara lite försiktig med att förlita sig helt och hållet på ordspråkssamlingar då i stort sett alla har begränsningar i urvalet. I avsnitt 2.2 nämndes att författaren av *Den svenska ordspråksboken* uttryckligen skrev i inledningen att läsaren gärna får bidra med fler ordspråk och deras variationer då ordspråken i boken endast finns uppställda ”efter det

mest brukliga talesättet” (1865:företalet). Christopher Grubbs samling från 1665 innehåller även den en beskrivning av innehållet:

Efter som dhet wil falla nästan omöyeligit, at alla notable Swänksa Ordspråk, aff så åthskillige provincier och Landskap, (som uthi Språk och dialectu mycket variera) skulle kunna på någon kortt tijdh tilfyllest observeras och insamlas: Såsom ey heller för Materiens diversitet skul, wäl kunna redigeras til wissa titlar och classes; Uthan at der til requireredes både långlig tijdh och mycket arbete, som ålderer och dhe fåå öfrige åhren intet wäl kunna præstera. Dherföre haar collector aff dhetta ringa wärcket weladt lembna sådant yngre och qwickar Ingenijs effter handen at utföra och continuera. Hållandes dhetta allenast för en lijten begynnelse och Incitament för andra, til et fulkombligare wärck i framtijden. Dhen wälmeenande Läsaren behagade och här wedh observera, at man icke uthan orsak haar här annecterat några Concordantier wedh Ordspråken, som wisa in uppå andra, dhe dher komma öfwer eens medh samma förstånd och meening; Betrachtandes, at wed dhet ena Ordspråket, som blifwer allegerad dhet andra til explication, finnes mästedeels fleere Sententier och verilogia införde, än wedh dhet andra, som lijkwäl kunna wara aff enahanda förstånd: och fördenskul icke förgiäfwes blifwa något offta i wärcket repeterade. (Grubb 1665:XV–XVI, min paginering)

Grubb säger uttryckligen att det är omöjligt att få med alla ordspråk med variationer. Även Ström har gjort vissa urval i sin bok *Svenska ordspråk* (1981 [1929]) och han skriver i sin inledning:

De i denna ordspråkssamling sammanställda omkring 7 000 ordspråken äro ett urval ur närmare 40 000 nordiska ordspråk, ordstäv, folkliga talesätt, folkrim och folkgåtor som författaren dels påträffat i arkiv, bibliotek, tidningar och föregående ordspråkssamlingar, dels under flera år samlat på färder i vårt lands olika landskap [...]. Varianterna ha måst högst väsentligt beskåras. Då jag av somliga ordspråk anträffat ända till tjugu och trettio, ibland fler variationer, inses lätt att en sällning varit nödvändig. Mången gång har dock även utmärkt fyndiga och vackra varianter måst offras. Ibland har det även, för att få rum för en mera sällsynt, men vackrare och originellare lydelse av ett ordspråk, varit nödvändigt att offra en mera känd och allmännare brukad form. I valet mellan en mera okänd men kvickare och skönare variant och en mycket sliten och banal sådan, har författaren föredragit den förra, såvida icke särskilda skäl talat för motsatsen. (Ström 1981 [1929]:85 f.)

Ström har valt att ibland bortse från en del ”utmärkt fyndiga och vackra” varianter och därtill ibland valt en ”okänd men kvickare” variant framför en mer ”sliten och banal sådan”. De flesta ordspråkssamlingar har gemensamt att de bygger på tidigare samlingar. Därför är det också svårt att identifiera nya ordspråk. Som exempel kan nämnas ordspråket *Gräset är (inte) alltid grönare på andra sidan* som är ett relativt välkänt ordspråk. Ursprunget till det är en sång från 1924 av Raymond B. Egan och Richard A. Whiting som

hade titeln ”The Grass Is Always Greener (in the Other Fellow’s Yard)” (Mieder 2004:225). Ordspråket är alltså relativt nytt, ”bara” 90 år gammalt, och inte ett ursprungligt svenskt ordspråk utan inlånat från engelskan. I *Oxford Dictionary of Proverbs* (2008:140) är det äldsta belägget från 1959. I de en- och flerspråkiga svenska ordspråkssamlingar som utkommit efter 1924 finns ordspråket i den flerspråkiga *Norstedts ordspråksbok* (1996:350) samt i Pelle Holms *Ordspråk och talesätt* (1965:24) där det lyder ”Alltid bättre gräs på andra sidan stängslet”. Därutöver finns även liknande ordspråk med samma betydelse upptagna i många andra, äldre samlingar, till exempel ”Alltjdh bättre sådh på annars åker” (Grubb 1665:25–26) eller ”Alltid bättre gröt i en annans gryta” (Den svenska ordspråksboken 1865:3).

Ett annat exempel på ett potentiellt nytt ordspråk är ”Man måste vara på perrongen när tåget går” från dramat *Människor i solen* (1997:153). Det uppfyller alla kriterier för ordspråk förutom att det inte har hävd. Det finns mig veterligen inte några belägg på detta någon annanstans, och det kan ju inte vara äldre än från 1800-talet då järnvägen etablerades i Sverige. Uttrycket skulle kunna benämnas som ett potentiellt ordspråk, även om det i föreliggande undersökning har blivit exkluderat (se vidare avsnitt 4.3.2 om excerperingsmetod).

3.5 Anonymitet

Ordspråk har inte en explicit sagesperson, vilket skiljer ordspråken från ordstäv, citat och bevingade ord. Ordstäv har en angiven, men okänd, sagesperson medan citaten och de bevingade orden har en känd upphovsperson. Ett citat kan dock bli ett ordspråk när ingen längre känner till källan till uttrycket (Kjær & Holbek 1969):

Ingemanns wellerisme viser, hvordan et velkendt mundtligt ordsprog bliver omdannet og udnyttet af en litterær forfatter, og så længe det bevarer tilknytningen til forfatterens værk, så længe man husker, at det stammer fra Landsbybørnene, er det i Ingemanns form et bevinget ord, men så snart det frigør sig og lever videre på egen hånd i den mundtlige tradition, er det atter blevet et ordsprog. (Kjær & Holbek 1969:44)

Vid en sökning på internet med sökmotorn Google för frasen ”Det dunkelt sagda är det dunkelt tänkta” står det i flera av träffarna att uttrycket är ett ordspråk som har Esaias Tegnér som upphovsman (Tegnér 1820:9). I en egentlig och strikt mening är det alltså inget ordspråk utan snarast ett bevingat ord, det vill säga ett ofta använt och välkänt citat.

3.6 Andra utmärkande drag

Ordspråk har ofta andra karaktäristiska drag men eftersom det finns många ordspråk som saknar dessa drag kan de inte sägas vara kriterier. De är ändå så pass vanligt förekommande i samband med ordspråk att de är en hjälp vid identifieringen av ett potentiellt ordspråk.

Ordspråk har ofta rim och allitteration, till exempel *När musen är mätt är mjölet beskt*, *Lika barn leka bäst* eller *Den ene skjuter, den andre njuter*. Ofta utmärks de även av att de har en prosodisk rytm eller att de följer ett visst syntaktiskt mönster, till exempel genom ett motsatsförhållande mellan första och andra delen: *Tomma tunnor skramla mest*, *Lite tuva välter ofta stort lass*, *Kort glädje lång ånger* eller genom jämförelse: *Sådan herre, sådan dräng, Sådan fru, sådan piga, Sådan fisk i sådant vatten*. Rim, syntax och prosodi har underlättat inläringen och ihåggkommandet av ordspråk och varit en hjälp för spridningen av dem (Holm 1965:9–11, Ström 1981 [1929]:24–25).

Vidare kan ordspråk åtföljas av olika markörer som markerar att det man ska säga eller precis har sagt är ett ordspråk (se Čermák 2004, Rozumko 2011). Till exempel kan man i samband med ordspråket säga: *Man säger att..., Det sägs att..., ...har jag hört, ...som det heter* eller liknande. Dyliga språkliga markeringar kan finnas vid olika slag av mer eller mindre konventionaliserade fraser och inte enbart ordspråk. Till skillnad från rim och syntaktiskt mönster är språkliga markörer inte en egenskap hos ordspråk utan ett pragmatiskt sätt att markera dem i ett yttrande. I den dramakorpus som utgör undersökningens källmaterial (se 4.1 för en närmare presentation) förekommer det även andra markeringar, till exempel anmärkningar från rollfigurer att uttrycket är en *philosophi* (Syskonen 1849:575), ett *tankekorn* (Dockdans 1949:98) eller en *sofism* (Barnhusbarnen 1849:1091). I ett fall står det explicit markerat att yttrandet anses vara ett ordspråk. ”Den som inte lämnar bud efter sig, tar en förtrogen med på färden’, säger visst ett ordspråk.” (Dockdans 1949:97). I dramatexten är yttrandet även markerat med citattecken, vilket är en ytterligare indikation av författaren till dramat att det är något som karaktären i dramat återupprepar och därmed har hört tidigare.

Många ordspråk är gamla och det speglas i att somliga har ett språkbruk som inte längre används idag. Till exempel har *Lika barn leka bäst* ett pluralböjt verb och ordspråket *Ont skära vid mantel av litet kläde* vittnar om äldre förhållanden då det var vanligt att bära mantel. Det finns vidare ord i ordspråken som inte längre används idag. Till exempel finns varken skilling eller riksdaler kvar idag varvid ordspråket *Akta skillingen, riksdalern aktar sig själv* blir mer ogenomskinligt i sin betydelse. I ett historiskt material med ett genomgående äldre språkbruk medför detta ingen hjälp för att identifiera ordspråk, men för ett mer modernt material med ett mer modernt språkbruk är det till viss hjälp då ålderdomliga ord kan antyda ett potentiellt ordspråk.

3.7 Sammanfattning

Sammanfattningsvis är det flera kriterier som tillsammans utgör definitionen av ett ordspråk och särskiljer det från andra fraseologiska enheter. Ett kriterium som är utmärkande för ordspråk är att de uttrycker livsvisdom, levnadsregler och en sanning. De allra flesta handlar om egenskaper och beteende hos människan eller hur människans omvärld är beskaffad. Det finns många ordspråk som uttrycker samma innehåll och är synonyma med varandra, liksom även många ordspråk som är antonyma och uttrycker ett motsatt betydelseinnehåll. Flera ordspråk uttrycker olika typer av värderingar eller värdejämförelser, vilket till viss del ligger till grund för att ordspråken säger något om hur man bör göra, tänka eller handla. Betydelsen är beroende av användningen av ordspråket och den kontext det används i.

Ordspråk är relativt korta och är självständiga enheter, oftast bestående av en huvudsats. De anses vara fasta och ha en konventionaliserad form, vilken är den form man finner i en ordspråkssamling, men vid användning i en kontext är ordspråken ofta modifierade i någon mån, genom exempelvis lexikalt utbyte eller förkortningar. Vissa ordspråksformer är, eller har varit, produktiva mönster, till exempel *Bättre X än Y* eller *Man ska/ska inte*.

Ett och samma ordspråk kan användas i olika kontexter tack vare att ordspråk har en generaliserbarhet. Många ordspråk är figurativa eller innehåller ord med obestämd referent, till exempel indefinita pronomen. Ofta har ordspråken konstituenten med konkret innehåll men betydelsen är abstrakt och generell. Ordspråk uttrycks ofta i presens oavsett omgivande tempus.

Ordspråk har hävd. De är välkända, gamla och har tidigare belägg. I praktiken innebär det att kriteriet anses vara uppfyllt om ett ordspråk finns upptaget i en ordspråkssamling.

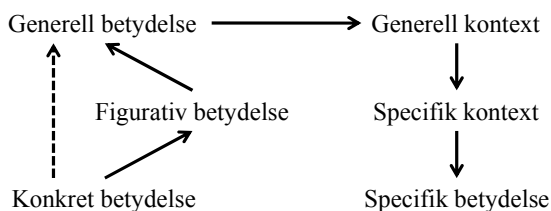
Ordspråk har också anonymitet, det vill säga en anonym källa eller okänt ursprung. Detta är en skillnad mot citaten som har en känd källa eller ordstaven som har en explicit sagesperson.

Utöver dessa kriterier finns det andra drag som ofta utmärker ordspråk. Många ordspråk innehåller rim, alliteration eller har en prosodisk rytm. De kan också signaleras med språkliga markörer, till exempel *Man säger att*, eller *som man brukar säga*. Då många ordspråk är gamla innehåller de ibland ett ålderdomligt språkbruk med ord som inte längre används idag.

Eftersom ordspråk i många fall är figurativa eller innehåller olika pronomen är det sällan som form och betydelse är överensstämmande. Ett ordspråks form kan i allmänhet tolkas och användas i två olika betydelser: den konkreta betydelsen som utgår från de ingående konstituenternas enskilda betydelser, samt den abstrakta (figurativa), mer generella betydelsen. Exempelvis kan ordspråket *Stilla vatten har djup grund* vara en realisation av den konkreta betydelsen att vatten som inte rör på sig ofta är djupt. Det kan också vara en realisation av dess figurativa betydelse att en

person som utger sig för att vara lugn och from kan vara den som för det vildaste livet. Den mer generella betydelsen, 'en lugn person för ofta ett vilt liv', hänvisar till en generell kontext, det vill säga att alla lugna personer kan föra de vildaste livet. Denna generalisering av betydelse och kontext är vad som utgör sanningshalten och livsvisdomen hos ordspråk. De "talar om den enskilda situationen, och de menar livet i allmänhet." (Holm 1965:8).

När ett ordspråk sedan används i en specifik kontext appliceras den generella betydelsen i den generella kontexten i sin tur på den specifika kontexten (se Figur 5). Ordspråket får då en specifik betydelse som uttrycker något om en specifik person eller situation, och eftersom ordspråket för med sig idén om att detta är en allmängiltig sanning får ordspråket därmed auktoritet.

Figur 5. Ordspråkens betydelse i en kontext.

En ytterligare bidragande orsak till ordspråkens auktoritativa karaktär och att de anses uttrycka en sanning ges i och med att de i det närmaste citeras, det vill säga inflikas i talet eller texten i en relativt oförändrad form (till exempel kan ordspråket stå i presens även om resten av kontexten är i preteritum). De uttrycker alltså tydligt någon annans röst. Därmed går det att hävda att den sanning som uttrycks är något som flera andra dessförinnan har menat vara sant.

Min arbetsdefinition av ordspråk är alltså att ordspråk är relativt korta, självständiga enheter som uttrycker sanning och livsvisdom. De är dessutom generaliserbara, anonyma och har hävd.

4 Material

Källmaterialet i föreliggande undersökning är korpusen Svensk dramadialog som är skapad inom projektet *Svensk dramadialog under tre sekler* vid Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. Som namnet antyder består korpusen av svenska dramer, det vill säga teaterpjäser. Dramerna är av olika slag, såsom komedier, lustspel, eller mer allvarliga skådespel, men jag använder termerna *drama* eller *dramer* som generell beteckning för alla de ingående pjäserna i korpusen. Korpusen sträcker sig över 300 år från 1700–2000 och lämpar sig därmed väl för diakrona studier. En närmare beskrivning av korpusens sammansättning ges i avsnitt 4.1.

Det finns flera skäl till att använda dramadialog som källmaterial för en undersökning om ordspråk och deras användning. Eftersom syftet är att undersöka hur ordspråk används i interaktion och dessutom undersöka om användningen har förändrats över tid lämpar sig dramadialogkorpusen väl då den både återger interaktion och gör det diakront. Eftersom inspelningar av naturligt förekommande samtal inte finns förrän från början av 1900-talet är möjligheterna till studier av ett historiskt talspråk begränsade. Det som kommer närmast utöver dramer är dagböcker, brev och rättegångsprotokoll. Dramadialog lämpar sig här bättre än dessa då det är ett någorlunda homogent material. Det består visserligen av en fiktiv dialog men som vanligen är menad att förstås som ett någorlunda naturligt talspråk.

I detta kapitel ges först i avsnitt 4.1 en kortfattad presentation av korpusens sammansättning av dramer och därpå diskuteras i 4.2 hur kommunikationen, interaktionen och språket i dramadialogen är uppbyggda samt hur det förhåller sig till ett autentiskt talspråk. I avsnitt 4.3 beskrivs hur excerperingen genomförts samt de val som gjorts vid identifieringen av ordspråk i dramerna.

4.1 Korpusen Svensk dramadialog

Korpusen Svensk dramadialog består av 45 dramer och sträcker sig över tidsperioden 1700–2000 (se Källor för en förteckning över de ingående dramerna). Korpusen beskrivs i mer detalj i Melander Marttala & Strömquist (2001). Periodindelningen är sådan att varje århundrade innehåller två perioder på 25 år vardera med ett intervall mellan dem på 25 år. Period 1 börjar 1725 och sträcker sig till 1750 och period 2 börjar 1775 och sträcker

sig till år 1800. Period 3 sträcker sig från 1825 till 1850 och så vidare till period 6 mellan åren 1975 och 2000. De 45 dramerna fördelar sig lite olika för perioderna och för århundradena. Period 1, 2 och 3 innehåller fem dramer vardera medan period 4, 5 och 6 innehåller tio dramer vardera (se Melander Marttala & Strömquist 2001:10–11). Detta innebär i sin tur att det är 10 dramer från 1700-talet, 15 dramer från 1800-talet och 20 dramer från 1900-talet, se Tabell 1.

Tabell 1. Antal dramer fördelat över tid i korpusen Svensk dramadiolog.

	1700-tal		1800-tal		1900-tal	
	Period 1 1725–1750	Period 2 1775–1800	Period 3 1825–1850	Period 4 1875–1900	Period 5 1925–1950	Period 6 1975–2000
Antal dramer	5	5	5	10	10	10

Det ökande antalet dramer över tid i korpusen återspeglar i viss mån den mängd dramatik som skrevs i Sverige under de respektive seklen. Svensk teater började komma igång på 1700-talet i mindre skala men mer och mer svensk dramatik tillkom under 1800- och 1900-talen och urvalsunderlaget till korpusen ökade därmed. Sammanlagt består korpusen av drygt 800 000 ord. I den databehandlade korpusen finns dramerna bland annat som textfiler uppdelade i repliker. I de enskilda dramerna är varje replik nummerad, liksom även rollistan och annan fristående metatext som till exempel scenanvisningar och information om början och slut av en akt eller scen, se Exempel 1. Även de nummerade stycken som består av metatext benämns här för repliker.

Exempel 1. Barnhusbarnen (1848).

747 Sjunde scenen.

748 ÖFVERSTEN (allena.) Ve öfver den skurken Aron, som låtit mej undergå denna förödmjukelse! Min blod kokar i mej. Den karlen är farlig, och polisen ska väl få sina ögon fästa på honom. (i det han går ut till vänster)
En sådan oförskämd kanalje!

749 Åttonde scenen.

750 Några promenerande synas i bakgrunden. Leonora och Magdalena (beslöjade). Dansmusik i fjärran.

751 GREFVINNAN (stannar vid högra bersån). Hitåt, Magdalena! Låt oss hvila här.

Vid referenser till dramerna i detta arbete anges repliknumren istället för sidnummer. Till exempel säger grevinnan i Exempel 1 ”Hitåt, Magdalena!” och referensen anges då som: (Barnhusbarnen 1848:751). De repliker som inleds med ett namn på en rollfigur i kapitäl är de repliker som är avsedda att yttras högt på en scen, medan övriga repliker är metatext (se vidare avsnitt 4.2). Den text som står inom parentes i dramerna är även den metatext och består oftast av scenanvisningar av olika slag. I Exempel 1 står

det till exempel i replik 751 ”(stannar vid högra bersån)” som en inledande scenanvisning. Ortografiskt uppvisar dramerna i korpusen viss variation, bland annat när det gäller markering av pauser, tystnader och oavslutade eller avbrutna meningar. De kan markeras med punkter eller streck, oftast två eller tre till antalet. Ord med särskild typografi, till exempel kursiv, markeras i korpusen med krusparenteser. För mer tekniska upplysningar kring korpusens sammansättning och uppbyggnad hänvisas till *Korpusen Svensk dramadialog. Användarhandbok* (Melanders Marttala & Strömquist 2001). Några av kriterierna för urvalet av dramer till korpusen var bland annat att de skulle vara skrivna på prosa, att de skulle vara svenska samtidsdramer och helst uppförda, att ingen författare fick förekomma mer än en gång och att varje period skulle så långt som möjligt representeras av författare av båda könen (a.a. s. 9).

Vad gäller omfång och innehåll i dramerna skiljer sig de enskilda perioderna en del från varandra. Korpusen består av samtidsdramer som påverkats av både förändringar i dramagenren med dess konventioner och av samhällseliga förändringar. På 1700-talet var det fortfarande en konvention att tragedier skulle skrivas på vers (Strömquist 2003:15) och eftersom ett kriterium för urvalet till korpusen var att dramerna skulle vara på prosa består period 1 uteslutande av komedier. Dessa komedier handlar om mänskliga egenskaper: skenhelighet och hyckleri i *Le Tartuffe*, vurmén för det främmande och utländska i *Swenska sprätthöken*, avundsjuka i *Den afwundsjuke*, girighet i *Håkan Smulgråt* och i viss mån även girighet och luredrejeri i *Den lyckelige banqueroutieren*. I slutet av 1700-talet och början av 1800-talet började den så kallade dramen att bli mer populär (Strömquist 2003:20). Dramen var menad att väcka känslor och medlidande hos publiken, inte olik den senare melodramen (Strömquist 2003:23). Exempelvis kan *Fabriks-flickan* (1796) och *Barnhusbarnen* (1849) räknas till denna dramatyp. Dock var det fortfarande brukligt att ha lyckliga slut i dramerna och alla dramerna från de tre första perioderna i korpusen slutar relativt väl för de goda rollfigurerna. Dramerna i period 4 handlar i många fall om kvinnors rättigheter till egen ekonomi, egendom, sina barn och till ett eget arbete. På 1900-talet blir dramernas teman mer varierande och inte alla dramer får heller någon klagörande upplösning. Flera av dramerna går från att fokusera på enskilda individer till att handla om familjerelationer. Termerna tragedi eller komedi är inte alltid tillämpbara och flera dramer betecknas bara som skådespel (Strömquist 2003:23).

4.2 Drama som genre

Dramerna i korpusen och deras språk är tillkomna utifrån de konventioner och mönster som finns för dramagenren. Något som utmärker dramatext är att den är skriven text som är avsedd att framföras i tal. Texterna är därmed

oftast menade att i möjligaste mån efterlikna talspråk. I ett drama finns det två textperspektiv: *dramatext* och *scenertext*. Dramatexten är den nedtecknade och vanligen utgivna texten och är den text som ingår i korpusen. Scenertext är den text som framförs på en teaterscen. Dramatexten är alltså det författaren har skrivit ned medan scenertexten är en tolkning av dramatexten (Pfister 1988:7). Scenertexten kan skilja sig en del från dramatexten eftersom det vid ett framförande används gester, mimik och prosodi för att betona, nyansera och skapa betydelse i det som yttras. Även omgivningarna och rekvisitan (som inte alltid är detaljerade i scenanvisningarna) kan ge utrymme för olika tolkningar av dramatexten (Tribble 2009). Ett drama är tillkommet i syfte att framföras på en scen vilket medför att dramatexten innehåller olika delar som gör det möjligt för regissörer och skådespelare att tolka och framföra dramat. Dramatexten kan delas upp i två kategorier av texter: *repliktext* och *metatext*. Repliktexten är det som yttras av rollfigurerna medan metatexten är all annan text, såsom till exempel scen- och spelplanvisningar, rollista eller replikrubriker. Metatext kan stå både fristående och vara inbäddad i repliktexten. I min undersökning är det främst repliktexten och de yttrade ordspråken som ligger till grund för analysen men jag tar även hänsyn till metatexten. Metatexten hjälper till att skapa en kontext för ordspråket, och anger dessutom vem som yttrar ett ordspråk i en viss replik och till vem det yttras.

I och med att repliktexten är menad att efterlikna talspråk har den egenskaper av både text och tal. I båda fallen är det icke-prototypisk text eller tal och därmed faller den emellanåt utanför de mer traditionella teorierna och metoderna som textforskare respektive samtalsforskare använder (jfr Thelander 2009:326–328, Svensson & Karlsson 2012:9–10). Man skulle kunna se dramatexten som endast text och därmed applicera ett textlingvistiskt perspektiv vid en analys. En annan möjlighet är att utgå från scenertexten och använda samtalsanalys för att undersöka det som faktiskt yttras från en teaterscen, till exempel genom videoinspelning för att även fånga gester, mimik och omgivningen. Jag ser här materialet, det vill säga de i korpusen förekommande dramatexterna, som textuella återgivning av samtal. De skulle kunna liknas vid en grov samtalstranskription där man endast velat få med *vad* som sägs, det vill säga informationen, och inte tagit med *hur* det sägs. Grundat på det kan man hävda att dramatexterna har samtalskaraktär och de kan därmed analyseras utifrån ett samtalsanalytiskt perspektiv (se vidare 5.2).

4.2.1 Dramernas dubbla kommunikation

Dramadialog har dubbla kommunikationssituationer. Kommunikationen sker samtidigt, med ibland olika innebörd och funktion, mellan olika nivåer. Dels finns en intern kommunikation som sker mellan rollfigurerna i deras dialog med varandra och i dramats fiktiva handling. Dels sker en extern

kommunikation mellan rollfigurernas dialog och publiken som lyssnar på den (Short 1996:169). Man kan möjligen också säga att det sker en tredje kommunikation: dramats budskap i sin helhet riktat till publiken, till exempel det moraliska budskap som finns i 1700-talets komedier. Istället för en tredje kommunikationssituation kan man också tala om att den externa kommunikation, mellan rollfigurerna och publiken, sker på en mikronivå och på en makronivå. Mikronivån är det som uttrycks i replikerna och med direkt och indirekt tilltal till publiken. Makronivån är det budskap som dramat i sin helhet kommunicerar till publiken. De olika kommunikationsnivåerna får följder för dramadialogens uppbyggnad och tolkning.

Ofta finns det information som publiken behöver veta men som är irrelevant för rollkaraktärerna då de redan förväntas veta det (se Short 1996:169, Östman 2003b:210, Melander Marttala 2005:281, Bergman-Claeson 2006:45). Till exempel används ofta så kallade avsidesrepliker i detta syfte (Bergman-Claeson 2006:42). Det är repliker som används av rollfigurer när de inte är ensamma på scenen men i enlighet med dramakonventioner förväntas övriga rollfigurer vanligtvis inte kunna höra avsidesreplikerna. Det kan också förekomma avsidesrepliker i dialog mellan två eller flera rollfigurer där vissa andra rollfigurer på scenen inte förväntas höra dem. Avsidesreplikerna är externt kommunicerade till publiken. Ett exempel på detta är hämtat ur dramat Aldrig i lifvet (1890) där Palm precis kommer hem och finner sin fru och tjänsteflickan gråtande, se Exempel 2.

Exempel 2. Aldrig i lifvet (1890).

899 Scen 14.

900 De förra. Palm från höger. Han har sin hvita resrock på sig och hatten i hand.

901 PALM (för sig). Jag kommer köksvägen. Jag ville öfverraska dem. Hvad nu då?

902 FRU TOLLIN En så'n måg får jag aldrig mer.

903 MARIE Stackars frun!

904 PALM (för sig.) Tror de, jag är död?

905 FRU TOLLIN Han var ett geni.

906 MARIE Tänka sig det, ett riktigt geni.

907 PALM (för sig). Jo, jag tackar jag (kommer ner till rampen emellan dem). Gumman har blifvit barn på nytt? (högt.) Hur mår ni?

I replik 901 ser vi scenanvisningen "(för sig)" vilket anger en därpå följande avsidesreplik och därmed något som publiken ska kunna uppfatta men inte övriga rollfigurer på scenen. I det här fallet yttrar Palm att han "[...] kommer köksvägen. Jag ville öfverraska dem". Informationen i repliken är orienterande för publiken som får veta att Palms inträde är avsett att inte upptäckas av de övriga rollfigurerna. Avsidesrepliker innehåller ofta rollfigurers tankar och de är ett sätt inom dramagenren att förmedla dessa tankar till publiken (Bergman-Claeson 2006:45). Det är inte förrän i replik 907 som Palm ger sig till känna, dels via scenanvisningen att han "(kommer

ner till rampen emellan dem)”, dels via anvisningen att nästa yttrande uttalas ”(högt.)”, och därmed är menat att höras av de övriga rollfigurerna på scenen.

Att dramer har dubbla kommunikationssituationer och förmedlar information på två plan visas i Carin Östmans undersökning *Hur får publiken veta vad den inledningsvis behöver veta?* (2003a). Ibland kan information om tid, plats, rollfigurer och deras inbördes relationer ges via monologer, eller via en så kallad ’realistiskt motiverad exposition’, det vill säga att publiken får informationen genom en dialog mellan två eller flera personer. Ofta är det något missnöje eller en konflikt som är motivation till hur informationen vävs in i dialogen (och är därmed realistiskt motiverad). Ett exempel på inledningsmonolog finns i dramat *Friman* (1798:19) där Herr Franker, i sin ensamhet, läser ur en bok som visar sig handla om hans eget liv. Medan han läser kommenterar han innehållet och på så sätt får publiken veta hela hans bakgrund och även bakgrunden för dramats vidare händelseutveckling.

Ett annat exempel på invävd information finns i inledningen till *Tartuffe* (1732) där just ett missnöje och en konflikt ligger till grund för att Madame Petronella ger information om vilka rollfigurerna är och deras relationer till varandra, se Exempel 3.

Exempel 3. *Tartuffe* (1732).

- 24 MAD• PETRONELLA Det kommer så til, at jag icke kan se, eller tåla en sådan Hushåldning som här är, och at man aldeles icke beflitar sig om i någon ting at rätta sig efter mig. Jag kan försäkra eder, at jag i dag går rätt missnögd utur edart Hus. Alla mina Förmaningar acktas ingen ting, och hwar och en lefwer här efter sit eget behag, uti idel obeskedelighet och et rätt oordenteligt wäsende, och ingen täncker här på något som godt wore.
- 25 DORINE Om jag finge ~~~
- 26 MAD• PETRONELLA Mit Barn, I ären wäl icke meer än en Tienstepiga, men förbannad näswijs och munwiger; man får icke tala et ord, förr än I straxt ären färdig at hafwa edart ord med i laget.
- 27 DAMON Men hwad kan ~~~
- 28 MAD• PETRONELLA Du äst en Skurk min Son, med et ord sagt; det är din {Grand Mama}, som har den äran at förtro dig det; jag har hundrade gånger spådt din Fader, at där skulle aldrig blifwa något godt utaf dig, och at du skulle blifwa honom en hiertans Sorg.
- 29 MARIANE Jag skulle likwäl inbilla ~~~
- 30 MAD• PETRONELLA Och I som ären hans Syster, I ställen eder så mächta helig, man skulle mena, hon kunde intet räkna til fem, men stilla Watn har diup Grund, och I fören i miugg et sådant lefwerne, som aldeles icke är skickeligt.
- 31 ELMIRE Men min kära Swärmor ~~~
- 32 MAD• PETRONELLA Min kära Sone-hustru, med förlof, edert lefwerne står mig aldeles intet an; I borden föregå de andra med godt Exempel, så gjorde deras goda sal• Mor, Gud frögde hennes Siäl! Men I ären en Slöerska, I kommen här anstigandes som en Princessa, och jag gitter

icke see et sådant öfwermod. Den Qwinnan som endast söker at behaga sin Man, behöfwer intet så mycket pryda sig.

33 CLEANTE Men min kära Fru, så wet jag då ~~~

34 MAD• PETRONELLA Min Herre, I ären hennes Broder; Jag har all wyrndad och {Respect} för eder, men med få ord at säija, om jag stod i mins Sons ställe, och wore hennes Man, så wille jag ödmiukast bedia eder, at I willen wända igen och slinka här i dörarne; Ty edra Lefwernes Regler, som I giören så många Ord om, dem bör intet beskedeligt Folck rätta sig efter. Jag säger rent ut min mening och sticker ingen ting under Stolen, men det är så min sed, jag kan aldrig tåla at någon ting fastnar mig på hiertat.

Rollfigurerna borde ju redan veta hur deras inbördes släktskap är beskaffat men Madame Petronella kommenterar det ändå. I replik 25 börjar Dorine en mening men Madame Petronella avbryter Dorine och säger till henne att ”I ären wäl icke meer än en Tienstepiga”. Därpå börjar Damon ett yttrande men blir även han avbruten av Madame Petronella som benämner honom som ”min Son” och preciserar släktförhållandet genom att berätta att ”det är din Grand Mama, som har den äran at förtro dig det”. Madame Petronella är alltså Damons farmor. Efter varje replik av Madame Petronella är det en ny rollfigur som försöker tala för att genast bli avbruten av Madame Petronella som på olika sätt anger släktskapsförhållandet i sin replik. På detta sätt blir publiken introducerad för flera rollfigurer på kort tid och får veta vilka relationer alla har sinsemellan. Kommunikationen är primärt riktad till publiken och inte till för att upplysa rollfigurerna själva om släktskapsbanden.

4.2.2 Dramadialog och autentiskt samtalspråk

Vid en jämförelse mellan ett transkriberat samtal och en nedskrivna dramadialog kan man se stora skillnader. I autentiskt samtalspråk förekommer omtagningar, tvekljud, återkopplingssignaler, avbrott, samtidigt tal och flera andra särdrag som finns i talspråk. Dessa är nästintill obefintligt förekommande i dramadialogen (Short 1996:176–178). Trots det kan dramadialog uppfattas som någorlunda naturligt talspråk och som ett riktigt samtal, troligen på grund av att man ofta inte tänker så mycket på de små utfyllnadsord, omtagningar och tvekanden som ingår när vi talar med varandra. Vi koncentrerar oss på essensen i vad som sägs och det är just det som framkommer i dramadialog (Svennevig 1991:47–48, Sörlin 2008:32). Det finns också tillräckligt många likheter med autentiskt samtalspråk för att dramadialogen ska kunna uppfattas som naturligt tal. Till exempel förekommer det närhetspar, som till exempel fråga-svar eller förslag-respons. Språkhandlingar, turtagning och artighetsstrategier förekommer på liknande sätt i dramadialog som i autentiskt tal och rollfigurerna ber om ursäkt, anklagar varandra, begär förklaringar och gör antaganden utifrån den

aktuella kontexten på samma sätt (Short 1996:179–181, Sörlin 2008:31, se även Hafez 1991).

I autentiskt samtalspråk kan flera konversationer pågå samtidigt medan det i dramadialog sällan pågår mer än en dialog åt gången och inte fler än en person i taget tillåts prata. Det kan förekomma flera olika dialoger som i en tänkt realtid pågår samtidigt men som i pjäsen, både i dramatexten och i scentexten, framställs växelvis. Om flera personer pratade samtidigt skulle man som publik inte kunna uppfatta allt vad som sades på scenen och innehållet skulle då gå förlorat. I autentiskt talspråk finner vi oss i att vi inte kan följa med i flera samtidiga konversationer. Ett exempel på att dramadialog inte har samtidigt tal finns i *Den Lyckelige Banqueroutieren* (1753) i en scenanvisning som lyder: ”Sedan talas Ärlig och Wågskål wid, när de förra gått ifrån hwar annan” (replik 93). En ny konversation startar först när den förra slutat så att det inte förekommer något samtidigt tal. Detta är något som även syns i *Sommarkvällar på jorden* (1984:209–229) där det är sju personer i en scen som pratar med varandra. Det förekommer ändå inget samtidigt tal eller avbrott, upprepningar, stakningar eller liknande, utan replikerna står var för sig i tur och ordning.

Samtalsforskaren Anna Lindström menar att dramadialog är en egen samtalstyp och inte kan ställas jämbördigt med samtal (Lindström 2003:178). Naturliga samtal, till skillnad från dramadialog, kännetecknas av att deltagarna själva förhandlar fram samtalet och förståelsen av det i en dynamisk social process. I dramadialog har istället en enskild författare förutbestämt samtalsämnen, replikerna och responserna och kan därmed låta syftet bli genomgående och mer genomfört än vad som är brukligt i autentiska samtal. Eftersom det bara är en enda person (författaren) som ligger bakom alla repliker och responser flyter dialogerna ”bättre” än de skulle ha gjort i ett autentiskt samtal. Den förhandlande processen uteblir och det blir färre missförstånd, färre borttappade ord och repliklängden blir oftare lite längre eftersom avbrotten blir färre (se Mats Eriksson 1998 för en jämförelse av autentisk dialog och dramadialog). Utifrån det perspektiv på interaktion som finns inom CA (Conversation Analysis), där intresset ofta fokuserar lika mycket på *hur* deltagarna säger något som *vad* de säger, kan dramadialog sägas utgöra en egen samtalstyp, vilket är vad Lindström menar (2003:178). De flesta av dragen som visar hur något sägs, som olika paralingvistiska och icke-verbala drag, finns ju inte med i dramadialog. Om man istället anlägger ett samtalsanalytiskt perspektiv i bred mening med intresse och fokus på vad det är deltagarna säger, det vill säga informationsinnehållet, är dramadialog snarare en sorts samtal och inte en egen samtalstyp. Precis som det råder stor skillnad mellan ett informellt samtal, till exempel inom en familj kring middagsbordet, och ett mer formellt samtal, till exempel en modererad politikerdebatt, finns det skillnader mellan verklighetens samtal och samtalen i dramadialog. De har

olika kännetecken med olika förhållningsramar men de kan båda betecknas som samtal (jfr Herman 1995:5–6).

Trots olikheter så finns det ändå, som tidigare nämndes, likheter mellan dramadialog och autentiska samtal. Det är mycket som saknas men vi uppfattar ofta dramadialog som en förhållandevis autentisk dialog. Möjligen uppfattar vi det på ett liknande sätt som vi gör när vi följer en handling i en roman. Det är handlingen och syftet som är det centrala och dialogen bidrar till att föra handlingen framåt i de flesta dramerna. Det finns en del dramer där det egentligen inte sker någon händelseutveckling utan dialogen bidrar snarare till personkaraktärisering. Samtalen visar på hur rollfigurernas liv ser ut och har sett ut och hur de är som personer. Som exempel kan nämnas *Midsommardröm i fattighuset* (1941) där en lång drömsekvens visar hur Blind-Jonas liv har sett ut och hans relation till de kvinnliga rollfigurerna, Ellen och Cecilia. Det sker dock ingen utveckling i dramat utan det är bara en beskrivning av karaktärerna och händelser som ges. På liknande sätt är det i dramat *Några mil ifrån Stockholm* (1787) där dialogen visar hur en adelsfamiljs liv ser ut, deras personligheter och önskemål. Dramat ger oss en inblick i en dag i deras liv utan någon klar utveckling av handlingen, utan det är istället närmast en beskrivning av rollfigurerna och deras liv.

Jag betraktar alltså dramadialog som berättande, ett narrativt samtal, vilket medför att man inte heller förväntar sig de i autentiska samtalen förekommande omtagningarna, återkopplingssignalerna eller topikförhandlingarna. Topiker och topikväxlingar är i naturligt förekommande samtal beroende av de enskilda samtalsdeltagarnas egna intressen. I ett autentiskt samtal kan deltagarnas intresseområden variera kraftigt och därmed även topikerna. I dramadialog, där dialogen bestämts av författaren, tenderar samtalsdeltagarnas intressen vara mer likartade (för att föra handlingen framåt) och därmed växlar kanske inte topikerna lika ofta och tvärt i dramadialog som de kan göra i ett autentiskt samtal.

De övergripande samtalsstrukturerna och mönstren i dramadialog och autentiska samtal liknar alltså varandra. Ett autentiskt samtal är en dynamisk process där deltagarna förhandlar fram innehållet tillsammans. Denna process pågår i nuet och deltagarna måste därför tänka ut vad de ska säga samtidigt som de också säger det. Detta kan leda till omtagningar, tvekan, överlappningar och liknande. I dramadialog är tankeprocessen redan utförd vilket gör att sådana drag förekommer minimalt. Likheten ligger till största delen i informationsöverföringen. Både autentiska samtal och samtal i dramadialog har i normalfallet ett syfte, någon information som överförs mellan deltagarna. I dramadialog är den informationen kondenserad så tillvida att så gott som allt som yttras i replikerna har relevans för interaktionen (och för dramat i sin helhet). Man skulle kunna tala om en ”förhöjd relevansprincip” för litterär dialog (Londen 2002:54). Ordspråk har ett fylligt semantiskt innehåll i en kondenserad form och har också en förhöjd relevansprincip. Det vill säga, ett ordspråk yttras inte utan att det

finns ett syfte bakom det. Därför spelar dialogens sort (dramadialog eller naturligt förekommande samtal) eller dess form (grad av naturlighet vad gäller samtalsdrag som tvekan osv.) inte någon avgörande roll i en undersökning om ordspråks användning i dialog.

4.3 Excerperingen

Med utgångspunkt från de egenskaper och kriterier som tidigare angetts för ordspråk (se kapitel 3) har jag gjort en totalexcerpering av ordspråk i dramakorpusen. Sammanlagt är det 138 ordspråk som excerperats (se Bilaga 1). Excerperingen har skett manuellt då det inte finns möjlighet att göra en automatiserad sökning efter ordspråk (Naciscione 2010:46). Vid identifieringen av ordspråk i korpusen skulle de potentiella kandidaterna, det vill säga olika fraseologiska enheter, uttrycka någon form av livsvisdom, de skulle stå som en självständig enhet och vara antingen figurativa eller innehålla ord med generella referenter. Vidare skulle de ha hävd och inte ha någon känd källa eller upphovsperson. I dramakorpusen förekommer det ord och uttryck på andra språk, framför allt franska, och då undersökningen i första hand görs på ordspråkens användning i svenska tillkom det ett kriterium om att de excerperade ordspråken skulle vara på svenska. Ytterligare hjälp vid identifieringen gavs av att ordspråk tenderar att vara relativt korta samt i vissa fall ha språkliga markörer. Dessa kriterier och egenskaper medförde vissa beslut vad gäller avgränsningen samt en del problematiska fall, vilka redovisas och diskuteras i mer detalj nedan.

4.3.1 Självständig enhet

I sin grundform, det vill säga i sin prototypiska uppslagsform, står ordspråk som en självständig enhet som man kan ”klippa” in i ett samtal i oförändrad form. Det är dock mycket vanligt att ordspråkens form modifieras på olika sätt i en kontext. Detta medförde vissa överväganden vid excerperingen. I ett par fall har ordspråkens avslutande del utelämnats: till exempel har ordet *svin* utelämnats i ”Man skall icke kasta perlor för...” (Lejonets unge 1896:1243) och i ”Ja se mens man talar om trollen...” (Par om par 1950:639) har *så är de inte långt borta/så står de i farstun* utelämnats. Sådana förkortningar av ordspråk är relativt vanliga och ofta räcker det med den inledande delen för att tydliggöra vilket ordspråk man syftar på. Därför är förkortade ordspråk inkluderade i mitt material.

Några ordspråk avviker från grundformen i relativt stor utsträckning, och kan endast sägas alludera på det ursprungliga ordspråket. I de fall då alluderingarna är tillräckligt tydliga för att man ska förstå yttrandet, när man också känner till ordspråkets grundform (se Naciscione 2010), är de inkluderade i mitt material. Som exempel kan nämnas ”Men kom ihåg att det

är ni som skrattar först!” (Borgaren och Marx 1970:34), som grundas på ordspråket *Skrattar bäst som skrattar sist*, och ”Ändamålet var ju godt... Som prest får ni väl förlåta medlet.” (Vårflod 1884:221), som grundas på ordspråket *Ändamålen helgar medlen*. Alluderingarna innehåller flera lexikala kopplingar till ordspråkets grundform och kan därmed sägas vara en alludering till en befintlig kärnform.

4.3.2 Hävd

Med hävd menas för denna undersöknings del att ordspråket ska finnas i en tryckt ordspråkssamling. Vid bedömningen av detta kriterium har jag utgått från fem olika större svenska ordspråkssamlingar: *Ordspråk och talesätt* av Pelle Holm (1965), *Svenska Ordspråk* av Fredrik Ström (1981 [1929]), *Den svenska ordspråksboken* (1865), *Penù Proverbiale* av Christopher Grubb (1665) samt *En medeltida ordspråkssamling på fornsvenska* av Inger Lindell (2011). Se avsnitt 2.2 för en närmare beskrivning av respektive ordspråkssamling. Samlingarna är utvalda då de är de mest omfattande svenska samlingarna, de innehåller endast svenska ordspråk och de täcker ett stort tidsspänn före och under korpusens tidsperioder. Eftersom författarna till samlingarna har gjort vissa val vad gäller urvalet (se 3.4) har det haft konsekvenser för excerperingen. Dessa verk hänvisas härefter till med författarens efternamn, det vill säga Holm, Ström, Grubb och Lindell. *Den svenska ordspråksboken* som saknar angiven författare hänvisas istället till med DSO.

Oberoende av i vilken av de nämnda ordspråkssamlingarna ett visst ordspråk finns upptaget eller har en motsvarighet uppfylls kriteriet om hävd så länge det finns i minst en av dem. Detta är delvis en historisk undersökning och det kan vara svårt att avgöra hur människor betraktade ordspråk förr i tiden (Doyle 2007:194–196). Det kan också vara svårt i många fall att avgöra om ett specifikt uttryck ansågs vara ett ordspråk redan då eller om det myntades vid den tiden och sedermera har kommit att betraktas som ett ordspråk. Ordspråk sprids ofta muntligt och ett skriftligt belägg kan inte alltid vara ett pålitligt vittne till hur gammalt ett ordspråk är. På grund av dessa svårigheter med att veta huruvida ett uttryck räknades som ett ordspråk eller ej på till exempel 1700-talet bör man räkna uttrycket som ett ordspråk även om det endast har hävd genom en av de senare ordspråkssamlingarna, det vill säga DSO, Holm eller Ström. Anledningen till att ordspråket inte finns med i Lindell eller Grubb kan lika gärna bero på samlingarnas respektive urvalsprinciper och att de inte innehåller alla existerande ordspråk.

Ett problem har varit gränsdragningen mellan ordspråk och idiom. Ett uttryck kan hänföras till endera av kategorierna idiom eller ordspråk beroende på form och användningen av uttrycket. Till exempel är uttrycket *att ta skeden i vacker hand* ett idiom medan uttrycket *Man måste ta skeden i*

vacker hand är ett ordspråk. Som tidigare nämnts (2.2) innehåller ordspråks-samlingarna idiom, kollokationer, liknelser och ordstäv utöver ordspråken. De förekommande idiomerna i materialet finns i vissa fall i en del av ordspråkssamlingarna som idiom och i andra fall som ordspråk. Eftersom det är ett historiskt material är det svårt att veta om uttrycken är menade att vara idiom eller om de är modifierade ordspråk. Gränsen är som sagt flytande mellan kategorierna. För att avgöra detta har jag utgått från Svensk ordbok (1999). De uttryck i materialet som finns upptagna i Svensk ordbok och där är markerade som idiom har jag helt enkelt valt att räkna som idiom. Exempelvis förekommer i dramakorpusen uttrycken *ta skeden i vacker hand*, *sitta mellan två stolar*, *vara karl för sin hatt* och *vila på sina lagrar* som alla är markerade som idiom i Svensk ordbok och har alltså inte räknats in i mitt material.

Ordspråk finns i många varianter och författarna till ordspråkssamlingarna har angett att de har tvingats göra ett urval av ordspråk i sina respektive samlingar. Av den anledningen inkluderas de ordspråk som har motsvarigheter i samlingarna med någon mindre formvariation, såsom ett enstaka lexikalt utbyte eller ortografisk variation. Till exempel är ”i stillaste wattn gå tiockaste fiskarne” (Sprätthöken 1737:192) inkluderat. Ordspråket finns i Grubb med variationen *I stilla Watn gå stoorä Fiskar* (1665:401) och i Lindell med variationen *J thysto vatne aoro orma vaerste* (2011:57). Andra exempel är ”Att vara rättvis är mänskligt, att benåda är gudomligt” (Syskonen 1849:1332) som i kärnformen lyder *Att fela är mänskligt, att förlåta gudomligt* (Holm 1965:87) eller ”man blir inte mästare på en dag.” (En tvekamp 1892:1183) som motsvaras av *Ingen föddes mästare* (Grubb 1665:386). Jag har i mitt excerperade material dock även inkluderat fall då ordspråket har en helt olik form men där betydelsen är gemensam med ett befintligt ordspråk i någon av samlingarna. I ordspråkssamlingarna finns det flera ordspråk som uttrycker synonyma betydelser, till exempel *Bäst att smida medan järnet är varmt*, *Man ska äta korven medan han är het* och *Man ska mala medan vattnet löper*. Ett annat exempel på synonymitet är *Gräset är alltid grönnare på andra sidan*, *Alltid bättre säd på annans åker* och *Alltid bättre gröt i andras grytor*. På samma sätt kan det finnas negerade varianter av ordspråk som uttrycker antonyma betydelser, till exempel *Ordspråk är alla sanna språk* och *Ordspråk är inte alla sanna språk* eller *Kläderna gör mannen* och *Kläderna gör inte mannen*. Baserat på detta har jag inkluderat ordspråk som till exempel ”Inte råar man för, att det blir en lavin af en snöflinga.” (Lejonets unge 1896:937) som motsvaras av *Man ska inte göra en hel höna av en enda fjäder* (Holm 1965:90) och ”unga bör söka unga” (Friman 1798:278) som motsvaras av *Lijkt söker lijkt* (Grubb 1665:453).

I materialet finns det ett undantag från kriteriet hävd och det rör sig om ett uttryck i dramat *Dockdans*: ”Den som inte lämnar bud efter sig, tar en förtrogen med på färden”, säger visst ett ordspråk.” (*Dockdans* 1949:97).

Rollfiguren anger att det är ett ordspråk med hjälp av en anföringsatts, *säger visst ett ordspråk*, och dessutom har dramats författare valt att markera yttrandet med citattecken i dramatexten. Jag har därför valt att inkludera uttrycket som ett ordspråk i excerperingen just eftersom det är explicitgjort att yttraren säger det som ett ordspråk.

Kriteriet att ordspråk ska ha hävd är det kriterium som har haft störst påverkan på vilka uttryck som excerperats. En hel del uttryck, som uppfyller de övriga kriterierna, har exkluderats på grund av att de saknar hävd. Några exempel är ”Beskedeligt Folck förtalas alltid” (Tartuffe 1731:625), ”En dygdig flicka ä allti olycklig, när hon ä fattig” (Kusinerna 1791:169), ”Förlorad är ingen, som inte sjelf vill gå under” (Räddad 1882:643), ”Vinden vänder sig alltid” (Lejonets unge 1896:470), ”Det sker mer när en sten sprängs än när en lerklump ramlar isär” (Ett brott 1933:1107), ”Det som var svårt igår blir självklart i morgon” (Barnet 1977:16) och ”Man måste vara på perrongen när tåget går” (Människor i solen 1997:153). Ordspråk är inte helt lätta att definiera och i en annan undersökning med andra kriterier eller kategoriseringar skulle flera av dessa uttryck möjligen kunna räknas som ordspråk.

4.3.3 Anonymitet

Kriteriet att ordspråk ska vara anonyma, det vill säga inte ha en känd upphovsperson eller angiven källa, verklig eller fiktiv, särskiljer dem från citat och ordstäv (se 3.5). Ordstäven i korpusen⁶ särskiljs dessutom från de ordspråk som inramas av anföringsverb + subjekt, till exempel *säga de* eller *säger man* (se 3.6), genom att subjektet, eller sagespersonen, i ett ordstäv alltid utgörs av en bestämd fiktiv person. För ordspråken uttrycks subjektet i de fallen med till exempel ett indefinit pronomen eller ett pronomen i plural och anses därför vara anonyma.

För citatens del har ett undantag gjorts för de ordspråk som har Bibeln som källa. Många ordspråk kan härledas tillbaka till Bibeln och eftersom Bibeln normalt sett anses ha många olika författare och det råder osäkerhet kring vem eller vilka som har skrivit alla delarna i Bibeln har den räknats som en anonym källa. Många bibelcitater är dock exkluderade på grund av att de inte uppfyller andra kriterier, till exempel att de saknar hävd eller inte är generaliserbara.

---

⁶ I materialet finns det sammanlagt sju stycken ordstäv, varav citatdelen för två av dem är på franska. De sju är i kronologisk ordning: ”Sachta Madam sa bon åt märrén” (Svenska Språthöken 1737:111), ”Vive les gens d'Esprit, sa gamle Fransosen i werlden” (Sterbhuskammereraren Mulpus 1776:182), ”qui m'aime, me fuit, sagt den Fransos” (Sterbhuskammereraren Mulpus 1776:210), ”Idag är jag nått, utan att vara prunkande, sade fan, då han lät måla sin svans spenatgrön” (Syskonen 1849:1068), ”Jo, det slinker undan, sa' Boqvist” (Tidens strid 1850:125), ”Tungt sa flickan om oskulden” (Rötmånad 1928:47) och ”Låt oss stryka ut vårt spår i sanden. Sade hövdingen, och fällde hop sitt tält vid stranden.” (Par om par 1950:887).

4.3.4 Svenska

Ordspråk, liksom andra fasta uttryck, är svåra att översätta då det kan finnas kulturella referenser och språkliga egenheter som kan försvinna vid en översättning. Detta medför att man inte kan veta om ett svenskt motsvarande ordspråk skulle förmedla samma betydelse och ha samma pragmatiska användning som det ursprungliga. Det går inte heller säkert att veta om till exempel ett franskt, översatt uttryck räknas som ordspråk i franskan eller om det där kanske ses som ett idiom. De uttryck som förekommer på andra språk än svenska i korpusen är: *pour le badinage bon pour le mariage non*⁷ (Sprätthöken 1737:111), *passons là dessus*, ungefär 'låt oss strunta i det/hoppa över det' (Mulpus 1776:42), *Ainsi va le monde* 'så är världens gång' (Mulpus 1776:120), *Leben und leben lassen* 'lev och låt leva' (Syskonen 1849:35), *Honny [sic!] soi qui mal y pense*, vilket är Strumpebandsordens motto och betyder 'Skam den som tänker illa härom' (Vårflod 1884:459) samt *Tel maître, tel valet* 'sådan herre, sådan tjänare' (Lejonets unge 1896:23). Dessa uttryck står i översatt form i korpusen och har exkluderats från ordspråksmaterialet. Det finns två uttryck som är översatta av rollfiguren i dramatexten och i de fallen är det det svenska översatta uttrycket som är excerperat och medtaget för analys. Det första uttrycket finns i dramat *Fabriksflickan* (1796) där rollfiguren Troselius yttrar ett latinskt uttryck *Pecunia est nervus rerum* och i samma replik säger "Det betyder i riktig översättning: Penningen utgör styrkan i sakerna" (1796:340). Det andra uttrycket finns i dramat *Swedenhielms* (1925) där rollfiguren Swedenhielm yttrar *Tout comprendre c'est tout pardonner* (1925:897). I responsen frågar den andra samtalsdeltagaren vad det uttrycket betyder och Swedenhielm replikerar med att ge den svenska översättningen och betydelsen 'Att förstå allt är att förlåta allt'.

---

⁷ Uttrycket förekommer i många franska komedier och parodier från 1700-talet. Troligen har det sitt ursprung i en komedi av Florent Carton Dancourt med titeln "L'opérateur Barry" (http://www.theatre-classique.fr/pages/pdf/DANCOURT_OPERATEURBARRY.pdf), där det förekommer i slutet i formen: "pour le mariage, bon, pour le badinage, non", vilket betyder ungefär 'bra att gifta sig med, dålig att flörta med'. I dramat Sprätthöken är uttrycket i en omvänd, parodierad form med den ungefärliga betydelsen 'bra att flirta med, dålig att gifta sig med', det vill säga hon är attraktiv och man flirtar gärna med henne men hon är inte rik och därmed inte bra att gifta sig med.

5 Analytiska utgångspunkter

I detta kapitel beskrivs ordspråk utifrån systemisk-funktionell lingvistik (SFL) som används som ett ramverk för att tydliggöra vilken aspekt av ordspråken som analyseras, nämligen språkhandlingar. I själva analysen har jag även hämtat inspiration från samtalsanalys och dess perspektiv på samtal samt metodologiska tillvägagångssätt. SFL är en teori som främst har kommit att användas för analys av skrivna texter medan samtalsanalys är utvecklad för analys av talat språk. Mitt material består av en nedskrivna fiktiv dialog och har egenskaper av både text och tal och det faller sig naturligt att ha utgångspunkter från båda teorierna vid analysen. Ordspråk som enhet har historiskt traderats muntligt men har också egenskaper som närmast liknar en text. En definition av text har gjorts av Karlsson & Strand (2012) och lyder:

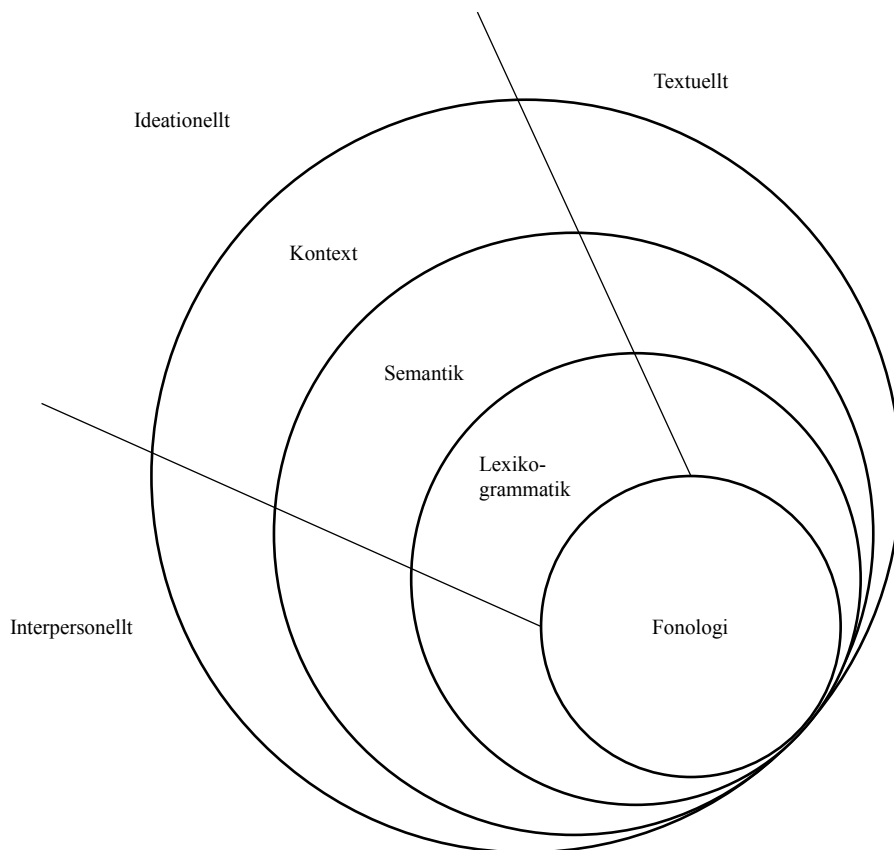
Vi förstår text som ett språkligt yttrande som är relativt självständigt, dvs. som är avslutat och möjligt att ge respons på. [Vi menar] vidare att en text även är en kulturell enhet. Det krävs alltså en kultur eller en tolkningssamfund som godkänner och värderar en text som en text. Slutligen har texter en viss stabilitet, vilket hänger ihop med att de är självständiga yttranden som värderas kulturellt. (Karlsson & Strand 2012:113–114)

Utifrån denna definition skulle prototypiska ordspråk kunna ses som ”minitexter” då de är självständiga enheter och har blivit värderade som ordspråk inom en kultursamfund samt har en stabil form. I en interaktion och vid användning av ordspråk kan de dock modifieras och anpassas till kontexten.

I avsnitt 5.1 beskrivs SFL:s syn på språk och även hur teorin kan användas som beskrivningsmodell för ordspråk. Utifrån SFL går det att urskilja interpersonella språkhandlingar som den aspekt av språkanvändning föreliggande avhandling ämnar undersöka hos ordspråk. I avsnitt 5.2 redogörs för analysmetoden som grundar sig på samtalsanalytiska utgångspunkter.

5.1 Systemisk-funktionell lingvistik

Systemisk-funktionell lingvistik utgår från satsen som enhet och från betydelsen, det vill säga semantik och lexikogrammatik i kombination med kontextuella faktorer, vid en analys. Varje sats har, enligt SFL, ett visst fonologiskt uttryck, en viss lexikogrammatisk form, ett visst semantiskt innehåll samt existerar i en viss kontext. Detta illustreras i Figur 6, efter Holmberg, Karlsson & Nord (2011:10). Betydelse skapas i gränsen mellan lexikogrammatiken och semantiken.

Figur 6. SFL:s modell över metafunktionerna och de språkliga skikten.

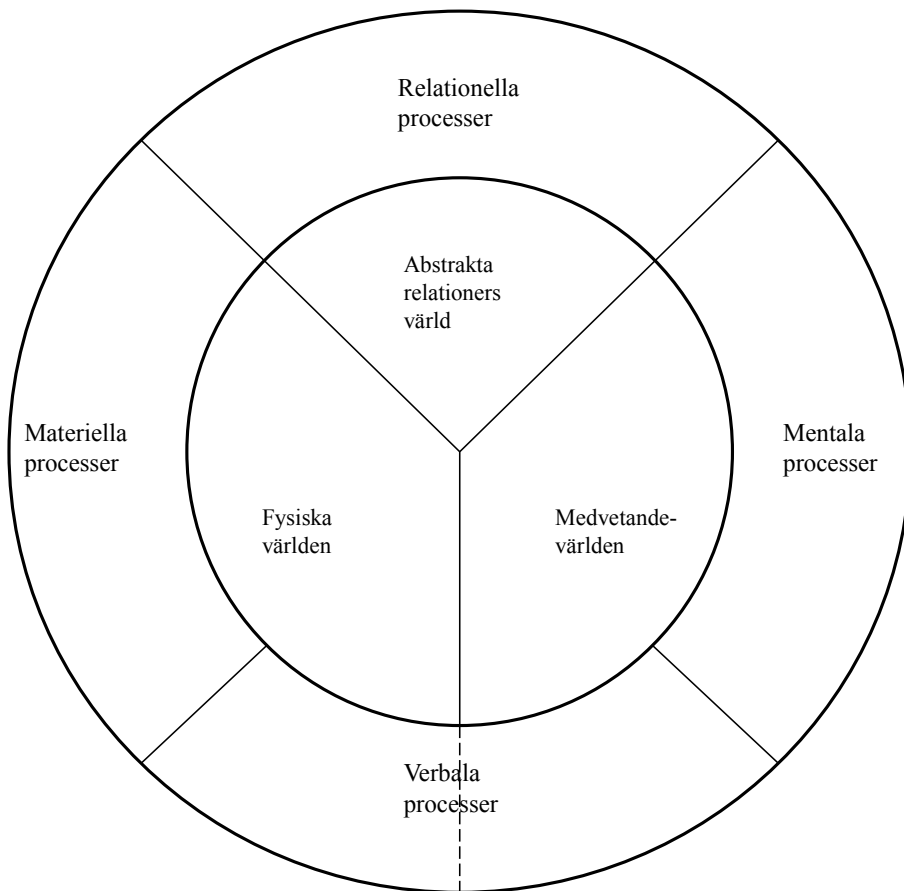
Utöver dessa egenskaper finns det också tre metafunktioner som varje sats har: en ideationell, en interpersonell och en textuell metafunktion (Halliday 1994:35; Holmberg & Karlsson 2006:18; Holmberg, Karlsson & Nord 2011:10). Den ideationella realiserar vår erfarenhet av världen och handlar om vilka processer och deltagare som kommer till uttryck; den interpersonella reglerar våra relationer till andra personer och hur vi kommunicerar information; den textuella handlar om hur vi strukturerar och

organiserar informationen. De tre metafunktionerna beskrivs närmare var för sig nedan.

Ett ordspråk som enhet betraktat har en viss semantisk betydelse som realiseras i en viss lexikogrammatisk form och som används i en viss kontext. Den största skillnaden mellan ordspråk och andra satser är att när andra ”vanliga” satser uttrycks skapas även betydelsen utifrån valet av lexikogrammatik eller fonologi. Ordspråken har en på förhand färdigskapad lexikogrammatisk form med en bestämd semantik och kan användas som en färdigproducerad språklig resurs. Formen kan förstås modifieras och därigenom modifieras även semantiken och ordspråkets betydelse i viss mån. Somliga ordspråk som kan anses vara synonyma med varandra är egentligen bara synonyma vad gäller deras generella, abstrakta betydelse (se 3.7). Exempelvis är *Tomma tunnor skramla mest*, *Skarnet yvs alltid mest* och *Rädda hundar skäller mest* synonyma så tillvida att de alla kan anses ha betydelsen ’den som har minst att komma med är den som är mest högljudd’. Dock ger de skilda lexikogrammatiska formerna också delvis skild semantik hos respektive ordspråk. Ordspråket *Rädda hundar skäller mest* betyder ’den rädde är kaxigast’ men varken *skarn* eller *tomma tunnor* har betydelsen ’den rädde’; *skarn* betyder ’avskräde, avfall, sköka, hora’ (SAOB S 3549) och *tomma tunnor* betyder mer troligt bara att de är ’tomma, innehållslösa’. Med andra ord innebär en förändring av formen även en förändring av betydelsen. Det är därför viktigt att ta hänsyn till både form och betydelse, samt den omgivande kontexten, vid en analys av hur ett ordspråk används genom de tre metafunktionerna.

5.1.1 Ideationell metafunktion

Den ideationella metafunktionen har att göra med ”hur vi beskriver våra erfarenheter av världen omkring oss” (Holmberg & Karlsson 2006:73). Denna metafunktion uttrycks genom *processer*, det vill säga att något sker, händer, uppfattas eller är. Utöver processer finns också deltagare och omständigheter som tillsammans utgör en beskrivning av våra erfarenheter av världen. Processer realiseras alltid med hjälp av verben i en sats. Det finns olika uppdelningar men man brukar säga att det finns fyra olika typer av processer: *materiell*, *mental*, *relationell* och *verbal*, se Figur 7 (baserad på Holmberg & Karlsson 2006:78). Materiella processer säger något om vår fysiska värld och uttrycks genom till exempel verbet *göra*, det är något som görs eller någon som gör något. Mentala processer säger något om vår medvetandevärld och uttrycks genom verb som till exempel *tänka*, *känna* eller *uppleva*. Relationella processer säger något om abstrakta relationer mellan olika företeelser och kan uttryckas genom till exempel *vara* eller *äga*. De verbala processerna uttrycks genom till exempel *förklara* eller *tala* och innebär att någon faktiskt säger något.

Figur 7. Processerna inom den ideationella metafunktionen.

En annan del av den ideationella metafunktionen, utöver processer, är logiska betydelsereationer mellan satser. Satsers betydelse kan modifieras genom utvidgning av satsen. Utvidgning kan ske på tre olika sätt: *specificering*, *tillägg* och *utveckling* (Holmberg & Karlsson 2006:121 ff., Karlsson 2011:34, se även Halliday 1994:225 ff.). Specificering innebär att en sats specificerar någon omständighet, som tid eller orsak, för en annan sats. Tillägg innebär att en sats lägger till ny information till den föregående satsen utan att specificera någon omständighet för den. Utveckling innebär att en sats kommenterar, exemplifierar eller omformulerar något som nämnts tidigare.

För ordspråkens del är det deras mer generella betydelse som ligger till grund för den erfarenhet av världen som de uttrycker, se 3.1. Ordspråk uttrycks ofta med en konkret lexikogrammatisk form med verb som uttrycker materiella processer, till exempel *Rädda hundar skäller mest*. Det är alltså verbet *skäller* som styr processtypen och är i det här fallet en materiell process, det vill säga något som händer i den fysiska världen

(något/någon skäller mycket). Ordspråkets överförda, mer abstrakta och generella betydelse är att ”den rädde är kaxigast” (Holm 1965:145). Verbet *är* räknas snarast som en relationell process då det är relationen mellan den rädde och vad den personen gör som ordspråket uttrycker något om. Ordspråken kan alltså realisera två olika processer samtidigt: en process som grundar sig i den lexikogrammatiska formen och den bokstavliga betydelsen och en annan process som grundas på ordspråkets figurativa eller generella betydelse, som i viss mån är frikopplad från lexikogrammatiken. För många ordspråk är det så att formen realiserar en materiell process men den figurativa betydelsen uttrycks ofta med verb som realiserar en relationell eller mental process.

Inom SFL är det betydelsen som är intressant och hur den realiseras i en lexikogrammatisk form. Ideationellt är det verbet i en sats som realiserar en viss process. Dock bör man vara försiktig med att koppla samman verb och process alltför hårt då det kan skapa problem vid en analys (Karlsson 2011):

Det faktum att det inte i första hand är former som analyseras utan realiseringar av betydelser kan ställa till problem. Betydelser kommer ju till uttryck i former, samtidigt som de inte är sin form. Samma verb kan alltså ge uttryck för olika processbetydelser. Dessutom är det ofta inte bara verbet, utan hela konstruktionen med deltagare och ibland även omständigheter som skapar betydelsen. Detta innebär att man med fördel bör använda och växla mellan de tre perspektiven som nämnts tidigare: ovanifrån (utifrån betydelsen), underifrån (utifrån formen) och från sidan (utifrån hur lexikogrammatiken i den aktuella satsen konstruerar betydelse, exempelvis genom en viss typ av deltagare). (Karlsson 2011:24)

Det kan därför vara problematiskt att använda SFL som analysverktyg för en ideationell analys av ordspråk då deras form sällan överensstämmer med deras betydelse.

5.1.2 Interpersonell metafunktion

Den interpersonella metafunktionen i SFL innebär att varje fri sats är en språkhandling och i varje språkhandling är det ett utbyte som sker och en viss talarroll som utför utbytet. Utbytet består av antingen information eller varor och tjänster medan talarrollen består av antingen ett givande eller ett krävande. Beroende på hur man kombinerar dem så får man fyra grundläggande interpersonella språkhandlingar, se Figur 8: *påstående* (givande + information), *fråga* (krävande + information), *erbjudande* (givande + varor & tjänster) och *uppmaning* (krävande + varor & tjänster) (Halliday 1994:68).

	Givande	Krävande
Information Varor & tjänster	<i>Påstående</i> <i>Erbjudande</i>	<i>Fråga</i> <i>Uppmaning</i>

Figur 8. Språkhandlingar inom SFL.

Dessa fyra språkhandlingar kan uttryckas kongruent eller inkongruent. Det kongruenta sättet att uttrycka en betydelse eller språkhandling är det mest typiska och enklaste sättet. Ett påstående uttrycks kongruent med det finita verbet på andra plats, en fråga uttrycks kongruent med ett inledande finit verb eller ett frågeord och en uppmaning uttrycks kongruent i imperativ. Om det uttrycks på något annat sätt är det inkongruent. Just erbjudanden har ingen kongruent grammatisk form i svenska utan uttrycks alltid inkongruent. Till exempel kan erbjudande ofta uttryckas inkongruent som en fråga: ”Vill du ha en kaka?” eller som en uppmaning: ”Ta en kaka till”. En uppmaning kan också exempelvis uttryckas som en fråga: ”Kan du öppna fönstret?”, som alltså är inkongruent jämfört med den kongruenta imperativformen för uppmaningar: ”Öppna fönstret!”. När en språkhandling uttrycks i form av en annan språkhandling kallas det inom SFL för *grammatisk metafor* (Halliday 1994:342 ff., Holmberg & Karlsson 2006:30).

En sats som ”Jag kommer att gå härifrån” är i sin lexikala grammatiska realisering en påståendesats men kan också vara ett erbjudande. Beroende på kontext kan det yttras för att varna inför att jag kommer gå härifrån eller som ett löfte eller hot om att jag kommer gå härifrån. Satsen i sig kan potentiellt realisera endera av dessa då *varna*, *lova* och *hota* alla är givande+varor & tjänster och därmed olika former av erbjudande (jfr Halliday 1994:363). Det är inte alltid av värde att konstatera att en eller flera satser uttrycker erbjudande som språkhandling, utan det kan vara mer intressant att kunna särskilja satserna genom att säga att den ena uttrycker ett löfte medan det andra är en varning. Ett uttryck som till exempel ”Jag skulle inte göra det om jag vore du” är en inkongruent uppmaning (kongruent skulle man säga ”Gör inte så”) och vanligtvis har uttrycket funktionen att varna. De fyra basala språkhandlingarna inom SFL kan alltså uttryckas på flera olika sätt, och ha olika retoriska funktioner, som till exempel varna, hota, lova och så vidare (Halliday 1994:365). Halliday nämner flera andra sådana specifika språkhandlingar som kan uttryckas, bland annat:

offering, promising, threatening, vowing, undertaking, ordering, requesting, entreating, urging, persuading, commanding, instructing, encouraging, recommending, advising, prohibiting, dissuading, discouraging, warning, bribing, intimidating, blackmailing, shaming, cajoling, nagging, hinting, praising, reproving, blaming, flattering, parrying, hedging, complaining, insulting, boasting, claiming, stating, predicting, hoping, fearing, preaching, arguing, contradicting, submitting, insisting, asserting, denying, accusing, teasing, implying, disclosing, acknowledging, assenting, querying, disputing,

accepting, doubting, responding, disclaiming, consenting, refusing, proclaiming, assuring and reassuring – to name only a few. (Halliday 1994:363).

Det finns flera faktorer som bestämmer vilken eller vilka av de specifika språkhandlingarna som en sats faktiskt realiserar. Enligt Halliday är det fem faktorer: 1) samtidigt förekommande drag, som till exempel prosodi eller intonation; 2) föregående eller efterföljande lexikogrammatiska drag, till exempel utvidgningar av olika slag; 3) paralingvistiska drag, som till exempel ansiktsuttryck, gester och mimik; 4) kontextuella och situationella drag, vilka deltagarna är och syftet med interaktionen; 5) kulturella drag, som kan innebära att man inom olika kulturer ser på saker på lika eller olika sätt (Halliday 1994:365). En interpersonell analys av språkhandlingar på denna mer specifika nivå skulle kunna påvisa de variationsmöjligheter som finns i språket att kommunicera information på olika sätt.

En språkhandling kan också modifieras med hjälp av modalitet. Inom SFL brukar man vanligen beskriva modalitet på fyra skalor: *sannolikhet*, *vanlighet*, *förpliktelse* och *villighet* (Holmberg & Karlsson 2006:58). Mellan till exempel ett påstående och dess negerade motpart (jag kommer – jag kommer inte) finns en rad möjligheter att modifiera påståendet vad gäller modalitet (jag ska kanske komma, jag måste komma, jag bör inte komma, jag får alltid komma, jag kan inte komma osv.). Vanligast uttrycks modalitet genom modala hjälpverb (*ska*, *måste*, *bör*, *får*) eller genom satsadverbial (*kanske*, *möjligen*, *säkert*, *alltid*). Man kan tänka sig att modalitet (eventuellt tillsammans med intonation) kan modifiera vilken specifik språkhandling som uttrycks. Satserna *Jag får aldrig komma* och *Jag ska aldrig komma* är båda påståenden och alltså en kombination av givande+information. Det som skiljer dem åt är att den första kan till exempel vara ett uttryck för kritik och den andra ett löfte eller hot.

De allra flesta ordspråk består av en hel sats och uttrycks i sin kärnform som ett påstående. Ett fåtal uttrycks som fråga och det finns några ordspråk som står i imperativform och därmed uttrycks som en uppmaning. Eftersom erbjudanden alltid uttrycks med inkongruent form är det svårt att hitta något exempel där ett ordspråk i sin kärnform uttrycker erbjudande. I rätt kontext finns det ändå ordspråk vars betydelse skulle kunna uttrycka erbjudande, till exempel *Giva är saligare än taga*, *Den som vågar han vinner* eller *Den som väntar på något gott väntar aldrig för länge*.

Potentiellt skulle ett ordspråk kunna uttrycka ett indefinit antal språkhandlingar om det yttras utan någon kontext (Krikmann 2009:52). Tidigare forskning om ordspråks användning och funktioner har också konstaterat att ordspråk yttrade i en kontext kan uttrycka flera olika språkhandlingar (se avsnitt 2.4.2). En analys som endast konstaterar att ordspråk uttrycker språkhandlingen påstående är därför föga upplysande. Ordspråk realiserar ofta språkhandlingar genom grammatiska metaforer. Till

exempel är *Ropa inte hej förrän du är över bäcken* en uppmaning och *Allt är inte guld som glimmar* ett påstående, men båda används ofta för att varna. En undersökning av ordspråkens kommunikativa användning och vilka språkhandlingar som de uttrycker behöver därför göras på en mer detaljerad och specifik nivå. Om ett ordspråk till exempel används för att kommentera en situation, rikta kritik mot någon och samtidigt ge råd om hur personen borde agera säger det mer om hur ordspråk används än att bara hävda att de uttrycker ett påstående eller uppmaning som språkhandling. För att göra en analys av ordspråk och de interpersonella språkhandlingar som uttrycks finns det flera faktorer att ta hänsyn till. Utifrån de faktorer som Halliday nämner (se ovan) är det inte möjligt att i dramakorpusen ta hjälp av prosodi och intonation eller av gester och mimik. I första hand måste hänsyn tas till den aktuella kontexten samt den omgivande ko-texten.

Responser är även de viktiga att beakta. De interpersonella språkhandlingarna handlar mycket om vilka möjliga responser de öppnar upp för. Ett påstående (*Gräset är alltid grönnare på andra sidan*) kan man acceptera genom att hålla med om sanningshalten i påståendet eller inte acceptera genom att neka till innehållets sanningshalt. En fråga (*Vem vet var haren har sin gång*) kan bli accepterad genom att responsen utgör ett svar eller inte accepterad genom en utebliven respons. Likaså kan en uppmaning (*Väck ej den björn som sover*) bli accepterad genom att man följer uppmaningen (och låter bli att ”väcka sovande björnar”) eller inte accepterad genom att man inte följer uppmaningen (och alltså ”väcker en sovande björn”). Ett erbjudande slutligen kan man antingen acceptera eller tacka nej till. Eftersom ordspråkens generella betydelse sällan har med deras påståendeform att göra är det inte alltid som en respons bara är en fråga om att acceptera eller inte acceptera ordspråket. Den generella betydelsen är ofta någon allmängiltig livsvisdom som mottagaren själv får applicera på den aktuella situationen. En respons som utgör ett agerande kan följa på ett ordspråk i påståendeform lika väl som det kan följa på ett ordspråk uttryckt i imperativform. En respons, och vilken eller vilka språkhandlingar som indikeras av den, måste beaktas utifrån både ordspråkets form och dess betydelse.

Möjligheten att modifiera en språkhandling med hjälp av modalitet är inte alltid applicerbart för ordspråkens del. Det finns många ordspråk som inte innehåller modalitet utan står i antingen negerad eller icke negerad form, till exempel *Den som vågar han vinner*, *Ropa inte hej förrän du är över bäcken*, *Liten gryta har stora öron*. De ordspråk som innehåller någon form av modalitet har det nästan alltid i en hög grad: ordspråken uttrycks med hög grad av sannolikhet (*Av få blir aldrig folk*), vanlighet (*Den som gapar efter mycket mister ofta hela stycket*), förpliktelse (*Det måste krökas i tid som krokigt ska bli*) och villighet (*Dottern träder gärna i moderns särk*). De mer garderande satsadverbialen *troligen*, *kanske*, *ibland*, *möjligen* förekommer i stort sett aldrig i ordspråk.

Ordspråken realiserar två olika betydelser samtidigt, vilket medför vissa problem för en analys av ordspråk med SFL. Responser kan ta fasta på formen och dess bokstavliga betydelse samtidigt med den generella, figurativa betydelsen och därmed kan ordspråket realisera flera olika språkhandlingar samtidigt, på en lexikogrammatisk nivå och en semantisk nivå. Eventuell modalitet kan modifiera en eller båda betydelserna och därmed de språkhandlingar som uttrycks. Om det instantierade ordspråket är förkortat eller så pass modifierat till formen att det endast alluderar till dess kärnform finns det ingen påvisbar koppling mellan lexikogrammatiken och betydelsen, vilket innebär att SFL delvis saknar verktygen att analysera sådana fall.

Undersökningen av ordspråkens användning och kommunikativa funktioner utgår alltså från de interpersonella språkhandlingar som ordspråk realiserar. De språkhandlingar som undersöks är de som Halliday benämner retoriska funktioner (1994:336), det vill säga de mer specifika och detaljerade sätt som språkhandlingar kan realiseras på. Det är också sådana språkhandlingar som tidigare forskning har konstaterat att ordspråk kan uttrycka (se 2.4.2).

5.1.3 Textuell metafunktion

Den textuella metafunktionen innebär att en sats reglerar och organiserar information och i vilken ordning den kommer. Oftast talar man inom SFL om förhållandet mellan tema–rema och vad som utgör topiken i en sats eller ett satskomplex. Jämfört med de övriga metafunktionerna tenderar den textuella metafunktionen att ägnas mindre uppmärksamhet. Oftast brukar man se den som ett komplement till de andra två. Den textuella metafunktionen hjälper till att skapa och framföra de andra två metafunktionerna. I min analys är det den interpersonella metafunktionen som står i fokus men i några fall framträder den textuella metafunktionen relativt tydligt. Tidigare forskning (avsnitt 2.4.2) har konstaterat att ordspråk kan användas bland annat för att sammanfatta en situation eller utgöra utgångspunkt för vidare kommentarer. Utan att ha gjort en djupare analys av dessa aspekter redovisar jag några iakttagelser kring ordspråkens textuella aspekter i avsnitt 6.4.

5.2 Analysmetod

Tidigare forskning (se avsnitt 2.4) har visat att ordspråk har både sociala och kommunikativa funktioner, och fokus för denna undersökning är de kommunikativa funktionerna. Mycket av den tidigare forskningen om ordspråks användning har analyserats med hjälp av talaktsanalys (för mer om talaktsanalys se Searle 1969, 1976, Austin 1975, jfr även Levinson 1983). Det finns dock de som har kommit fram till att ordspråk ofta inte uttrycker

en egen talakt utan ingår som en del i en talakt (Charteris-Black 1995:266, Kléger 2012). Till exempel kan ett ordspråk ingå som en del av ett yttrande som uttrycker ett löfte eller en uppmaning: ”Du borde inte göra så, eftersom man inte ska väcka den björn som sover” där ordspråket *Väck ej den björn som sover* ingår som en del i uppmaningen att ”du borde inte göra så”. Utifrån SFL kan detta förklaras genom att satser kan vara fria, bundna eller inbäddade. En fri sats uttrycker en egen språkhandling medan en bunden sats är en del av en språkhandling och ingår i den. Både fria och bundna satser uttrycker dessutom egna ideationella processer medan en inbäddad sats varken uttrycker en språkhandling eller en egen ideationell process (Holmberg & Karlsson 2006:118 f.). Med språkhandling menas i detta fall en av de fyra basala språkhandlingarna: påstående, fråga, uppmaning eller erbjudande. Men för att ta exemplet ovan, ”Du borde inte göra så, eftersom man inte ska väcka den björn som sover”, utgör ordspråket här en bunden sats och ingår alltså som en del i uppmaningen. Enligt SFL finns det inga språkhandlingar i bundna satser och ordspråket skulle därmed i exemplet inte uttrycka någon språkhandling. Jag vill mena att det ändå går att urskilja en separat funktion för ordspråk i bundna satser. Till exempel har ”eftersom man inte ska väcka den björn som sover” funktionen att förklara (varför man inte bör göra så) och tillika kan ordspråket användas för att varna (du borde inte göra så för att det kan få skadliga konsekvenser). Både *varna* och *förklara* är användningssätt som alltså kan ingå som delar i en uppmaning och jag kommer här efter att hänvisa till även sådana användningssätt som språkhandlingar. I min analys behandlar jag också bundna satser och därmed behövs ett metodologiskt komplement till SFL.

En analys av ordspråk, både som fria och bundna satser, bör göras så förutsättningslöst som möjligt och med utgångspunkt från ordspråket, oavsett lexikogrammatisk form eller textuell placering. Analysen utförs utifrån samtalsanalytiska principer och perspektiv. Inom samtalsanalys brukar man utgå från ett mikroperspektiv, det vill säga en analys sker baserat på vad samtalsdeltagarna själva relevanter gör i sina yttranden. Eventuella intentioner som inte explicit görs försöker man i möjligaste mån bortse från. Det metodologiska tillvägagångssättet innebär på så sätt att analysen inte utförs för att bekräfta specifika språkhandlingars förekomst eller avsaknad, utan istället analyseras varje ordspråk var för sig i den kontext det står i. De interpersonella språkhandlingar som varje individuellt ordspråk uttrycker är helt beroende av vad de aktuella samtalsdeltagarna själva aktualiserar och relevanter gör i varje specifik kontext. Analysen utgår så tillvida från att ordspråk i sig uttrycker minst en språkhandling i varje specifik kontext men inte exakt vilken eller vilka språkhandlingar som det enskilda ordspråket uttrycker.

Utgångspunkten är ordspråket som ett självständigt yttrande och därefter utvidgas den närmaste ko-texten så mycket som det behövs för att förstå vilka samtalsdeltagarna är och vilken situation de befinner sig i. Med andra

ord utvidgas ko-texten för att jag ska kunna förstå den aktuella kontexten. Man kan tala om en yttre kontext och en inre kontext inom samtalsanalys. Den yttre kontexten är en övergripande samhällelig kontext med sociala och kulturella ramar. Den inre kontexten, eller ko-texten, är en språklig kontext inom samtalet (Norrbby 2014:46). Till detta finns även en situationskontext som kan höra till både den yttre och den inre kontexten. Utifrån dramadialogmaterialet är det i den inre kontexten som ordspråken analyseras och till den hör även en situationskontext, det vill säga den situation som samtalsdeltagarna befinner sig i inom dramats handling. Situationskontexten kräver ibland kännedom om hela handlingen i dramat och de inbördes relationerna mellan rollfigurerna. Den inre kontexten, det vill säga ko-texten, är i första hand den replik som ordspråket yttras i och i andra hand den närmast föregående samt följande repliken. Eventuella responser på ordspråket är betydelsefulla för analysen av vilken eller vilka språkhandlingar ordspråket uttrycker. Därtill utvidgas ko-texten vad gäller de föregående replikerna i sådan utsträckning att situationskontexten blir tydlig. Ett exempel som kan illustrera detta är hämtat ur dramat *Sonja* (1929) där Nick yttrar ett ordspråk i replik 625 till Kurt, se Exempel 4.⁸

Exempel 4. *Sonja* (1929).

- 536 KURT Det var inte precis något vackert. Han hade varit på Svartsjö ett par gånger.
- 537 SONJA För stöld?
- 538 KURT Jag vet verkligen inte om de brukar skicka dit folk bara för den sakens skull. Det var väl lösdriveri snarare. Han hade visst levt på att hålla ihop med jänter från gatan, förstår du.
- 539 SONJA Sa dom det?
- 540 KURT Ja, det gjorde dom. Jag har inte talt om det förut, för jag tyckte det var ruskigt.
- [...]
- 555 SONJA Jag tar ingen i försvar. Och om han är en slusk vet vi inte än!
- 556 LINDGREN Han har i alla fall varit på Svartsjö.
- 557 SONJA Han har varit, ja. Men det behöver väl inte hänga fast vid honom för evigt. Vill han börja göra rätt för sig igen, ska vi vara hederliga mot honom.
- 558 KURT Göra rätt för sig! Nej du, den där platsen i fabriken, den var då inte för annat än för syns skull, det kan du vara övertygad om. För sig själv har han nog sysslat med någonting annat. Så slö som han är på jobbet. Nej, Sonja, tro du mig, **den smak kärlet har fått, den behåller det också**, och vad som hör gatan till, det stannar där också.
- 559 SONJA Vad vet du om det?
- 560 KURT Det lär väl erfarenheten!
- [...]
- 622 SONJA (med tillkämpat lugn). Det behöver inte bråkas mer. Och inte nekas heller. Det är som han säger. Det finns ingenting att tillägga.
- 623 KURT Menar du att han och du...

---

⁸ I exemplen ur dramakorpusen är ordspråken markerade med fetstil.

- 624 SONJA Ja, min vän, så usel har jag varit. Jag har varit. Men du vet, att jag nu är en helt annan.
- 625 NICK **Ränderna går aldrig ur**, inte sant, Kurt? Och det som hör gatan till det stannar där också, va?
- 626 KURT (svarar inte, står som förstenad).
- 627 SONJA (till Nick). Kan vara olika med det också. Ge dig iväg nu, är du snäll! Du har gjort din sak bra! Kanske du får tillfälle att ångra det!

Ordspråket ”Ränderna går aldrig ur” och det följande yttrandet syftar tillbaka på ett liknande ordspråk i replik 558 som Kurt sa till Sonja när de pratade om Nick (vilket han hörde). I båda fallen yttras samma sak efter ordspråket: ”vad som hör gatan till, det stannar där också”, ett yttrande som i sin tur kräver att situationskontexten utvidgas bakåt till replik 538 där man får reda på att Nick har ”levt på att hålla ihop med jänter från gatan” (och Sonja har varit en av Nicks gatflickor). I de flesta fall behöver situationskontexten sällan utvidgas så mycket som i Exempel 4 utan det räcker ofta med upp till 5–6 repliker.

För att bestämma en eventuell respons till ordspråket behöver sällan fler än de närmast följande två eller tre replikerna inkluderas. Responser görs vanligen ganska nära inpå ett yttrande och oftast i den omedelbart följande repliken. Inom samtalsanalys utgår man från att allt är relevant och att ingenting är slumpmässigt tillkommet (Schiffrin 1994:236, Norrby 2014:42), vilket inbegriper bland annat upprepningar, pauser, icke-språkliga åtgärder såsom gestikulation och nickanden, hummanden, blickar, prosodi och mycket mer. Det är alltså inte bara vad som sägs som är relevant utan även hur det sägs och vilken respons som ges. En utebliven respons kan vara minst lika viktig och relevant för samtalet som till exempel ett jakande svar. I den utsträckning det är möjligt beaktas responserna och vad de säger om vilka språkhandlingar ordspråken uttrycker.

Beroende på var i repliken ordspråken yttras finns det olika förutsättningar för en eventuell respons. En respons knyter ofta bara an till en del av informationen vid längre repliker och ordspråk ingår ofta som en del av en längre replik, se Exempel 5.

Exempel 5. *Vårflod* (1884).

- 126 SIGRID Mamma... (Sakta.) Om mamma kom ihåg andras fel lika bra som Kristofers...
- 127 FRU GERMAN Jag älskade honom så innerligt, Sigrid. Men **högmöd går före fall**, och fria åsigter och dåligt umgänge.
- 128 SIGRID (häftigt.) Kallar mamma Gustaf Wolff för dåligt umgänge?
- 129 FRU GERMAN Jag menar ingen särskild...

I exemplet från dramat *Vårflod* yttrar fru German i replik 127 ordspråket ”högmöd går före fall” och utvidgar det i samma tur med ”och fria åsigter och dåligt umgänge”. Sigrids respons i följande replik (128) är en fråga om mamman, fru German alltså, kallar ”Gustaf Wolff för dåligt umgänge”.

Sigrid tar fasta på det sista som fru German yttrade och ordspråket, liksom det övriga som yttras i samma replik, får ingen respons. Responser till ordspråk kan vara av olika slag, men som exemplet visar är en respons på ett ordspråk i min analys ett yttrande av en annan rollfigur som på något sätt, lexikogrammatiskt, semantiskt eller pragmatiskt, anknyter till ordspråkets semantiska innebörd eller dess uttryckta interpersonella språkhandling. Om det inte finns någon sådan koppling räknas det som en utebliven respons.

Dramakorpusen består av en fiktiv nedskreven dialog och många aspekter av samtal som förekommer i ett autentiskt talspråk saknas. Det kan därför vara vanskligt att använda sig av en del samtalsanalytiska termer som handlar om strukturen och de innehållsliga delarna i ett samtal, såsom till exempel *tur*, *turbytesplats (TBP)*, eller *turkonstruktionsenhet (TKE)*. En TBP är ett tillfälle då det i enlighet med gällande turtagningsprinciper (se till exempel Sacks, Schegloff & Jefferson 1974) finns tillfälle för en annan person att överta turen och påbörja ett eget yttrande. En tur är basenheten inom samtalsanalys och består av en eller flera TKE:er och avslutas med en TBP. Om ingen annan person tar turen vid en möjlig TBP kan talaren själv behålla ordet och fortsätta med en egen ny tur. En turbytesplats kan indikeras genom sådant som syntax, intonation eller pauser. I dramakorpusen finns det inga indikationer om rollfigurernas intonation medan pauser ofta är markerade med till exempel punkter eller streck. Talarbyte är i dramakorpusen utmärkt genom replikskiften som är tydligt markerade med numrering samt namnet på den rollfigur som yttrar repliken. Istället för att försöka applicera samtalsanalysens terminologi på dramatexten hänvisar jag till de numrerade styckena i dramatexten som *repliker* och det som sägs i repliken som *yttranden*. Ett yttrande kan bestå av en eller flera grafiska meningar och i analysredovisningen kommer det när det är behövt att preciseras vad som avses i dramatexten. Samtalsfenomen som finns representerade på ungefär samma sätt i dramadialogen som i ett samtal är till exempel *närhetspar*, *prefererade* och *icke prefererade responser* och *topiker*. Dessa termer kommer även de att användas vid behov för resultatredovisningen av analysen av de interpersonella språkhandlingarna, som presenteras närmare i kapitel 6.

Analysen tar alltså fasta på ordspråket som självständig enhet och utifrån den närmaste ko-texten och den situationella kontexten bestäms den eller de språkhandlingar som varje ordspråk för sig realiserar. Då ordspråk är en komplex enhet och uttrycker flera betydelser samtidigt krävs att ordspråken analyseras utifrån lexikogrammatiska och semantiska kopplingar till den omgivande ko-texten samt eventuella responser som görs med koppling till ordspråket. Den samlade helhetsbilden avgör vilka språkhandlingar som uttrycks. Ett analys exempel ges i Exempel 6.

Exempel 6. Lejonets unge (1896).

- 1116 ADIL (beundrande). Du är god, faster! Det {käns} svårt att lämna dig (ler) fast jag omöjligt kan se ledsen ut –
- 1117 FRU VIK (slår med handen). Vi skola inte tala om mig nu – Jag är glad att du får det sällskap du längtat efter! - (Förvånad.) Men hur i all världen ha ni redan hunnit komma öfverens?
- 1118 ADIL (lätt framkastande). Vi ha tagit tiden i akt. – Saga har visst redan varit länge uppe!
- 1119 FRU VIK **Morgonstund har guld i mund**, tycks det!
- 1120 Adil (nickar).
- 1121 FRU VIK (tankfullt). Där ser du, min käre gosse! Hvad som synes oss omöjligt den ena dagen –
- 1122 ADIL (faller in). – blir det enda möjliga den nästa!
- 1123 FRU VIK Men hvar är Saga? Jag har inte sett henne än – och frukosten väntar på henne.

I replik 1117 frågar fru Vik hur Adil (och Saga) redan har hunnit komma överens. Adil svarar att de har ”tagit tiden i akt” och fortsätter repliken med att säga att Saga har varit uppe länge. Fru Viks respons är ”Morgonstund har guld i mund, tycks det!” (replik 1119) och hon använder ordspråket *Morgonstund har guld i mund* för att uttrycka språkhandlingen Kommentera om att Adil och Saga tydligen har varit uppe tidigt och fått saker uträttade (tiden på dygnet indikeras också i replik 1123 där Fru Vik yttrar att frukosten väntar). Det påhängda ”tycks det” indikerar en bekräftelse av ordspråkets sanningshalt i situationen, det vill säga att man kan uträtta mycket om man går upp tidigt på morgonen, vilket är precis vad Adil och Saga har gjort. I replik 1120 visar metatexten att Adil nickar och därmed instämmer med ordspråkets betydelse. Fru Viks fortsatta replik i 1121 är snarast en kommentar till vad hon uttryckte i 1117, nämligen att hon var förvånad över att Adil och Saga hade kunnat komma överens.

Jag har alltså för varje excerperat ordspråk analyserat den eller de språkhandlingar som uttrycks av ordspråket i den aktuella kontexten, enligt de utgångspunkter som här redovisats.

6 Ordspråkens användning

I detta kapitel redovisas min analys av ordspråkens användning samt de resultat den gett. Analysens syfte har varit att identifiera vilka interpersonella språkhandlingar som ordspråk realiserar i dramadialog. Nästan alla ordspråk i materialet uttrycker den inom SFL basala språkhandlingen Påståande, det vill säga ett givande av information. Som nämndes i föregående kapitel avser undersökningen de mer specifika sätt som information kan ges på och dessa sätt benämns i föreliggande avhandling som språkhandlingar. De språkhandlingar jag identifierat i materialet är sammanlagt 14 stycken: Argumentera, Bekräfta, Beskriva, Förklara, Förolämpa, Förstärka, Försvara, Invända, Kommentera, Kritisera, Lugna, Tillrättavisa, Trösta och Varna.

Språkhandlingarna kan delas in i tre grupper, utifrån vilken sorts information som ges, hur den ges och på vilket sätt den ges. Delvis baserat på tidigare forskning (jfr Yassin 2011:116) är de grupperade i *informativa*, *åsiktsgivande* och *värderande* språkhandlingar.

De informativa språkhandlingarna delger information utan att också uttrycka ordspråksyttrarens egen åsikt om informationen. Informationen är av en mer konstaterande art. De fyra informativa språkhandlingarna är: Kommentera, Beskriva, Förklara och Bekräfta.

De åsiktsgivande språkhandlingarna innebär att yttraren av ordspråket uttrycker en åsikt om något, till exempel om en annan åsikt eller ett agerande. Det kan antingen handla om att framhäva sin egen åsikt som den bästa eller att motsäga någon annans åsikt. De sex språkhandlingar som ingår bland de åsiktsgivande är: Förstärka, Försvara, Argumentera, Invända, Tillrättavisa och Varna.

Slutligen finns också de värderande språkhandlingarna. De är språkhandlingar som på visst sätt kan liknas vid de åsiktsgivande då de uttrycker en åsikt men skiljer sig från dessa genom att de värderande språkhandlingarna behandlar olika sorters känslor eller personliga egenskaper, snarare än handlingar och åsikter. De fyra värderande språkhandlingarna är: Kritisera, Lugna, Trösta och Förolämpa.

I avsnitt 6.1–6.3 redovisas med utvalda exempel resultatet av analysen. Avsnitten är indelade efter de tre grupperna och för varje språkhandling ges exempel på hur ordspråk används och vilken eller vilka språkhandlingar som kan sägas komma till uttryck. Vid exemplen nämns även vilka övriga språkhandlingar som uttrycks med ett visst ordspråk men utan att analysen av dem samtidigt redovisas.

Utöver de interpersonella språkhandlingarna har ett par textuella användningar av ordspråk framkommit vid analysen. Ordspråk kan användas för att avsluta en topik eller användas som utgångspunkt för ett yttrande. De textuella användningarna har endast observerats utan att närmare analyseras och redovisas separat i avsnitt 6.4.

Tabell 2 visar antal språkhandlingar totalt i materialet samt hur stor andel i procent varje språkhandling utgör av det totala antalet (på grund av avrundning uppgår den totala andelen till 99 %). De 138 ordspråken används i materialet på 14 olika sätt men då varje ordspråk kan vara multifunktionellt och uttrycka flera språkhandlingar samtidigt är antalet kombinationer långt fler. Totalt är det 272 språkhandlingar som uttrycks med ordspråken. I parentes efter respektive språkhandling finns en angivelse om det är en informativ (i), en åsiktsgivande (å) eller en värderande (v) språkhandling. Hur många språkhandlingar varje ordspråk realiserar varierar förstås, i somliga fall är det bara en enda språkhandling medan i andra fall är det upp till fyra stycken som realiserar (se vidare 6.6).

Tabell 2. Totalt antal språkhandlingar och procentuell andel.

Språkhandling	Totalt antal	Andel %
Kommentera (i)	66	24
Kritisera (v)	34	13
Beskriva (i)	25	9
Förklara (i)	24	9
Förstärka (å)	22	8
Försvara (å)	22	8
Argumentera (å)	19	7
Invända (å)	17	6
Bekräfta (i)	11	4
Lugna (v)	11	4
Tillrättvisa (å)	6	2
Varna (å)	6	2
Trösta (v)	5	2
Förolämpa (v)	4	1
Totalt	272	99 %

I Tabell 2 står de 14 förekommande språkhandlingarna i fallande frekvensordning utifrån det totala antalet förekomster. Med Kommentera, Beskriva och Förklara i toppen är de informativa språkhandlingarna mest frekventa, följda av de åsiktsgivande och därefter de värderande. Sammanlagt finns 126 informativa språkhandlingar, 92 åsiktsgivande och 54 värderande. Lite drygt hälften av alla de informativa utgörs av Kommentera, som också är den absolut vanligaste språkhandlingen som realiserar med ordspråken. Den näst vanligaste, totalt sett, Kritisera med 34 förekomster, är också den vanligaste av de värderande språkhandlingarna.

I det följande exemplifieras alltså hur ordspråken används i drama-materialet fördelat på de olika språkhandlingarna. Hur språkhandlingarna fördelar sig över tid redovisas närmare i avsnitt 6.5 medan de olika kombinationerna av språkhandlingar redovisas i 6.6.

6.1 Informativa språkhandlingar

De informativa språkhandlingarna förmedlar ingen egen åsikt eller eget ställningstagande vad gäller någon annans åsikt, utan förmedlar information på ett förhållandevis neutralt sätt. Den vanligaste språkhandlingen är Kommentera men i materialet förekommer även ordspråk som används för att Beskriva, Förklara eller Bekräfta. Sammanlagt finns det 126 informativa språkhandlingar.

6.1.1 Kommentera

Språkhandlingen Kommentera (66 förekomster) innebär här att man yttrar en kommentar eller gör ett konstaterande som inte förmedlar en åsikt i syfte att övertala eller uppmana någon. Genom en kommentar kan man fortfarande förmedla en personlig inställning men utan tydligt syfte att påverka sin egen eller andras inställning eller åsikt. Ofta kan det röra sig om ett konstaterande om världens eller situationens beskaffenhet, se Exempel 7 och Exempel 8.

Exempel 7. Svenska sprätthöken (1737).

86 Tredie Inträdet.

87 Champagne allena.

88 CHAMPAGNE Denna Herren [Baron Stadig] är intet fuller så berest som min Grefwe, men huru mycket är han likwäl beskiedeligare, och huru mången god plåt har han dock spart i sin pung? Täck om gamla Gref Hurtig, som war så niugger, skulle nu komma ur sin graf, och wilja efterse sina efterlemnade mögluge Ducate pengar, och buntar af Banco-Sedlar, huru torde han finna dem bortflugna? Men så går det, **niugger spar och grymmer nöter**. Bry dig intet därom du Lasse, din Grefwe lönar dig wäl, så länge det warar, och när det är alt, så far wäl Grefwe säger jag. Men se här kommer den wackra änkans dräng, Hans löpare kalla de honom, jag skall sända honom efter frustu-smällan at anmäla mitt ärende, dock hwad skall jag giöra? den unga Flepen är så swartsiuk om sin skiöna, at jag lär intet få ett godt ord af honom, det bästa är at han bär hiertat tämeligen lågt i böxorne, så at bara jag ser på mitt steke-spett här, så kusar han som en hund.

89 Fierde Inträdet.

I Exempel 7 är Champagne ensam på scenen, vilket uttrycks i scenanvisningen i replik 87. Champagne funderar för sig själv att om ”gamla Gref Hurtig, som war så niugger”, det vill säga den nuvarande greve Hurtigs fader

som var sparsam av sig, skulle återuppstå ur sin grav och se hur hans arv med pengar förvaltats av sonen så skulle ”han finna dem bortflugna”. Champagne konstaterar att ”så går det” och yttrar därpå ordspråket som en kommentar till detta: nämligen att ”niugger spar och grymmer nöter”, det vill säga gamla Gref Hurtig som var ”niugger” sparade och hans son spenderar de pengarna (grymmer nöter)⁹. Ordspråket används för att konstatera hur det går till i världen och hur människor betar sig. Ordspråket används dessutom för att Kritisera och Beskriva Greve Hurtig som en slösare.

Samma konstaterande kommentar av hur saker fungerar och går till i världen finns även i Exempel 8.

Exempel 8. Svenska sprätthöken (1737).

- 582 FRU LOTTA Stig up Grefwe, alt är fåfängt, och til at mer öfwertyga Er derom, Baron Stadig, gif hit Er hand, och tag denna handen, som tillika med mitt hierta gifwer sig ewigt uti Ert wäld.
- 583 FRÖKEN SOPHIA Åh du inbunde skalck du, kom wäss, at du hade detta redan i din lilla hierna, när du så kallsinnigt i jånses begiärte tid at betäncka dig.
- 584 FRU LOTTA Det är lika mycket Fiken, saken är giord, och nu skall du fritt få kalla mig Swägerska om du will.
- 585 BARON STADIG Min kiärate Fru, döm af mitt stilla tigande om min Erkiäntzlas storlek, små wälgjärningar finner man ord at tacka före, men så stor, som den är, hwilcken I nu wisat mig, och det ändå just sedan I lemnat mig emellan hopp och frucktan, öfwergår alla tacksamhets teckn, som med ord kunna wisas.
- 586 LARS LUSTIG (Tager ett rep utur böxsäcken, springer til Grefwe Hurtig och wisar honom det samma.) Monsieur, Monsieur voicy, en säker läkedom för korgen och miältsiukan, probatum est.
- 587 GREFWE HURTIG Gå din wäg din narr, eller jag lærer skiutza dig hädan, så det skall hwissla efter.
- 588 LARS LUSTIG Mycken tack, nådiga Grefwe, jag res fuller utan skiutz, jag kiänner alt för wäl Ers Nådes hållhästar, de slå så gärna, så går det, **obuden dienst blir alltid försmådd**. Men hwad skall jag giöra med detta härliga elixiret, som likwäl gifwit så många en så rolig sömn, at de aldrig waknat. Hör min skiöna Jungfru Sara, I hade liten wänskap för mig den tiden jag war Fransos i werlden, I mins wäl Monsir Champagne, I talte då om bröllop, nu min Angel tilbiuder jag Er detta skiöna giftermåls bandet, om I will sättja halsen däri först, och låta mig snöra til, jag will straxt komma efter, och då sku wi wara samman bundna kan tro, åh så sammanbundna.
- 589 SARA Jag tackar dig din stygger, behåld dit repstykke för dig sielf, och sådane lättfärdige bedragare som du är, du har wäl förtient det ock mer.

Fru Lotta har precis accepterat Baron Stadigs frieri och i samband med det tackat nej till en av de andra friarna, nämligen Greve Hurtig. Hurtigs tjänare

---

⁹ ”Grymmer” motsvaras troligen närmast av ”den lede” eller ”den hårde” (SAOB G 1086) och kan jämföras med ordspråksvarianten *Snål spar och fan tar* (Holm 1965:307).

Lars Lustig tar ett rep och visar det för Hurtig och säger att det är ett säkert botemedel mot att få korgen (replik 586). Han menar att Hurtig skulle använda repet till att hänga sig med. Hurtig svarar att Lars Lustig ska gå iväg eller så kommer Hurtig att sparka iväg honom ”så det skall hwiisla efter”. Lars Lustig svarar att han går helst ”utan skiutz” och yttrar sedan ”så går det” med ett efterföljande ordspråk som kommenterar situationen: ”Obuden tjänst blir alltid försmådd”. Ordspråkets innebörd är att tjänster och hjälp som erbjuds utan att vara efterfrågade sällan blir uppskattade eller accepterade. I denna situation är det Lars Lustigs erbjudande om ett rep till Hurtig att hänga sig i som inte blir accepterat.

Ett annat exempel på ett ordspråk som används för att kommentera är hämtat ur dramat Swedenhielms där Boman använder det när hon besvarar Julias fråga, se Exempel 9.

Exempel 9. Swedenhielms (1925).

- 723 Julia kommer genom salen, läsande tyst i sitt häfte och beledsagande läsningen med en eller annan gest; hon kommer ut i förmaket, rullar ihop häftet och slår sig kraftigt i huvudet med det.
- 724 JULIA Mutti, mina dagars upphov står i telefon och talar med en excellens. Va tycks?
- 725 BOMAN (niger lite). **Ju senare på kvälln, desto finare folk.**
- 726 JULIA Var är de lyckliga tu?
- 727 BOMAN I hanses rum.

Julia säger till Boman (replik 724) att hennes far ”står och talar i telefon med en excellens” och frågar därpå ”va tycks?”. Boman svarar med ordspråket ”Ju senare på kvälln, desto finare folk” som används som kommentar till Julias information att fadern pratar med en excellens. Ordspråket används inte för att övertyga om någon åsikt eller uppmana till någon handling. Boman använder ordspråket för att konstatera att ”en excellens” räknas som ”finare folk” och att excellensen ringer ”senare på kvälln”. I nästa replik ställer Julia en annan fråga med en ny topik och därmed används även ordspråket som ett avslut på det aktuella ämnet då det har en utebliven respons och det sker ett ämnesbyte (se om ordspråkens användning som avslutning av topik i avsnitt 6.4.1).

De flesta ordspråk är multifunktionella, och uttrycker flera interpersonella språkhandlingar samtidigt, men ett exempel på ett monofunktionellt ordspråk finns i dramat Par om par där ordspråket används enbart för att kommentera (Exempel 10).

Exempel 10. Par om par (1950).

- 528 STEFAN Hitler ja. Dom är ena hitler allihop, dom där skattbusarna. För resten, fan. Hitler var nog inte så jävla dum i alla fall som folk påstår. Han höll efter dom, han.
- 529 ALICE Men jag har hört, att det var en väldigt bråkig och skrikig människa.

- 530 STEFAN Ä fan prat du!
 531 ALICE I alla fall så är han död nu, så det är ingenting att tala om.
 532 FABIAN Jah. **Vi ska alla den vägen vandra.**
 533 TERESIA Sitt inte och gör gubbar nu igen, Fabian. Jag blir riktigt förbaskad. Kan ni inte prata om nån som lever nu snart?
 534 ANN-CHARLOTTE Men jag tror alldeles säkert, att Hitler lever, för det stog i Vecko-Magasinet för ett tag sen, så han är nog inte alls dö.
 535 TERESIA Inte ett ord mer om att dö, har jag sagt!
 536 STEFAN Äsch va i hel...

I replik 528 initierar Stefan topiken Hitler och kommenterar att han ”höll efter dom, han”. Alice replikerar med att hon hört att Hitler ”var en väldigt bråkig och skrikig människa”, varvid Stefan säger ”Ä fan prat du” och invänder därmed och menar att Alices påstående inte stämmer. Alice låter bli att besvara invändningen och menar att det ändå inte spelar någon roll eftersom Hitler är död nu. I replik 532 yttrar Fabian ett instämmande ”Jah” till Alices påstående att Hitler är död och fortsätter turen med ordspråket ”Vi ska alla den vägen vandra”. Fabian kommenterar Alices påstående och det faktum att Hitler är död och att alla människor dör förr eller senare. Fabians yttrande får en respons av Teresia som först säger: ”sitt inte och gör gubbar nu igen, Fabian. Jag blir riktigt förbaskad”. Orden ”nu igen” indikerar att Fabian har gjort ”gubbar”¹⁰ vid tidigare tillfällen och det är något som Teresia blir ”förbaskad” på. Därpå yttrar Teresia en respons till både Fabian och de övriga samtalsdeltagarna då hon säger ”Kan ni inte prata om nån som lever nu snart?”

Nästa exempel (Exempel 11) är den enda förekomsten i materialet av ordspråk där hänsyn måste tas till scentexten och inte bara dramatexten för en analys av språkhandlingar (se avsnitt 4.2 för dramatext och scentext). Ordspråket används i detta fall för att kommentera scentexten, det vill säga det som händer på en fysisk scen när pjäsen spelas upp inför publik

Exempel 11. Natten är dagens mor (1982).

- 649 GEORG (kommer in från gården)
 650 MARTIN (leende) Jaså, där är du. Skall ni inte ha någon mat idag?
 651 GEORG (tittar noggrant på honom)
 652 MARTIN Jag har lagat mat till er. Hör ni inte när jag ropar. (Börjar nervöst diska upp kastrullerna, drar stekpannan fram och tillbaka över elden. Öppnar koksluckan därnere) Det kunde man väl ge sig fan på... Skulle inte du kunna kila ner och hämta lite koks? Va? Jaså. Du skall ha lite i dig innan du åker in till stan. Du kan svara åtminstone... Jag tänkte att vi skulle äta tillsammans för en gångs skull, bara vi, du och jag och David och Elin... Var är David?... (Irriterad) Uppe på vinden nu igen? (Tystnad) Jaså, du håller på och grejar med din motorcykel? (Tystnad) Vad är det? Vad har jag gjort?... Är du inte riktigt frisk? Du ser inte riktigt kry ut. Gå och tvätta dig om händerna nu och kom och sätt dig och ät. Det är väl aldrig kärleksbekymmer? (Sätter sig, tänder sin

¹⁰ Uttrycket ”göra gubbar” har troligen i detta fall betydelsen ’grimasera’ (SAOB G 1235).

cigarrett) Varför tar du inte hit din jänta? Det verkar som om det var en rar flicka... Ni tänker väl inte förlova er? Vi skulle ju kunna ha förlovningskalas här till pingst, om du har lust... kokt lax och dillpotatis och det där vita vinet du tycker så mycket om, Liebfraumilch... Herregud ~ **det man inte har i huvudet får man ha i benen**... Mamma har ju träffat henne... Förstår du inte att jag också skulle tycka att det var roligt? Eller skäms du för mig? (Tystnad) Det ska du inte göra. Det tjänar ingenting till. (Tystnad) Nej, nu får dom komma. (Tystnad) Jo, Georg... Sätt dig ner... Jag vill prata med dig om mamma...

[...] (18 rader uteslutna)

653 ELIN (kommer in) Det är ju rena gaskammaren här inne. Ville du något?

I början av replik 652 får vi i scenanvisningarna veta att Martin drar en stekpanna fram och tillbaka över en eld. I replik 653 kommer Elin in och säger att ”det är ju rena gaskammaren här inne”. Kontextuellt kan man sluta sig till att stekpannan har stått på elden medan Martin talat i replik 652 och att det har blivit rökutveckling i rummet, vilket Elin kommenterar när hon kommer in i rummet. I 652 möts Martins frågor av tystnad och Georg tar inte turen när den erbjuds. Istället fortsätter Martin att tala med flera olika topikbyten i sekvensen. Yttrandet av ordspråket är i det närmaste en inskottssekvens då han före och efter talar om Georgs ”jänta” och att han skulle vilja träffa henne. Mitt i det yttrar Martin ”Herregud – det man inte har i huvudet får man ha i benen”. I dramatexten verkar detta vara fristående från den övriga kontexten och det är svårt att se några kopplingar. I en tänkt scentext däremot kan slutsatsen dras att han upptäcker att stekpannan börjar ryka och reser sig upp från stolen för att dra bort den från elden. Ordspråkets betydelse är att om man inte tänker efter så får man istället röra på sig fysiskt för att klara situationen. I det aktuella fallet tänkte Martin inte på stekpannan på elden så han blir nu istället tvungen att resa sig för att dra bort den innan det händer något allvarligt. Elins replik i 653 om att det är en ”gaskammare” i köket indikerar att det blivit en rejäl rökutveckling. För att förstå ordspråket i exemplet går det alltså inte enbart att analysera det i dramatextens ko-text utan det måste analyseras i scentextens kontext, det vill säga vad som händer i scenrummet.

6.1.2 Beskriva

Att beskriva innebär att ”redogöra för de väsentliga egenskaperna hos (ngn eller ngt) i syfte att ge en helhetsbild” (Svensk ordbok 1999). I de allra flesta fallen stämmer betydelsen för Beskriva inte riktigt överens med den betydelse som finns i Svensk ordbok. Det är sällan som det är ”väsentliga egenskaper” som beskrivs för att ge ”en helhetsbild”. Oftast är det någon enstaka egenskap hos en person som åsyftas med ordspråken och som därmed endast ger en delbild av personen ifråga. Det kan också vara en situation eller händelse som beskrivs. Språkhandlingen Beskriva kan

uttrycka en beskrivning av en situation eller karaktärisering av en person. Beskriva förekommer sammanlagt 25 gånger i materialet. I Exempel 12 är det en situation som beskrivs med hjälp av ordspråket.

Exempel 12. En uppstoppad hund (1986).

731 AKT 4

732 FRILUFTSDAG

733 Dag i slutet av maj. Stark blåst. Lampa sitter vid en orienteringsskärm invid Flakaträskmyren. Han är kontrollant och på uruselt humör.

734 LAMPA (Ilsket när skärmen blåser ner för tredje gången i tät följd.) Sitt {fast} – ditt fanskap! Fy för den lede vad jag hatar dessa friluftsdagar! Det är sjätte året jag sitter på näst sista kontrollen: kraftledningen norr om ödetorpet fyra millimeter öster ”ä” i Flakaträskmyren! Gymnastikdirektören själv är pederast och sitter inomhus på slutkontrollen där duscharna finns. Så går det till här i världen. **Sparven föder höken.** (Paus.) Om det då vore det minsta naturskönt – {naturskönt} – än det här moraset! Flakaträskmyren. Faller ut. Tvi, tvi, fy, fy attan också! (Lugnar sig.) Och är man då bakfull som en sodomit – och har betygskollegium ikväll – och {inte} har rättat fyrtioåtta självmordande uppsatser om Stagnelius – ja, det gör inte saken bättre. Varför i helskottas innersta tog jag inte med mig vermouthen fast jag förstod hur det skulle bli? Varför, varför?

735 (Plötsligt får han syn på något och allt tycks med ens förändras: Flakaträskmyren skimrar, vinden mojar: Nelly nalkas med Lady i koppel. De kommer fram till skärmen. Lady lägger sig flämtande på marken.)

I exemplet får vi genom metatexten i replik 733 veta att Lampa befinner sig ensam ute i träskmarken vid en orienteringskontroll. Lampa uttrycker sitt missnöje med sin situation genom att säga att han ”hatar dessa friluftsdagar” och att han alltid får sitta på samma plats, en enslig plats ”norr om ödetorpet” ute på en myr. Lampa fortsätter med att informera om att ”gymnastikdirektören själv är pederast och sitter inomhus på slutkontrollen där duscharna finns”. Gymnastikdirektören har alltså själv fått välja var han vill sitta och har då valt att sitta inomhus, medan Lampa får sitta ute i en ”stark blåst” (metatexten i replik 733). Ordspråket ”Sparven föder höken” använder Lampa för att göra en kommentar som samtidigt sammanfattar och beskriver situationen – att det är så här det går till i världen: att de mindre och svagare föder de större och starkare. I den aktuella kontexten är det Lampa som är sparven och sitter på en eländig plats för att ”föda” höken, det vill säga gynna gymnastikdirektören som kan få sitta inomhus.

Ordspråk kan också användas för att beskriva en person och någon egenskap hos denne. Oftast sker det genom en metafor hos ordspråkets konstituenten som överförs till någon specifik person i den aktuella kontexten. Ett exempel på det finns i dramat Aldrig i lifvet, se Exempel 13, där Nilsson använder ett ordspråk för att beskriva både situationen och andra personer.

Exempel 13. Aldrig i lifvet (1890).

- 826 JAKOBSON Och så ska' jag säga dig en sak. Jag var rädd, att fru Palm skulle råka ut för nå'n annan. Det finns ju kanaler inom alla yrken.
- 827 NILSSON Ja visst.
- 828 JAKOBSON Hon kunde ha råkat ut för nå'n, som hade missjudit henne.
- 829 NILSSON Som hade bjudit 2.000 kronor för litet, menar du.
- 830 JAKOBSON Två?! Säg fem, gosse! Jo, så'na är de. Jag vet särskildt, att Dahlberg funderade på affären. Det är en liten räf. En enstöring, som ser så gentil och oskyldig ut. Men alltid framme, när det är en skilling att förtjäna. (Det knackar.)
- 831 NILSSON Hvar det honom, du menade?
- 832 JAKOBSON Jo, det var det.
- 833 NILSSON Stig in!
- 834 JAKOBSON Hvad sa' jag? Där är han.
- 835 NILSSON Då lämnar jag herrarne. (För sig.) **Där som åtelen är, där församla sig ock örnarna.** – (Ut.)
- 836 Scen 11.

Jakobson är en förläggare som är intresserad av att köpa manus från den (antaget) nyblivna änkan fru Palm. Likaså är Dahlberg (som nämns i replik 830 och nu kommer in) en intresserad förläggare. Nilsson är vän till den vad man här tror avlidne herr Palm och har strax innan scenen i exemplet fått veta att Jakobson försökt erbjuda ett lägre pris än vad manusen är värda. Jakobson menar i replik 830 att Dahlberg inte är att lita på och antagligen kommer "missbjuda" fru Palm (replik 828). Nilsson yttrar i en avsidesreplik i 835 ordspråket "Där som åtelen är, där församla sig ock örnarna". Ordspråket kommenterar och beskriver situationen: att där det finns ett byte kommer också rovdjuren. Det är även en beskrivning av personerna, det vill säga Jakobson och Dahlberg liknas vid örnar, rovdjur som samlar sig där det finns ett lättillgängligt byte att få. Då Jakobson och Dahlberg beskrivs negativt med ordspråket används det även för att kritisera.

6.1.3 Förklara

Att förklara något innebär att "utreda (ngt) så att det kan bli förstått" (Svensk ordbok 1999). Alternativt kan det också innebära att man motiverar eller ger en anledning till varför en viss sak förhåller sig på ett visst sätt. Till skillnad från till exempel Försvara eller Argumentera är det inte nödvändigtvis någon åsikt eller ståndpunkt som framförs med hjälp av ett ordspråk när det används för att förklara. Det är ett mer informativt syfte där ordspråksyttraren vill klargöra något för att mottagaren bättre ska förstå vad yttraren menar. I materialet förekommer 24 tillfällen då ordspråk används för att förklara. I Exempel 14 från dramat Den Lyckelige Banqueroutieren använder Thore ett ordspråk för att förklara sitt föregående yttrande.

Exempel 14. Den Lyckelige Banqueroutieren (1753).

- 286 GOLDFRESSER Låt man de uslingarna säga hwad de wilja. Jag frågar litet efter deras mun, allenast jag får deras pengar.
- 287 THORE Sant ä dä, Herre, låt dem man skälla länge nock, å ropa på sin heder å ära, hwar må de inte lära komma långt denna tien, för **när penga fattas, så får äran stå å skämmas**; men har en bara penga, så frågas lite ätte, om en mist äran 10 gånga å 10 te; eller om en aldri hatt nån, så går dä lika bra. Så at ja nu sannar dä min sali Far, gläe själen, sae te mäj på sitt sista: Laga {Thore}, sae han, at du bara kan skaffa dej penga, så har du sen ingen nö, för om du bara får wäl åf dom, så ska bå Foude å Länsman ta åf säj hatten för däjä, å du ska sitta we borännen i hwart lag, om du än förtjent bå {Mastran} å Ankarsmejan. Å om du har 100 daler å wåga, så ska du bli Nämdeман i första taget.
- 288 GOLDFRESSER Jag märker, {Thore}, at du i din enfaldighet är klokare, än många andra. Men gack nu bort, och beställ hwad jag befalt dig.
- 289 Sjette Inträdet.

I replik 286 yttrar Goldfresser att han inte bryr sig om vad andra säger så länge han får deras pengar. Thores respons är ett medhåll, ”Sant ä dä”, varpå Thore fortsätter repliken och säger att de kan få ”ropa på sin heder å ära” och gör bedömningen att de inte kommer att komma långt på ära och heder i ”denna tien”. Thore fortsätter med en förklaring till sin bedömning med ett inledande ”för” och yttrar därpå ordspråket ”när penga fattas, så får äran stå å skämmas”. Den inledande markören *för* indikerar att det som följer är något sorts förklarande yttrande. Ordspråkets innebörd är att så länge man har pengar har man också ära, men utan pengar så spelar äran ingen roll. Ordspråket är utvidgat med en kommentar om ordspråkets innebörd, nämligen att så länge man har pengar är det ingen som frågar efter äran, även om man mist den eller aldrig haft den. Hela Thores replik är ett instämmande och bekräftande av Goldfressers tidigare yttrande och ordspråket används alltså för att förklara en del av repliken.

Ett annat exempel är hämtat ur dramat Friman där Frun använder ett ordspråk för att förklara varför hon kan göra en viss sak, se Exempel 15.

Exempel 15. Friman (1798).

- 477 HERR ADOLPHSSON Sådant händer likväl ofta; men här är frågan; om ni är nögd med den rätt jag har ägt?
- 478 FRUN Utan tvifvel! så framt jag rätt känner den.
- 479 HERR ADOLPHSSON Jag vill derom lemna alla uplysningar jag kan. Ingen Domstol i landet kan frändöma mig något utaf denna egendom. Och ändå är det mig omöjligt, utan at såra mit samvete, at behålla den, om en viss händelse skulle inträffa. Huru kan jag wänta at ni i sådant fall vore lika villig som jag, at afstå egendomen igen?
- 480 FRUN Hvarför inte? **Förord bryter lag**. Men det finner ni, at jag måste veta af hwad beskaffenhet en sådan händelse är, för at kunna igenkänna den, när den inträffar.

- 481 HERR ADOLPHSSON (Ses förundrad öfver hennes eftergifvenhet). Den kan inträffa snart, derföre vill jag låta köpeskillingen innestå; men den inträffar ock kanske aldrig. Saken är denna: Frimanska släkten...
- 482 FRUN Ah! jag vet – jag har hört omtalas, at man ännu tror någon Frimansk arfvings ankomst möjelig. Nå väl! jag ingår äfven deruti, at afstå Egendomen, så snart någon sådan återfordrar den – om det ock vore Wilhelm Friman!

Herr Adolphsson undrar i replik 479 hur han skulle kunna förvänta sig att Frun skulle efterleva samma löfte som han själv gett, det vill säga avstå egendomen ifall en viss händelse skulle inträffa. Fruns respons är en inledande retorisk fråga, ”hvarför inte?” och därpå ordspråket ”Förord bryter lag”. Där emellan finns ett underförstått ”därför att”. Ordspråket yttras för att förklara varför hon skulle kunna hålla samma löfte som Herr Adolphsson, det vill säga med ett avtal som då kommer att gälla före en eventuell annan laglig rätt till den aktuella egendomen.

En förklaring kan även bestå i att man ger en anledning till varför man påstår en viss sak. I Exempel 14 ovan utgjorde förklaringen en precisering och ett förtydligande av informationen: *vad* Thore menade med sitt tidigare yttrande, medan ordspråket i Exempel 15 används för att förklara *varför* Frun skulle kunna gå med på att avstå egendomen. I Exempel 16 från dramat *Natten är dagens mor* används ordspråket istället för att motivera och ge en anledning till Davids nekande svar.

Exempel 16. *Natten är dagens mor* (1982).

- 1012 DAVID [...] Du måste vara dum.
- 1013 ELIN Ja, det kanske jag är, eftersom jag har trott på honom varenda gång han har lovat att sluta.
- 1014 DAVID Ja, det har jag också. Finns det ingenting som kan få er att skiljas?
- 1015 ELIN Skulle du vilja det?
- 1016 DAVID Nej, varför skulle jag vilja det? **Man vet vad man har men aldrig vad man får.**
- 1017 ELIN Han skulle gå under.
- 1018 DAVID Men inte du?
- 1019 ELIN Han är ju ändå din far.
- 1020 DAVID Ja, det är ju det jag säger, så det har ingenting som helst att göra med att det plötsligt går dåligt med affärerna att han super?

David frågar sin mor Elin i replik 1014 om det inte finns något ”som kan få er att skiljas?”, det vill säga en skilsmässa från Davids far som är alkoholist. Elin säger i 1013 att hon kanske är dum som ”trott på honom varenda gång han har lovat att sluta”. Efter Davids fråga kommer Elin med en motfråga istället för ett svar i 1015 och undrar om David skulle vilja att de skildes. David svarar nekande med ett ”nej” och expanderar nekandet med en fråga: ”varför skulle jag vilja det?”. Frågan kan anses vara retorisk och liksom i det föregående exemplet finns här ett underförstått ”därför att”. David fortsätter

sin tur med ordspråket ”Man vet vad man har men aldrig vad man får” som en kommentar och svar på sin egen fråga. Ordspråket används för att förklara varför han inte vill att modern och fadern skiljs, nämligen att det är osäkert vad som händer om de gör det. Medan de fortfarande är gifta vet David hur relationerna är dem alla emellan, även om relationerna är dåliga. Vid en skilsmässa skulle det kunna bli ännu värre än vad det är. Detta bekräftas av Elin i den följande repliken (1017) då hon påstår att fadern ”skulle gå under”. Med ordspråket uttrycker David en anledning, och ger därmed en förklaring till varför han inte vill att föräldrarna ska skiljas.

Ordspråket *Man vet vad man har men aldrig vad man får* förekommer ytterligare en gång i materialet, i dramat Röt månad (1928), och även där används det bland annat för att förklara något.

6.1.4 Bekräfta

Att bekräfta innebär att “fastslå riktigheten av antagande, uppgift, påstående etc” (Svensk ordbok 1999). Ett ordspråk kan användas för att bekräfta riktigheten hos antingen egna eller andras påståenden, åsikter eller ståndpunkter. Bekräfta kan ibland vara svårt att skilja från Förstärka (se 6.2.1) men Förstärka används för att understryka och ytterligare befästa ett tidigare åsiktsgivande yttrande. Bekräfta används däremot utan syfte att övertyga eller uppmana utan endast med ett informativt syfte. Ordspråken kan naturligtvis även användas på andra sätt samtidigt, till exempel för att Förstärka eller Kritiserar och därmed även vara åsiktsgivande och värderande. I materialet används ordspråk för att bekräfta 11 gånger. Ett exempel på ett ordspråk som används för att bekräfta en annan persons påstående är *man blir inte mästare på en dag* från dramat En tvekamp (Exempel 17). Då det föregående yttrandet tillika är ett kritiserande används ordspråket även som försvar mot den kritiken.

Exempel 17. En tvekamp (1892).

1180 TORSTEN Ja, du skrifver satirer numera?

1181 RICHARD Hvad skall jag annat göra! Difficile est satiram non scribere, sade redan den gamle Juvenalis, och som jag har en medfödd ovilja för allt, som är svårt, så skriver jag satirer.

1182 TORSTEN Något barnsliga sådana.

1183 RICHARD Nå nå – **man blir inte mästare på en dag**. Men får jag lefva, så hoppas jag kunna göra dig heder. – Hvad vill du mig egentligen?

1184 TORSTEN Skulle jag då inte kunna vilja endast besöka dig?

1185 RICHARD Hvilket ädelmod! – Skada bara att jag inte på något sätt kan återgälda det.

I replik 1180 frågar Torsten om Richard skriver satirer och det bekräftas i 1181 av Richard. Han säger att eftersom han har en medfödd ovilja mot allt som är svårt skriver han satirer, underförstått att satirer alltså är lätta att

skriva. I replik 1182 kritiserar Torsten Richards satirer med att säga att de är ”något barnsliga”. Richard använder ordspråket ”man bli inte mästare på en dag” för att både bekräfta riktigheten i det påståendet och samtidigt försvara sig mot kritiken. Richard fortsätter turen med att säga att han kan göra Torsten heder om han får leva tillräckligt länge (och alltså bli en mästare). Ordspråket innebär att det tar tid innan man blir bra på något och Richards användning och efterföljande utvidgning är ett medgivande och bekräftelse på detta.

Nästa exempel är från dramat *Den Afwundsiuke*, se Exempel 18. Styrbiörn är oerhört avundsjuk på allt och alla, inte minst Baron Philip och dennes son Adolph. Baron Adolph är kär i Styrbiörns fosterdotter Augusta och Adolph har bett Augustas piga Brita att hjälpa honom att få Styrbiörn att tycka bättre om honom. Detta ska ske genom att Brita ska svartmåla Adolph inför Styrbiörn och få Styrbiörn att tro att Adolph inte är så bra som han verkar vara. Då är det tänkt att Styrbiörn inte ska vara så avundsjuk på honom och därmed inte ogilla honom så mycket. Brita har redan lurat i Styrbiörns fru Ramborg liknande saker om Adolph och hans far Philip och nu har Brita lovat att hon ska tala illa om Adolph inför Styrbiörn också.

Exempel 18. *Den Afwundsiuke* (1738).

- 529 BRITA Täck, Herr Styrbiörn, at unga Herr Adolph war i et lag här om dan, och drack alt för mycket: Han war så grälig, så han måtte gå hem och lägga sig straxt. Min Fröken är så siuk af Sorg deröfwer, at hon ligger melan lakan hwar natt.
- 530 STYRBIÖRN Sörjer hon deröfwer? Det wåpet! Rätt åt henne, at hon är siuk, när hon intet wet bättre, än fästa sitt sinne til en sådan karl ... Men jag tror wäl, at Flickan blir beskiedlig, när jag får föreställa henne saken ... Nej men ... Det fagnar mig hierteligen ... ha, ha ... så måtte han gå hem och lägga sig som en ox?
- 531 RAMBORG Och westu, min hiertans Man, hwad de säga om Herr Adolph? De säga, at han intet är mehr hushållare, än om en wille släppa en ung flicka til at hålla sin egen {Stat} ... han gier hela klädningen äth drängen ibland.
- 532 STYRBIÖRN Jo, jo ... **Hwita höns wärpa också windägg** ... han är wäl intet så fullkomlig, den bussen, som rycktet säger ... Nå så säger jag...
- 533 BRITA Och wet I, det är ändå wärre: Täck han war här om dan på Hofwet, så gran, så gran, och ingen war som togen up til at dantza ... Jag frågade när han kom ner: Men han sade, at han intet hade dantzat.
- 534 STYRBIÖRN Säger du det Brita? Nå det gläder mitt hierta ... ha, ha, det war rätt åt den Printzen ... Men wet du intet hwarföre?

I replik 529 hävdar Brita att Adolph drack för mycket ”här om dan” och blev så ”grälig” att han fick gå och lägga sig och att Augusta har blivit sjuk av sorg över det. Styrbiörn svarar med att det är rätt åt henne att hon sörjer när hon ”intet wet bättre, än fästa sitt sinne til en sådan karl” och fortsätter sedan med att säga att ”det fagnar mig hierteligen”. Styrbiörn blir alltså glad över att få höra något negativt om herr Adolph. Styrbiörns fru Ramborg tar

därefter turen och berättar för Styrbiörn att hon hört andra säga om herr Adolph att han är dålig på hushållningen, han ”gier hela klädningen åth drängen ibland”. Styrbiörn kommenterar detta med att yttra ordspråket ”Hwita höns wärpa också windägg” i replik 532, och därpå utvidga turen med en förklaring till ordspråkets innebörd; att Adolph inte är ”så fullkomlig, den bussen, som ryckett säger”. Ett vindägg är ett ”ägg som värpts utan skal” (Svensk ordbok 1999), alltså ett dåligt ägg, och ”hwita höns” torde i detta fall vara en metafor för ’bra personer’ (se till exempel Trulsson 2007 om vit i betydelse av något positivt). Ordspråket betyder alltså ’även bra personer kan göra felaktigheter/konstigheter’. Ordspråket i 532 används av Styrbiörn för att bekräfta hans egen åsikt att Adolph ”intet är så fullkomlig” som ryckett gör gällande. Ordspråket används även för att kommentera Ramborgs föregående yttrande och som en beskrivning av herr Adolph; han kan också begå felaktigheter eller konstigheter. Eftersom Styrbiörn blir glad över att höra elaka saker om Adolph fungerar ordspråket även för att trösta Styrbiörn själv.

6.2 Åsiktsgivande språkhandlingar

De åsiktsgivande språkhandlingarna som har identifierats i materialet är Förstärka, Försvara, Argumentera, Invända, Tillrättavisa och Varna. Sammanlagt finns 92 stycken åsiktsgivande språkhandlingar av de totalt 272 i materialet, se Tabell 2. I samtliga fall för de åsiktsgivande språkhandlingarna uttrycker yttraren av ordspråket en egen åsikt om en viss handling, åsikt, tankesätt, situation eller liknande. Det är framför allt sakförhållanden som de åsiktsgivande språkhandlingarna uttrycker något om, till skillnad från de värderande språkhandlingarna som uttrycker något om känslotillstånd eller påstådda egenskaper hon någon (se 6.3). Ett ordspråk kan till exempel användas för att argumentera för att någon annans åsikt är felaktig, för att förstärka ett tidigare påstående, för att försvara sin egen ståndpunkt, för att invända mot någon annan persons påstående, för att varna för konsekvenserna av ett visst beteende eller för att tillrättavisa någons handlande eller beteende. Jag går här nedan igenom var och en av dessa språkhandlingar och visar med exempel ur materialet hur ordspråken används.

De åsiktsgivande ordspråken används ofta för att uppmana eller övertyga om att en viss åsikt eller handling är den bästa och rätta att ha/göra. Som nämndes i avsnitt 5.1.2 utgör Uppmana en av de fyra basala språkhandlingarna inom SFL, men uppmaningar kan ske på olika sätt, till exempel genom att ett argument ges för att övertyga eller att man varnar någon för konsekvenserna av en viss handling.

6.2.1 Förstärka

Ordspråk kan användas för att förstärka en tidigare uttryckt åsikt och i materialet sker detta inom en replik. En rollfigur uttrycker en åsikt av något slag och använder därpå ett ordspråk för att förstärka vikten eller sanningshalten i åsikten och ge den auktoritet. Sammanlagt är det 22 ordspråk som används för att förstärka. I Exempel 19 har Torbiörn kommit för att fria till fru Lotta men då Lotta inte har lust att prata med Torbiörn har hon bett sin kammarpiga Sara utge sig för att vara Lotta.

Exempel 19. Svenska sprätthöken (1737).

- 262 SARA Jag måste fuller vara en lydig dotter, wet jag, men Juncker, I sade, I will föra mig neder åt landet, straxt efter brölloppet.
- 263 TORBIÖRN Ja, hwad elljest i Raggens namn, til Stollebo menar jag, hwar kan Ni vara bättre?
- 264 SARA Här i Stockholm, Juncker, jag will ock börja som jag ämnar hålla ut, tror I at om jag tager Er til man, mitt upsåt är at blifwa begrafwen på landet ibland Era Öhldrickare, nei Juncker, i Stockholm måste wi blifwa där skola wi roa oss, dageligen hafwa Sällskap, dantz och musique, snart fara hit och snart dit, sku wi icke så min lilla wän? (Klappar honom på kindbenet.)
- 265 TORBIÖRN (Stiger hastigt up och kastar pipan på golfwet.) Fru smek intet mej, jag håller intet af sådant aperi, det blir ändå intet af, med mig skall ni resa neder til Stollebo, där ha warit så goda Fruer förr där, som I kan tro, bli qwar i Stockholm sade I! ja då wore Torbiörn klok, min san, nej Fru, Ett ord så godt som hundrade, säg antingen ja, och lofwen at willja straxt resa här ifrån, eller säg nej, och då skall I få bli qwar i Stockholm, til dess måssan wäxer på Er, för Juncker Torbiörn.
- 266 SARA (För sig sielf.) Jag måste intet aldeles ge honom korgen, eller förr än jag wet min Frus willja, fast än jag wäl kan gissa den förut. (Til Junckren.) Men Juncker I måste intet vara så hastig, **Rom bygdes intet på en dag** wet I, lät mig få liten tid at betäncka mig, om det är möjijeligt och menniskligt at jag allenast kan bringa mitt sinne til at tycka om landt-lefwerne, så will jag intet sända så wacker ungarl som I är, onögd från mig.
- 267 TORBIÖRN (til Trulls.) Ser du Trulls, när man tar i rätta strängen med desse Stockholms grangärningar, så kan man fuller kiöra räta fårar med dem ock.

Torbiörn vill föra sin påtänkta fru till sitt hem Stollebo (replik 263) men Sara menar att hon föredrar att de bor i Stockholm istället och anger flera skäl till det i replik 264. Torbiörn blir upprörd (metatexten i replik 265 säger att han ”stiger hastigt upp”) och återupprepar sin vilja att om hon säger ja till hans frieri så ska de minsann fara till Stollebo. Torbiörn fortsätter repliken med att avkräva Sara ett svar genast. I replik 266 uttrycker Sara sin tanke i en avsidreplik om att hon inte får ge Torbiörn korgen genast förrän hon frågat fru Lotta vad hon tycker. Därefter uppmanar Sara Torbiörn att inte vara ”så hastig” och använder ordspråket ”Rom bygdes intet på en dag” för att

förstärka uppmaningen att Torbiörn inte ska vara så hastig. Ordspråkets innebörd är att stora saker tar lång tid att genomföra och att man inte kan eller ska påskynda dem. Ordspråket har ungefär samma innebörd som det föregående yttrandet. Ordspråket är utvidgat med markören ”wet I” som uttrycker att Torbiörn borde känna till ordspråket och dess betydelse och därmed acceptera ordspråkets sanning om att stora och viktiga saker tar tid att utföra. Sara fortsätter turen med uppmaningen att Torbiörn ska låta henne få betänka sig lite om möjligheten till ett liv på landet och att hon inte vill säga nej till honom just nu. Ordspråket har en utebliven respons då Torbiörns följande replik är riktad till Trulls och indikerar att Torbiörn accepterar Saras svar på frieriet.

Ett annat exempel på ett ordspråk som används för att förstärka finns i dramat *Borgaren och Marx*, se Exempel 20, där rollfiguren Maria Klant har blivit anlitad för att ekipera Utomparlamentarikern.

Exempel 20. *Borgaren och Marx* (1970).

- 203 MARIA KLANT Vi har ju en hel del agenter i Indien också som går omkring och {tigger} tiggarna om deras paltor ... som den där blusen du har på ... är den inte {jättegullig}, Annika? ... du ser ut {precis} som en tiggare i Bangkok!
- 204 UTOMPARLAMENTARIKERN nyper kokett Säger du det ... säger du det ... den ska vara från Peking annars ...
- 205 MARIA KLANT Jag tror att det verkligt revolutionerande i vår tid, det är {modet}. **Kläderna göra mannen.** Genom kläderna upplever man en socialistisk gemenskap med det förflutnas armod liksom, såväl som med framtidens teknokrati. Kläder {befriar} ...
- 206 UTOMPARLAMENTARIKERN {Kläder}?
- 207 MARIA KLANT jublar {Kläder}!!! Med kläderna följer liksom den fysiska befrielsen från borgerligheten.

I replik 205 yttrar Maria Klant att modet är det ”verkligt revolutionerande i vår tid”. Den åsikten, eller ståndpunkten, förstärker hon genom ordspråket ”Kläderna göra mannen”, som har innebörden att en persons anseende beror på kläderna och det yttre utseendet. Repliken fortsätter med en närmare förklaring till vad hon menar med sitt påstående. Ordspråket utgör därmed även en utgångspunkt för det följande yttrandet (se vidare i 6.4.2). Med sitt första yttrande om modet hävdar Maria Klant att kläder är viktiga och ordspråket förstärker detta genom att uttrycka en liknande åsikt, att en persons anseende är beroende av kläder.

6.2.2 Försvara

Ordspråk kan också användas för att försvara en handling eller ett beteende. Totalt finns 22 belägg i materialet. Försvara innebär att ett beteende, en handling eller en åsikt, antingen hos sig själv eller hos någon annan, har blivit ifrågasatt. I språkhandlingen Försvara ingår även att rättfärdiga något

(som till exempel Hain 1951 identifierade som en funktion). Rättfärdiga innebär att ”försvara och argumentera för ngt omtvistat el. kritiserat” (Svensk ordbok 1999). Det är ofta svårt att avgöra om ett ordspråk används för att rättfärdiga eller försvara, speciellt eftersom försvara ingår som en del av definitionen av rättfärdiga. Jag har därför valt att i de fall ordspråk används för att försvara eller rättfärdiga någonting benämna båda slagen av språkhandlingarna Försvara. I situationen i Exempel 21 använder Sonja ett ordspråk för att försvara sin egen åsikt.

Exempel 21. Sonja (1927).

175 MAJ Ja, ni har inte mycket skojigt för er.

176 SONJA Det händer nån gång, att vi går på dans, men egentligen har vi nog dansat lite för mycket, när vi var i din ålder, både Kurt och jag. Så det är mest vid de större mötena vi är med på sånt. Bio och teater går vi väl också på ibland, bio mest förstås, men du har själv sett att det inte är ofta. Det kan ju bli oftare, om vi får större inkomster, för det är skojigt! Men vi tycker att vi har det väldigt trevligt här hemma med.

177 MAJ Jo, det syns nog. Du är ju för resten en riktig liten tomte. Det är väldigt fint, när pojkar får tag i så där husliga flickor.

178 SONJA Alla flickor kan bli husliga. Det beror på pojkarna.

179 MAJ Det skulle jag vilja se.

180 SONJA **Skrattar bäst som skrattar sist.**

181 MAJ Nej, jag vill helst gifta mig rikt och fint. När jag en gång gifter mig.

182 SONJA Fint och rikt folk, det är bara patrask.

Maj säger i replik 177 att Sonjas man har haft tur som fått tag i Sonja som är huslig. Sonja säger som respons att alla flickor kan bli husliga, beroende på pojkarna. Maj säger ”det skulle jag vilja se” och uttrycker misstro till Sonjas påstående. Därpå yttrar Sonja ordspråket ”Skrattar bäst som skrattar sist”, som i kontexten får tolkas som att Sonja menar att hon har rätt och att Maj nog kommer att få se det så småningom. Sonja använder ordspråket för att försvara sin egen åsikt, det vill säga att alla flickor kan bli husliga utan att behöva vara det från början. Ordspråket används därtill för att varna Maj för att Sonja har rätt och Maj har fel, och att Maj därmed bör vara försiktig med vad hon säger. Sonjas yttrande av ordspråket får ingen respons då Maj istället fortsätter med att säga att hon helst vill gifta sig rikt och fint (och därmed inte behöva vara eller bli huslig). Maj fortsätter därmed med samma topik men utan att kommentera ordspråket. I materialet förekommer ordspråket *Skrattar bäst som skrattar sist* ytterligare 2 gånger: i dramat *En tvekamp* (1892:782) där det förekommer i en avsidesreplik och används för att kommentera situationen, och i dramat *Borgaren och Marx* (1970:34) där det används för att varna.

I nästa exempel, Exempel 22, använder Madame Petronella ett ordspråk för att försvara en annan persons åsikter och agerande. Personen man pratar om är Tartuffe som utger sig för att vara en beskedlig och from person, men, som Orgon precis själv fått se, egentligen är Tartuffe en skojare som

försöker lura till sig pengar. Orgon konfronterar sin mor, Madame Petronella, med vad han har sett men hon låter sig inte övertygas utan tar Tartuffe i försvar inför Orgon.

Exempel 22. Tartuffe (1732).

- 623 MAD• PETRONELLA Det är en pur omöjelighet, at han [Tartuffe] skulle wara så obeskedelig.
624 ORGON Huru saden I?
625 MAD• PETRONELLA Beskedeligit Folck förtalas alltid.
626 ORGON Hwad welen I då säga dermed, min kära Moder?
627 MAD• PETRONELLA Jag wil så mycket säja, at här icke tilgår hos eder som sig borde, och man wet alt för wäl, at hwar och en här i Gården har et ondt öga på honom.
628 ORGON Ja det onda ögat som de hafwa på honom, hwad kommer sådant wid det som jag säger.
629 MAD• PETRONELLA Jag hafwer sagt eder det mer än hundrade gånger, då I woren ännu liten. Dygden förföljes alltid i werlden. **Missunnare döö wäl, men Afwunden aldrig.**
630 ORGON Men huru passar det sig til hwad här i dag skedt är.
631 MAD• PETRONELLA Jag kan wäl täncka, at de lära haft en hop tokot tal om honom.
632 ORGON Jag säger ju, at jag hafwer sedt altsammans för mina egna ögon.
633 MAD• PETRONELLA Man kan aldrig tilfyllest beskrifwa, hwad icke Bakdantare kunna hitta uppå.

I replik 629 yttrar Madame Petronella ordspråket ”Missunnare döö wäl, men Afwunden aldrig”, det vill säga det kommer alltid att finnas personer som är avundsjuka på andra, och i det här fallet menar Madame Petronella att de andra är avundsjuka på Tartuffe och att de därför talar illa om honom. Madame Petronella försvarar Tartuffe inför Orgon i hela repliksekvensen och ordspråket är bara ett av de många påståenden hon gör som används till försvar av Tartuffe. Orgon accepterar dock inte Madame Petronellas påståenden då han inte förstår vad de har att göra med vad han har berättat att han sett med sina egna ögon. Madame Petronella försvarar Tartuffe genom att hävda att dygdigt folk ofta förtalas (replik 625), att folk har ett ont öga till Tartuffe (replik 627), att folk är avundsjuka på honom (replik 629) och att de troligen har baktalat Tartuffe. Orgon upprepar i replikerna 626, 628 och 630 att han inte förstår vad hennes påståenden har med saken att göra och förkastar slutligen Madame Petronellas påståenden helt och hållet då han i replik 632 säger att han har sett det själv. Det är inte de illasinnade rykten som Madame Petronella pratar om som Orgon har hört, utan han har själv sett att Tartuffe är ”obeskedlig” och oärlig. De har således olika uppfattningar om saken vilket förklarar Orgons oförståelse och avvisande av Madame Petronellas försvarande påståenden.

6.2.3 Argumentera

Ett ordspråk kan användas för att argumentera med syfte att övertyga någon om något. Argumentera innebär att ”framföra argument för viss ståndpunkt i viss fråga” (Svensk ordbok 1999); med andra ord uttrycker man en åsikt om en viss fråga eller ett visst förhållande. I materialet finns sammanlagt 19 ordspråk som används för att argumentera. I Exempel 23 yttrar Sara ordspråket ”man får intet si en gifwen häst i munnen” i replik 692 direkt efter konjunktionen ”men”. Ordet ”men” indikerar att det som yttras därefter är motsägande mot vad som yttrats dessförinnan. Ordspråket har betydelsen att man inte ska syna gåvor alltför noga utan vara glad och nöjd med att ha fått gåvan.

Exempel 23. Svenska sprätthöken (1737).

- 687 TORBIÖRN Hör hwad jag säger Er nu, ni är fuller intet så rik, som Er Fru, det kan wara lika mycket, jag är rik nog för både mig och Er, men I är åtminstone så wacker, skam å säijandes, säi nu rent ut will ni ha Juncker Torbiörn Ränterik til Man och Herre, eller intet, sådant tilbud tör intet ofta giöras Er mins det.
- 688 SARA Jag har fuller aldrig ämnat at gifta mig.
- 689 LARS LUSTIG Monsir Champagn kan witna det, min san.
- 690 SARA Men likwäl will jag intet utslå en så wacker Herres tilbud.
- 691 TORBIÖRN Så tag mig i hand Jungfru Sara Lotand och ifrån den dagen är du en af mig utkorad Fru til Stollebo och til all min egendom. (Stiger fram och kysser henne.) Jag war intet för hastig nu hoppas jag.
- 692 SARA (Niger.) Åh nei kiära Juncker. (För sig sielf) Fy huru han lucktar af Tobak, men **man får intet si en gifwen häst i munnen**, har jag hört.
- ALLA Wi önska Er lycka Juncker Torbiörn, mycken lycka Jungfru Sara Lotand.

I replik 687 frågar Torbiörn om Sara vill ha honom ”til Man och Herre”. Yttrandet är utvidgat med tillägget att ”sådant tilbud tör intet ofta giöras Er”, varmed Torbiörn menar att Sara borde tacka ja eftersom hon inte kan räkna med att få något lika bra frieri. Sara svarar att hon inte vill säga nej till frieriet. Torbiörn tar hennes yttrande som ett jakande svar på frieriet och hävdar i replik 691 att genom att ta honom i hand är hon nu hans fru och han kysser så Sara. I replik 692 kommenterar Sara i en avsidesreplik att Torbiörn luktar tobak, vilket hon inte gillar. Hon fortsätter samma tur med ordspråket, som alltså fungerar som ett argument för henne att övertyga sig själv om att hon ändå inte bör säga nej till Torbiörns frieri. Ordspråket följs av markören ”har jag hört”, vilket indikerar att ordspråket inte är Saras egna ord och tankar. Ordspråket fungerar därmed som en auktoritär tredje part som Sara kan luta sig mot för att lägga tyngd bakom argumentet. Ett annat exempel där ordspråk används för att argumentera illustreras i Exempel 24.

Exempel 24. Affärer (1890).

- 899 BARON Gubben är Petersburgare, ser du. Han är misstänksam redan af naturen, och lifvet där i regeringskretsarna lägger hyende under lasten. Han tror inte mänskorna om bara godt, han. Du skulle hört honom tala om kvinnan. Jag är en idealist, en romantisk trubadur i brädd med honom. Nej, han tror helt enkelt att du intrigerar.
- 900 SEGERSTEDT Han är rubbad!
- 901 BARON Åh – nej! Han är förbannadt klok, tvärsom!
- 902 SEGERSTEDT Men jag kan ingenting göra för att öfvertyga honom...
- 903 BARON Jo, du kan göra ett slut på detta här.
- 904 SEGERSTEDT Huru då?
- 905 BARON Lofvar du inte bli ond, ska jag säga dig det!
- 906 SEGERSTEDT Det lofvar jag.
- 907 BARON Jo, du ska dra åt helvete, ju för dess hållre!
- 908 SEGERSTEDT (ler) Det har jag tänkt på från första stund jag kom hit, men det ser så fegt ut...
- 909 BARON **Bättre fly än illa fäkta.**
- 910 SEGERSTEDT Och du tror inte det blir bättre efter gårdagen...?
- 911 BARON Tvärtom, det blir värre.
- 912 SEGERSTEDT (brusar upp) Men det är nedrigt af generalen!
- 913 BARON Hm – ja! Han är inte mera än människa håller. Och du får en svår dust med honom ännu i dag, det kan jag bereda dig på. Beväpna dig med jämnmod ända upp till tänderna!

I replik 903 menar Baron att Segerstedt kan göra slut på problematiken och ger lösningen i replik 907: genom att Segerstedt ger sig av därifrån. Segerstedt replikerar i 908 att han tänkt på det men att det skulle verka fegt av honom att ge sig iväg. Baron svarar med ordspråket ”Bättre fly än illa fäkta” som innebär en positiv värdering av att fly gentemot att stanna kvar och fortsätta ”illa fäkta”. Genom att hävda att ett handlande är bättre än ett annat används ordspråket för att argumentera för en viss ståndpunkt i den aktuella frågan, och med syftet att övertyga Segerstedt om att utföra en viss handling. Eftersom Baron redan uttryckt samma sak tidigare i replik 907 används även ordspråket som en förstärkning till uppmaningen att ge sig iväg.

6.2.4 Invända

En invändning innebär att det finns någon motsättning mot något som har yttrats eller hänt tidigare. I flera fall (6 av de sammanlagt 17 förekomsterna av Invända i materialet) inleds yttrandet av ordspråket med konjunktionen *men*, som i sig innebär att det finns en motsättning mellan satserna som *men* sammanbinder. Dock är det inget krav för språkhandlingen Invända att den explicit görs genom *men*. Invändningar kan också göras genom en nekande sats eller genom att semantiskt uttrycka en motsättning. Dessa olika sätt att invända på finns i dramamaterialet och exemplifieras nedan. I Exempel 25

använder fröken Sophia ordspråket ”man ångrar ofta länge det man har gjort i hast” (replik 168) som en invändning med ett inledande ”men”.

Exempel 25. Svenska sprätthöken (1737).

- 163 FRU LOTTA (Suckar.) Hwarföre må jag ock icke uppenbara dig min swaghet? har jag dock sedan vår första bekantskap aldrig hållit något hemligt för dig, ja jag skall säija dig alt min hiertans Fiken, jag älskar Grefwe Hurtig, han älskar mig igen, och oss felas intet mer än min Fars samtycke at giöra oss bägge lyckelige.
- 164 FRÖKEN SOPHIA Har min wän warit länge bekant med honom.
- 165 FRU LOTTA Ej längre än sedan jag kom hit til Stockholm, hwilket är ungefär fiorton dagar sedan.
- 166 FRÖKEN SOPHIA Jag önskar dig lycka, men tyckes dock för en så kort bekantskap, så har...
- 167 FRU LOTTA Min Fiken lilla, det är bäst at giöra fort hwad man ämnar giöra.
- 168 FRÖKEN SOPHIA Ja ja, min wän, **men man ångrar ofta länge det man har gjort i hast**, dock förlåt mig jag kiänner intet din Grefwe, ty fast än han skall låss wara min Cousin, har jag aldrig sedt honom.
- 169 FRU LOTTA Du west då at på hans härkomst är intet at säija, hans Person kan ingen neka at den är angenäm, han är fuller något yr, men man plägar säija at den yraste hästen blifwer ofta den bästa.

I replik 167 yttrar fru Lotta att det är ”bäst at giöra fort hwad man ämnar giöra” och Sophias respons inleds med ett ”ja ja”. Detta är snarast en indikation på en kommande disprefererad respons och inte ett jakande och accepterande av fru Lottas påstående i 168. Fröken Sophia fortsätter turen med konjunktionen ”men” som tyder på en motsättning och det efterföljande ordspråket har också en semantisk innebörd som i det närmaste är rakt motsatt den i fru Lottas yttrande i repliken före. Ordspråket används som en invändning.

I nästa exempel, Exempel 26, uttrycks invändningen istället genom att ordspråket står som en negerad sats.

Exempel 26. Affärer (1890).

- 647 KARLSSON Han har sina randiga skäl att tiga, er doktor, ska jag säga. (Alla le utom possessionaten; vänder sig till honom). Ja, nog fan känner du till det där...! Fråga pastorn bara!
- 648 POSSESSIONATEN Det är en förbannad lögn!
- 649 PASTORN Tyst! Inga personligheter! Tänk på att vi är gäster här i huset!
- 650 POSSESSIONATEN En förbannad lögn, altihop!
- 651 LÄNSMANNEN **Det fins inte en så stor lögn, att inte den ena hälften är sann.**
- 652 KARLSSON Ja, – och härvidlag behöfs inte mera, än den ena hälften...!
- 653 (Alla skratta).

I replik 648 yttrar Possessionaten ”Det är en förbannad lögn!” och upprepar sedan detta i replik 650 med ”En förbannad lögn, altihop!”. Länsmannens

respons i 651 är ordspråket ”det fins inte en så stor lögn, att inte den ena hälften är sann”. Det är ett negerat påstående till Possessionatens tidigare yttrande om att det är en lögn. Semantiskt innebär ordspråket att en lögn också innehåller sanning och Länsmannens hävdande att det finns en sanning är i motsättning mot Possessionatens påstående om att allt är en lögn. Ordspråket är därmed använt som en invändning.

I Exempel 27 är invändningen snarast baserad på en semantisk motsättning.

Exempel 27. Hittebarnet (1848).

- 528 CHARLOTTE (till Konjander). Min herre söker efter det lilla barnets anhöriga ... en af dem finnes i detta rum...
- 529 KONJANDER Se der ha vi det... (till Kattong och Bällin). Jo jo, mina herrar (till Amanda) Jo jo, min fru!... det kryper väl fram slutligen.
- 530 KATTONG (Bällin och Amanda till Konjander). Herrn skulle våga...
- 531 CHARLOTTE Mitt herrskap! ... denne anhörige står...
- 532 ALLA Hvar? ... hvar?...
- 533 CHARLOTTE (pekar på Konjander). Der!
- 534 KONJANDER (hoppas till och skriker). Jag!
- 535 (Paus).
- 536 FRU WALSTRÖM Min husbonde! ... hvem skulle trott honom om det!...
- 537 KATTONG (till Konjander). Och ändå vågar herrn tränga in i främmandes hus, för att påtruga andra hvad som tillhör er!...
- 538 AMANDA (till Konjander). Det ges ingenting så afskyvärdt som känslösa föräldrar!...
- 539 BÄLLIN (till Konjander). Min herre ska stå till ansvar för det uppträde ni tillställt här!...
- 540 KATTONG (hotande till Konjander). Aflägsna er genast, herre, annars ska mitt folk...
- 541 KONJANDER (som derunder stått alldeles förvirrad). Men det är ju ett spektakel, mitt herrskap! ... Jag måste väl sjelf känna...
- 542 CHARLOTTE **Sjelfkänedom är svårast af allt!**...
- 543 KONJANDER (går af och an med stora steg). Det är ju förskräckligt ... det är ju fasligt ... Herre min Gud! ... jag måtte väl sjelf veta (stannar tvärt). Men om ... vänta ... tyst ... låt mig tänka efter ... nej, det är inte möjligt... (börjar gå igen). Nej tusan!... (tvärstannar igen). men om ... om ... nej fan! ... uff!... (slår sig för pannan och nedsjunkar i en stol). Jag förlorar förståndet!...
- 544 Trettonde Scenen.

Handlingen rör sig om frågan om vem som är fadern till ett barn som har påträffats hemma hos Konjander. Charlotte pekar ut Konjander som anhörig till barnet (replik 531 och 533). Barnets närmast anhörige är egentligen Alenberg som är Konjanders systerson, så Charlotte talar tekniskt sett sanning när hon hävdar att Konjander är anhörig till barnet. De övriga rollpersonerna, liksom också Konjander själv, tolkar istället hennes utpekande som att det är Konjander som är fadern till barnet. De börjar genast anklaga Konjander för hur han har betett sig (tidigare i dramat).

Metatexten i replik 541 visar att Konjander är förvirrad och han yttrar sedan att ”jag måste väl själv känna...”, det vill säga att han borde väl själv känna till om han skulle ha varit barnets far. Charlotte replikerar med ordspråket ”Sjelfkännedom är svårast af allt!” i 542. Hennes påstående om att det är svårt att ha självkännedom står i motsättning till Konjanders föregående yttrande om att han själv måste känna till släktskapet till barnet. Charlotte hävdar att han inte alls nödvändigtvis måste göra det då det är svårt att ha självkännedom. Charlotte använder ordspråket för att invända mot Konjanders yttrande och i nästa replik (543) går Konjander av och an och uttrycker tveksamhet till sin egen självkännedom och grubblar på om han faktiskt skulle kunna vara far till barnet.

6.2.5 Tillrättavisa

Att tillrättavisa innebär att ”strängt påpeka det olämpliga i (visst handlingssätt) för ngn” (Svensk ordbok 1999). Språkhandlingen Tillrättavisa förekommer 6 gånger i materialet. En tillrättavisning yttras i detta material alltid direkt till den berörda mottagaren. Ett exempel på denna användning ges i Exempel 28, från dramat Affärer, där Generalen tillrättavisar Elise som (i replik 614) otåligt kommer in i rummet och avbryter konversationen med att fråga om det inte blir något av med julafton (som de är samlade till att fira).

Exempel 28. Affärer (1890).

- 611 GENERALEN Nå, hvad skulle herr Karlsson säga om en sådan liten affär? Då skulle vi kanske kunna öka lite på aflöningen – hä?
- 612 KARLSSON Generalen vet allting bäst själf. Utvidningen låter sig nog göra, och staten ger tillåtelse att bränna fast 400.000 kannor, när det är generalen som ber om det...!
- 613 GENERALEN Det kan man inte vara säker på. Men om jag nu till exempel lät hela utvidningen bero på herr Karlssons giftermål, – hä! För jag vill att mitt folk ska ha det bra, och det har inte en ungarl på landet. Nå, hvad säger herr Karlsson? Handla nu därefter, och handla raskt. Det duger inte att söla i affärer!
- 614 ELISE (kommer otålig in) Blir det då rakt ingenting af hela julaftonen?
- 615 GENERALEN **Snälla barn väntar!** Se så, gå ut nu igen, och be fru Segerstedt komma in och hjälpa mig att tända granen. Kanske vill herr Karlsson för – ombytes skull räkna sig till barnen.

Ordspråket ”Snälla barn väntar” är en uppmaning till Elise att vänta (replik 615), uttryckt som ett påstående. Eftersom Elise i situationen kommer in och är otålig används ordspråket som en tillrättavisning till Elises handlingssätt, det vill säga hon borde vänta men hon gör det inte. Generalen fortsätter repliken med att uppmana Elise att gå ut igen och mildrar tillrättavisningen genom att också be henne säga till fru Segerstedt att hjälpa till med granen.

Generalen ger därmed med sig inför Elises uppfordrande fråga och börjar ordna med julbestyren.

Ett annat exempel är hämtat ur dramat *Barnet* och i sekvensen pratar huvudpersonen Sally med sina föräldrar, se Exempel 29. Sally har ett barn med Jon men de har gjort slut och hon är nu tillsammans med Simon. Sally diskuterar med sina föräldrar hur de ska göra till julen. Föräldrarna argumenterar för att Sally borde gå tillbaka till Jon eftersom de har ett barn tillsammans och det rätta att göra då är att hålla ihop för barnets skull, oavsett hur man i övrigt känner.

Exempel 29. *Barnet* (1977).

- 430 FADERN Gärna fri kärlek och bort med äktenskapet. Men har man barn ihop då gäller ett livstidskontrakt ... man håller ihop ... oavsett vilka snedsteg man tar... Så har {jag} levt.
- 431 MODERN (till Fadern) Jaså det är så du har levt!
- 432 FADERN Jag har inte sett åt någon annan än dej ... När skulle jag ha hunnit med det? (Till Sally) Men båda föräldrarna har rätt till barnet och barnet har rätt till sina föräldrar. Jag kunde varit en stor matematiker i dag. Jag var en naturbegåvning, sa dom i skolan. Men jag tog ansvar för familjen...
- 433 SALLY **Man ska inte kasta sten när man sitter i glashus.** Mina två första år levde jag i fosterhem. Det var familjelycka och ansvar, det.
- 434 MODERN Det där drar hon alltid fram när det passar henne. Du var hos en mycket trevlig familj och hade det bra, bättre än de flesta...
- 435 FADERN Vi hade aldrig något val ... varsitt hyresrum och jobb ... det var bostadsbrist på den tiden...
- 436 SALLY Nej, jag kom ju utan att vara önskad...
- 437 MODERN Du var mycket välkommen...

Fadern säger i 432 till Sally att han hade haft möjligheter till karriär som ung men att han istället ”tog ansvar för familjen”. Sally tillrättavisar Faderns yttrande genom ordspråket ”Man ska inte kasta sten när man sitter i glashus” och ger en närmare förklaring med att säga att hon levde i fosterhem de första två åren och därpå gör hon ett ironiskt påstående om att det var ”familjelycka och ansvar, det”. Ordspråkets betydelse är att man inte ska anklaga någon annan för något som man själv inte kan stå för och vara oskyldig till. I det här fallet hävdar fadern att han tog ansvar för familjen i första hand och därmed borde även Sally göra detsamma med sitt barn och barnets fader. Sally yttrar ordspråket och säger därmed att fadern inte är så oskyldig till vad han hävdar sig vara, det vill säga han kan inte ha prioriterat familjen särskilt högt trots allt eftersom Sally levde två år i fosterhem. Utöver Tillrättavisa används ordspråket även för att kritisera fadern. I replik 434 ger modern en respons genom att säga att Sally alltid drar fram det där ”när det passar henne” och att fosterhemmet minsann inte var så dåligt trots allt och att det var en trevlig familj. Fadern försvarar sig i 435 med att hävda att de inte hade något annat val än att lämna Sally till fosterhem.

6.2.6 Varna

Det finns 6 exempel i materialet på ordspråk som används för att varna, det vill säga att ”göra (ngn) uppmärksam på (ngt) såsom en möjlig fara i syfte att ge vederbörande möjlighet att vidta försiktighetsåtgärder” (Svensk ordbok 1999). I dramat *Friman* använder Mor Greta ordspråket *Osvuret är bäst* för att varna Herr Franker för att han inte ska vara alltför säker på att det han säger stämmer, se Exempel 30.

Exempel 30. *Friman* (1798).

- 25 HERR FRANKER Ni har väl hört, at jag heter Franker?
- 26 MOR GRETA Jo, nog har jag hört; men ni heter så mycke Franker ni som jag.
- 27 HERR FRANKER Ni har just inte de bästa lämpor at utforska hemligheter, min goda Gumma, det märker jag!
- 28 MOR GRETA Gumma! Gumma! Så förlåta den! Gumma jag? Gummor finner ni på Spetale, och inte är jag så lastgammal heller, som ni tror; det är knapt 16 år sedan jag var amma för sista gången: och lita ni på det, at det var mången vacker Herre, som klappade barnet för ammans skull.
- 29 HERR FRANKER Kan väl vara! men ni finner väl, at det åtminstone intet ger Er någon rättighet til mina hemligheter, hälst som jag visserligen aldrig varit bland de där vackra Herrarna ni talar om...
- 30 MOR GRETA **Osvurit bäst**, kära Herre! Hvem kan hinna känna igen alla sina gamla vänner? Och ... så skäggig ni nu ser ut, kanske ni den tiden ännu knapt hade några hårstrån på hakan ... och jag mins nog jag, at sådana var alltid de värsta!
- 31 HERR FRANKER (alfvarsamt) Jag har aldeles ingen lust, at höra på ert sladder och jag vil be Er, at ni lemnar mig i ro, min kära Mor lilla!
- 32 MOR GRETA Mor? Mor? ... Ja Mor har jag varit för mina barn, och för min sal* Mans med, Gu fröjde själa! Ja det har jag varit, och för andras in på köpet, förstår ni det?
- 33 HERR FRANKER (otåligt) Det angår mig aldeles intet; utan god natt med Er nu, Madam lilla!

I replik 30 yttrar Mor Greta ordspråket ”Osvurit bäst” som en varning att man inte ska vara alltför säker på sin sak, det vill säga att Franker inte varit en av de tidigare nämnda uppvaktande herrarna, vilket hon förklarar i replikens fortsättning. Mor Greta menar att det är svårt att minnas alla man träffat tidigare och att en av herrarna mycket väl kan ha varit Herr Franker, dock utan skägg på den tiden. Herr Franker reagerar på Gretas påståenden med att kalla det för ”sladder” och ber henne lämna honom i ro. Ordspråket *Osvuret är bäst* förekommer två gånger i materialet och i det andra fallet (i dramat *Den Afwundsiuke* från 1738) används det också för att varna.

I nästa exempel, Exempel 31, varnar Pastorn de övriga rollkaraktärerna för att vara oförsiktiga med vad de säger eftersom någon kan höra dem.

Exempel 31. Affärer (1890).

- 647 KARLSSON Han har sina randiga skäl att tåga, er doktor, ska jag säga.
(Alla le utom possessionaten; vänder sig till honom). Ja, nog fan känner du till det där...! Fråga pastorn bara!
- 648 POSSESSIONATEN Det är en förbannad lögn!
- 649 PASTORN Tyst! Inga personligheter! Tänk på att vi är gäster här i huset!
- 650 POSSESSIONATEN En förbannad lögn, altihop!
- 651 LÄNSMANNEN Det finns inte en så stor lögn, att inte den ena hälften är sann.
- 652 KARLSSON Ja, – och härvidlag behöfs inte mera, än den ena hälften...!
- 653 (Alla skratta).
- 654 LÄNSMANNEN (förtjust) Kvickt, men svinaktigt!
- 655 PASTORN Seså, – tyst med det nu! **Väggarna har öron!** Vi är gäster här i huset!
- 656 KARLSSON (hviskar) När han inte lyckats som fideikommissarie, försöker han komma in på Sättra som svärson – men se det går då absolut inte!
- 657 KRONOFOGDEN Nu blir Karlsson för svår. Skratta inte åt honom mera, så hör han upp. Men nog är det synd ändå, att den vräkiga baron Fredrik ska få altsammans!

Pastorn manar till tystnad och försiktighet i replik 649 men då de andra fortsätter tala upprepar Pastorn sin uppmaning i 655 och då med varningen och förklaringen att ”väggarna har öron”, det vill säga att någon kan höra dem. Detta får en tydlig respons på varningen i form av att Karlsson fortsätter tala illa om värdfolket men gör det viskande (replik 656).

6.3 Värderande språkhandlingar

De värderande användningarna av ordspråk som finns i materialet är Kritisera, Trösta, Lugna och Förolämpa. Sammanlagt finner man 54 värderande språkhandlingar för ordspråken i materialet, se Tabell 2. Denna kategori utgörs av interpersonella språkhandlingar som på något sätt handlar om känslor och inte sakförhållanden. Både Lugna och Trösta är användningar som syftar till att dämpa upprörda känslor. Kritisera och Förolämpa kan istället bidra till att skapa upprörda känslor genom negativa uttalanden om en persons egenskaper eller handlingar.

Det är skillnad på den semantiska värderingen i ett ordspråk (se avsnitt 3.1) och en värderande språkhandling. Ett ordspråk kan till exempel användas för att argumentera, råda eller varna och värderingen blir då positiv eller negativ beroende på om ordspråket används för att hävda att en viss åsikt eller handling är den bästa eller för att hävda att den är dålig. I dramat *Swenska sprätthöken* (1737) yttrar Fru Lotta ”han är fuller något yr, men man plägar säija at den yraste hästen blifwer ofta den bästa” (replik 169) om Greve Hurtig. Ordspråket *Den yraste hästen blir ofta den bästa* används som en positiv beskrivning av Greve Hurtigs personlighet. Den positiva

värderingen är ingen språkhandling i sig utan det är Beskriva och Argumentera som utgör de språkhandlingar som ordspråket uttrycker. Lite senare i samma drama yttras ett annat ordspråk som används som en negativ värdering av en persons egenskaper. Greve Hurtig yttrar i replik 192 (om sin kusin Baron Stadig) att ”Han ser enfaldig och blyg ut, men de säija, at i stillaste wattn gå tiockaste fiskarne, han är med alt det mycket farlig, mycket farlig”. Ordspråket *I stilla vatten går de tjockaste fiskarna* används för att beskriva Baron Stadig negativt. Han må se ”enfaldig och blyg ut” men skenet kan bedra.

De värderande språkhandlingarna kan också uttrycka liknande värderingar som de nyss beskrivna. Det som skiljer dem från de åsiktsgivande språkhandlingarna är att det inte är sakförhållanden som ordspråken handlar om utan känslor, känslotillstånd och påstådda egenskaper.

6.3.1 Kritisera

Att kritisera något eller någon är den vanligaste av de värderande språkhandlingarna i dramamaterialet och den näst vanligaste av alla språkhandlingar med 34 stycken förekomster. Kritik innebär en ”(framställning som utgör) angrepp (på ngn eller ngt) genom att utpeka (vissa) påstådda misstag eller felaktigheter i (ngns) handlingar, yttranden etc.” (Svensk ordbok 1999). Ordspråken används i dessa fall för att uttrycka något negativt om en persons agerande, yttrande eller egenskap. Till skillnad från språkhandlingen Tillrättavisa (se avsnitt 6.2.5) kan man kritisera en person som inte är närvarande, alternativt kritisera en närvarande person men rikta repliken till en tredje part, medan Tillrättavisa alltid uttrycks direkt till den berörda personen. I Exempel 32 använder Fru Atterling ordspråket för att kritisera en närvarande person samt en grupp av icke närvarande personer.

Exempel 32. Rötmånad (1928).

- 371 FRU ATTERLING Jag vet vad det är ni vill säga.
372 RAMMER Då är det ju onödigt att jag yttrar mig. Nå, vad svarar ni?
373 FRU ATTERLING Jag har ju sagt att jag genomskådar er. För övrigt är alla män lika.
374 RAMMER Ni har naturligtvis en förfärligt stor erfarenhet av det.
375 FRU ATTERLING **Så fort man givit dem fingerspetsarna, tro de att de ska få allt det andra också.**
376 RAMMER Vad ni är brutal.
377 FRU ATTERLING {Jag} säger bara ut vad {ni} tänker.
378 RAMMER Sådant vill jag inte höra från en så söt liten mun.
379 FRU ATTERLING Jo bevars. Ni skall få höra mer. Redan innan jag var konfirmerad visste jag vad det hela handlar om. När jag gick på gatan kände jag männens blickar på mig. De nosade på mig, de brände mig genom kappan. De hade inte ens försyn för mina barnsliga flåtor, det var bara en ytterligare krydda. Och när jag gick och läste märkte jag hur prästen – en rar gubbe för resten, han vigde mig sedan – fick liksom ett

annat, mjukare uppträdande, när han vände sig till flickorna från pojkarna. Han visste det antagligen inte själv, men det kom en särskild smeksamhet i blick och röst. Det var ju i all oskyldighet, men ändå en glimt av gamle Adam. Det jag nu vet, anade jag redan då.

380 RAMMER Ni var en högst skarpsynt liten jungfru Maria.

Tidigare i dramat har Fru Atterling och Rammer delat en kyss och nu försöker Rammer uppvakta Fru Atterling och bedyra sina känslor för henne. I replik 373 säger Fru Atterling att hon genomskådar Rammer och att alla män är likadana. Hon ger en förklaring till vad hon menar i replik 375 med ett ordspråk som därtill används dels för att beskriva alla män, dels för att kritisera alla män, inklusive Rammer, för att vilja ha mer när de en gång fått ett smakprov. I denna situation menar Fru Atterling att Rammer vill ha mer av henne än bara den kyss han fick tidigare. Samtidigt kritiserar Fru Atterling alla män för att vilja ha detsamma och förklarar närmare sin erfarenhet av det i replik 379. Rammers respons på ordspråket i replik 376 är en bekräftelse på att ordspråket kritiserar då han säger att hon är ”brutal”. Samma ordspråk finns även i dramat *Swedenhielms* (1925:203) och används också där bland annat för att kritisera.

I Exempel 33 används ett ordspråk för att kritisera en närvarande person men repliken är riktad till en tredje part.

Exempel 33. Kusinerna (1791).

- 135 SOPHIA Men hva i Guds namn fattas Kusinerna? Hvem har sagt någon ting som så bör förarga Er? Var så goda å bli qvar, jag ber för allting i verden.
- 136 FRU ETTERNÄBB Nej, nej, min kära Morbror. Vi bör intet skjenera hennes far med sitt förnäma Herrskap. Man bör aldrig blanda sej i sällskap med andra, än sina gelikar. Då ä för stor skillnad imellan di där Damerna och oss, ska du veta.
- 137 FRU SPION Ja, ma chere; om då så skulle vara, så gör då oss ingen vanära, Gudskelof! Jag var känd utaf hela verden då jag var flicka, jag var känd utaf hela verden då jag var gift, och hela verden känner mej ännu såsom Änka. Jag har respekt å gehör utaf kvarteret där jag bor, å har kanske lite på kistbotten til; Å när det så förhåller sej, så kan man se folk i synen hvar man kommer ... med Fru Borgmästarinnans tillåtelse. (Vill gå).
- 138 HEDERBERG Men hör ett ögnablick! Jag vill intet, at på en dag, som jag ämnat åt glädjen, det skulle tillvitas mej, att mitt hus varit ett trät-ställe för mina Slägtingar och vänner. Låt oss alla vara beskjedliga, och lefva i frid och nöje ... Se nu, bli qvar! jag ber Er mina Systrar.
- 139 FRU ÄPPELMOS (stiger opp. Herr Tusendskön äfven.) Hva nu? Vill Ni ha tåcka oförskämde människor qvar? Kom, Mamsell Tulpan! vi vill gå bortt. Då ä som min man sa mej när ja kom te Stockholm; att man alldri ska lägga sej in mä slödder. (Till Leander) Å som min far: **at när man blir progomme, så får man oväntad slägt.**
- 140 MAMSELLE TULPAN Farväl, min söta Sophie! Jag ä rätt ledsen öfver då jag måste gå bortt. Ödmjuka tjenarinna, Herr Hederberg; tjenarinna Herr Leander.

- 141 LEANDER Ska Fruntimmerna verkligen gå ifrån oss? Det är alltför obehagligt.
- 142 Komplimangerne börja och fort fara till Scenens slut under talen. Men afsked tages ej af Fru Spion och Fru Etternäbb.

I replik 139 yttrar Fru Äppelmos till Leander att ”när man blir progomme [brudgum], så får man oväntad slägt”. Ordspråkets innebörd är att när man gifter sig får man släkten på köpet, vilken man kanske inte alltid tycker om. I dramat ska Leander gifta sig med Sophia, vars kusiner Fru Etternäbb och Fru Spion är otrevliga personer. Fru Äppelmos använder ordspråket för att kritisera kusinerna för att vara den ”oväntade släkten” som är otrevlig och som ingen gillar. Repliken, och ordspråket, är riktad till Leander men de bägge kusinerna är närvarande och då det inte finns någon scenanvisning om att yttrandet sker i en avsidesreplik borde de övriga rollfigurerna kunna höra ordspråket. Samtidigt används ordspråket gentemot Leander för att trösta honom att han får stå ut med kusinerna om han vill gifta sig med Sophia.

6.3.2 Lugna

Att lugna innebär att minska känslomässig spänning och ”dämpa oro eller upprördhet hos ngn” (Svensk ordbok 1999). Lugna förekommer 11 gånger i materialet. I Exempel 34 använder Truls ett ordspråk i en avsidesreplik för att dämpa sin egen oro och konstatera att han inte har någon avsikt att försörja Ingri.

Exempel 34. Håkan Smulgråt (1738).

- 90 INGRI Men min kiära Truls, efter som wi nu så här äro i vår enslighet oss emellan, så wilja wi tala om en sak, som oss bägge är angelägen. Du har nu begiärt mig til Hustru; jag har ock lofwat dig detsamma. Säg nu, hwarmed täncker du framdeles föda oss båda. Jag ser, at du nu tör ha ondt före, at föda dig ensam.
- 91 TRULS (Afsides) Det war rätt en samwets fråga, hwartil jag ej beredt mig at swara: Ty det är en sak, som jag aldrig ännu tänckt på.
- 92 INGRI Hwad, talar du där för dig sielf? swara mig på min frågan; Ty den är mig rätt angelägen.
- 93 TRULS Jag äter nu mer, än jag talar, och smakar mig denna maten öfwermåttan wäl; Men {a propos}. Jag hade så när glömt: Din skål min kiära Ingri.
- 94 INGRI (Afsides). Han är så sysselsatt med äta och dricka, at jag tror, han hörde intet, min frågan. (Til Truls). Jag frågar dig än en gång, hwad du täncker at föda både dig och mig med, när wi nu blifwa Giffa tilsammans?
- 95 TRULS (Afsides). Wasslaperdibus. Hwad skal jag nu hitta på at säja för henne. Ty intet har jag något at föda henne med, och hwarföre skal jag just föda henne. Ja, ja, **föd du mig man i åhr, så skal jag föda dig åt åhre.**
- 96 INGRI Åter mumlar du något, som jag intet förstår. Hwad war det, som du sade?

97 TRULS Jag sade, at jag wäl skal föda dig både i åhr ock åt åhre, och sedan alt fort.

98 INGRI Det är wäl. Men säg, hwarmed du då täncker at föda mig. Har du wäl lärt något handtwärck, hwarmed du kan förtiena dig något?

Ingri frågar i replik 90 hur Truls har tänkt att han ska försörja dem båda när hon kan se att han har svårt att försörja sig själv. Truls svarar dock inte (replik 91) utan försöker istället att prata om den mat han för tillfället äter (vilken han fått av Ingri). Ingri tänker att han kanske inte hörde hennes fråga och ställer frågan på nytt (replik 94). Truls försöker komma på vad han ska säga eftersom han inte har något att föda henne med och ställer en retorisk fråga till sig själv om ”hwarföre skal jag just föda henne”. Truls fortsätter med ett ”ja, ja” och därpå ordspråket ”föd du mig man i åhr, så skal jag föda dig åt åhre”. Ordspråkets innebörd här (att om Ingri försörjer honom i år så ska han försörja henne de följande åren) är att Truls inte tänker oroa sig, det löser sig senare med tiden. Truls använder ordspråket för att lugna sig i sitt resonemang om framtida försörjning. Ingris respons är att fråga vad han sa eftersom han mumlar. Truls replik är markerat som en avsidesreplik och därmed är det ju inte meningen att Ingri ska höra den. Truls svarar Ingri i replik 97 med en modifierad version av ordspråket och försöker därmed lugna Ingri att han nog ska föda henne både i år och kommande år.

Lugna kan också innebära att dämpa upprördhet och i Exempel 35 använder Siv ett ordspråk i en respons på Stigs yttrande i hopp om att därmed förhindra att konflikten eskalerar.

Exempel 35. Människor i solen (1997).

459 SIV Sakta i backarna nu, vänta ett tag. Det är faktiskt inte vårt fel att de inte håller sams därnere, {ursäkta} att jag säger det, {ursäkta}! Det är ju jättestorligt att de bråkar och så, men det är inte vårt fel.

460 FRU SÖRENSON Kanske det. Kanske är det ingens fel. Men då förstår jag verkligen att Gud snabbspolar till slutet så man får reda på vem den skyldige var i så fall. Och ve den människan. Citat ”Det är förskräckligt att falla i den levande Gudens händer.” Slut citat. Hebréerbrevet, 10:e kapitlet, 31:a versen.

461 STIG Vilken jävla Gud?

462 INGRID Stig!

463 STIG Ursäkta damen, men vilken jävla Gud?

464 INGRID Stig!

465 STIG Jag bara frågar. Är det förbjudet att fråga nu också?

466 SIV **Om man aldrig frågar får man inga svar.**

467 FRU SÖRENSON Gud. (Vänder ansiktet framåt.) Men det vet ni väl? Häruppe i norr förväntas vi faktiskt tro på att det finns en Gud, som en gång ska komma tillbaka för att döma levande och döda.

468 STIG Nån jävla Gud tror jag ändå inte på.

469 SVANTE Inte jag heller faktiskt.

470 FRU SÖRENSON Vad tror ni på då? Förlåt att jag frågar. Jag ber så oerhört många gånger om ursäkt, men vad tror ni på?

I replik 460 börjar fru Sörensson topiken Gud och Stigs respons är en fråga om vilken Gud fru Sörensson menar, med en antydning om att det inte finns någon gud alls. Stigs användande av svordomen ”jävla” som förstärkningsord indikerar en känslomässig upprördhet. I replik 462 tar Ingrid turen och yttrar ”Stig!”. Dramatextens grafiska utropstecken antyder att hon använder Stigs namn som ett tillrättavisande. Stig ignorerar dock Ingrid och ställer samma fråga igen till fru Sörensson. Ingrid upprepar då hans namn och får i replik 465 en reaktion då Stig accepterar Ingrids yttrande som en tillrättavisning men avvisar den genom att försvara sig med ”Jag bara frågar. Är det förbjudet att fråga nu också?”. Även om Stigs fråga är ställd till Ingrid är det Siv som tar turen och yttrar ordspråket ”Om man aldrig frågar får man inga svar”. Ordspråkets innebörd är att det är bra att fråga saker om man vill ha några svar, och i den aktuella situationen används ordspråket för att ge ett instämmande svar på Stigs fråga, nämligen att det inte är förbjudet att fråga utan tvärtom bra. Då Stig är upprörd kan Sivs svar och uppmuntran till Stig att fråga ses som ett försök att lugna och dämpa hans upprördhet genom att visa medhåll.

6.3.3 Trösta

Trösta innebär att ”ge lindring i sorg eller bekymmer” (Svensk ordbok 1999) och förekommer 5 gånger. Ordspråk kan till exempel användas för att trösta sig själv med att något är värt att göra trots visst besvär eller obehag (och därmed lindra bekymret), eller till att trösta någon annan när något obehagligt har inträffat (och därmed lindra sorgen). I Exempel 36 har Nisse, Styrbiörns dräng, klätt ut sig till trollkarl och inbillat Styrbiörn att han kan trolla och göra så att baron Philip, som har vunnit idel framgångar på sistone och gjort Styrbiörn oerhört avundsjuk, kan förlora alla dessa framgångar. Priset för detta är ett visst antal slängar med käppen på Styrbiörn för varje framgång som han vill att baron Philip ska förlora.

Exempel 36. Den Afwundsike (1738).

460 STYRBIÖRN Då hörde I wäl, hwad jag, stackars Man, måste lida? Om Eders Klokheth behagar, så wilje wi nu begynna wårt arbete igen ... jag wil hellre ligga til sängs en månad, än en tima höra på sådana härligheter ... Och det Fä-Creturet den Nisse, som så när hade rögt mig ... Jag wet intet hur han fick weeta hwar jag låg ... Men stor sak, han skal åtminstone få så många slängar när jag råkar honom, som jag nu ärnar sielf bära upp ... Dock, kanskie de nu ta sig före derinne at giöra Trolofningen ... Hustrun min är enfaldig nog der til ... Jag måtte wäl in och giöra ände på altsammans. Kiära Ehre Klokheth kom igen i morgon: Några slängar om dan, kunna, kanskie, giöra mig detta tidsfördrifwet drägeligare. (han gier Nisse pengar.)

461 NISSE Farwäl! I morgon skal jag bulta Ehr bättre: då skal jag slå bara Arf, Testamenten, {Titlar}, och Fullmacher, så det skal braka i benraglet. (går ut.)

- 462 STYRBIÖRN (skubbar sig.) Hielper intet ... Ju swårare wärck, ju större heder ... **Kostar det något så smakar det wäl** ... Men nu går jag in, och kastar omkull Trolofningen.
- 463 BRITA Ja, jag går med. (til åskådarna:) Först har denna Narrn sörgt, sen har han fått stryk; Ack! om han nu til slut kunde få skiämmas. Fast ... jag ser wäl, at här rätt nu inga konster hielpa emot en Afwundsjuuk: Här måste skie underwärck om sådant Folck skal öfwerwinnas.

I replik 460 undrar Styrbiörn om det kanske kunde vara dragligare att få ”några slängar om dan” istället för allt på en gång. Nisse accepterar det förslaget och säger ”Farwäl! I morgon skal jag bulta Ehr bättre” (461) och därpå går han ut. Styrbiörn konstaterar att det ”hielper intet” och fortsätter därpå med ”Ju swårare wärck, ju större heder ... Kostar det något så smakar det wäl”. Ordspråket ”kostar det något så smakar det wäl” är en förstärkande upprepning av det semantiska innehållet i det föregående yttrandet ”ju swårare wärck, ju större heder”, det vill säga ju mer Styrbiörn får lida desto bättre blir det han får ut av lidandet. Ju mer han blir slagen desto sämre går det för Philip och därmed lindras Styrbiörns avundsjuka. Styrbiörn använder ordspråket, och den sanning det uttrycker, för att trösta sig med att det han vinner är tillräckligt stort för att han ska kunna stå ut med lidandet för att nå fram till målet.

I Exempel 37 anger metatexten explicit att ordspråket yttras ”tröstande” (replik 937).

Exempel 37. Lejonets unge (1896).

- 935 FRU VIK (stryker hans kind). Du får inte ta det för djupt, min älskling!
Om det också skulle bli ledsamheter af ert dumma påhitt –
- 936 ADIL Jag tar aldrig någonting nog djupt –
- 937 FRU VIK (tröstande). **Inte rår man för, att det blir en lavin af en snöflinga.**
- 938 ADIL Hvad rår man för då? (Blåser ut rök, trött.) Att man röker?
- 939 FRU VIK Knappt det –
- 940 ADIL (likgiltigt). Hvilken tröst för de nikotinförgiftade!
- 941 FRU VIK Om du som jag gick bredvid dig själf, skulle du se hur litet man ”leker med” i ödets lek –
- 942 ADIL (otåligt). Det där känner jag tillräckligt! Jag blir inte sorglösare för det – (Litet efteråt, klanglöst.) Jag lider som om hela världen berodde på mig –
- 943 FRU VIK Kan inte det trösta dig – vissheten, att det aldrig är någon rimlig proportion mellan en gärning och dess följder – Och göra dig till så pass stor filosof, att du rättar dina själföförelser efter gärningen och inte efter följden.

Adil har precis kommit hem igen med Saga efter att de båda har kört ner i en vak med en släde. Saga hamnade delvis i vattnet och blev genomblöt och Adil är nu orolig att hon ska bli sjuk på grund av hans missbedömning att tro att isen skulle hålla bredvid vägen i närheten av bryggan. Fru Vik, Adils

mor, försöker trösta honom och säger att ”Du får inte ta det för djupt, min älskling! Om det också skulle bli ledsamheter af ert dumma påhitt –” (935). Hon menar att Adil inte ska bli alltför sorgsen och klandra sig själv alltför mycket, även om det skulle visa sig att Saga blir sjuk. Adil svarar att han aldrig tar någonting alltför djupt. Fru Vik använder då ordspråket ”Inte rår man för, att det blir en lavin av en snöflinga” för att trösta Adil. Han kan inte rå för att det kan bli stora följder av ett litet misstag och han borde därmed inte klandra sig själv så mycket och inte ”ta det för djupt”. Adil frågar ”hvad rår man för då?” och efter en replikväxling får man i 942 reda på att Adil inte har låtit trösta sig av Fru Vik. Adil säger att han ”blir inte sorglösare för det” och att han ”lider som om hela världen berodde på mig”. Fru Vik gör återigen ett nytt försök att trösta Adil genom att upprepa ordspråkets innebörd med andra ord och säger i replik 943 ”Kan inte det trösta dig – vissheten, att det aldrig är någon rimlig proportion mellan en gärning och dess följder”. I den fortsatta replikväxlingen i scenen fortsätter Adil att vara otröstlig.

6.3.4 Förolämpa

Det finns ett fåtal, 4 stycken, ordspråk i materialet som används för att förolämpa någon annan person. Med förolämpning avses att ”angripa den personliga värdigheten hos ngn; vanl. genom skymfande ord men äv. med handling” (Svensk ordbok 1999). Det är skymfandet som skiljer användningen av ordspråk för att förolämpa någon mot att kritisera någon; kritik kan framföras utan att nödvändigtvis skymfa en person. I tre av fallen är det fråga om att metaforen i ordspråken innehåller ett djur som i kontexten ger rollfiguren en negativ karaktärisering. I dramat *Barnhusbarnen*, se Exempel 38, använder Herman ordspråket ”Man lämnar inte en fången dufva att vaktas af en gammal räf” till Översten, som då alltså ska föreställa vara ”en gammal räf”.

Exempel 38. *Barnhusbarnen* (1849).

1012 ÖFVERSTEN Med hvad rätt gör ni då en sådan fråga? Ni är blott hennes fosterbror, och hon har en fostermor, som lämnat henne under mitt beskydd.

1013 HERMAN Ert beskydd? **Man lämnar inte en fången dufva att vaktas af en gammal räf.**

1014 ÖFVERSTEN (uppbrusande). Pojke!

1015 HERMAN (med köld). Gubbe!

Överstens reaktion i replik 1014 där metatexten informerar om att han brusar upp efter Hermans yttrande av ordspråket visar att Översten tar illa vid sig av att bli kallad ”gammal räf”. Ordspråket kritiserar översten så tillvida att Herman misstror överstens ”beskydd” och att oskyldiga djur inte ska vaktas

av opålitliga rovdjur. Ordspråket förolämpar även översten genom metaforen i ordspråket som benämner översten för att vara både en räv och gammal.

I nästa exempel från dramat *Lejonets unge*, Exempel 39, yttrar Rektorn ordspråket ”Man skall icke kasta pärlor för –” där det sista ordet ”svin” är utelämnat och endast implicerat.

Exempel 39. *Lejonets unge* (1896).

1240 REKTORN (till Saga, upprörd). Trampar ni rent af på det lagliga äktenskapet!

1241 SAGA (trotsig, försöker skämta). Nej då! Jag skulle kunna smutsa mina skor!

1242 ADIL Vi äro båda födda utom lagen. Vi ha sett dess baksida.

1243 REKTORN (rycker häftigt tillbaka sin bok). Den är öfverflödig! (Vänder och går.) För folk som inte ha någon heder! **Man skall icke kasta perlor för –** (Går ut.)

I replik 1243 får man veta att Rektorn rycker tillbaka en bok (som han tidigare gett Saga). Rektorn är upprörd över att Adil tänker följa med Saga när hon reser och att de inte har för avsikt att gifta sig med varandra. Nu när Rektorn får veta hur situationen är blir han arg och upprörd och menar att boken vore att kasta pärlor för svin, det vill säga något som mottagarna inte skulle kunna uppskatta på rätt sätt. I kontexten är det Adil och Saga som är svinen och boken pärlan.

Det tredje fallet av djurmetaforik finns i dramat *Clearing*, se Exempel 40, där Furstinnan säger till en musikanter att ”Kommissarien är borta och råttorna kanske önskar dansa på bordet”. ”Råttorna” i det här fallet är de övriga gästerna på den tillställning de befinner sig på.

Exempel 40. *Clearing* (1945).

547 FURSTINNAN (till Gabrielle) Vår lilla värdinna, laga nu att åtminstone vilddjuren här inne hålls i schack. Låt oss få mycket att dricka.

548 LYDIA Jag ska ordna det. (Ut mot fonden. Det dröjer en stund innan hon kommer tillbaka.)

549 FURSTINNAN (till en herre med fiol) Skulle inte herr musikern kunna spela upp ... till dans? **Förste Kommissarien är borta och råttorna kanske önskar dansa på bordet.**

550 Violinisten, som kan ersättas med en pianist, skrattar godmodigt och spelar upp dansmusik. En av de yngre herrarna tar om närmaste dam och dansar ut på mattan. Övriga makar åt sig. Två eller tre par dansar. En ung dam, tydligen en dansös, improviserar ett elegant solonummer. Applåder.

Furstinnan kallar de övriga gästerna för ”vilddjur” i replik 547 och använder sedan ordspråket i replik 549 för att benämna gästerna för ”råttor”, och därigenom förolämpa dem. Att yttrandet är nedlåtande och förolämpande mot gästerna indikeras i metatexten som anger att violinisten ”skrattar godmodigt”.

I det fjärde fallet av förolämpning är det inte en enstaka lexikal konstituent som utgör den förolämpande metaforen, utan istället är det hela ordspråkets innebörd samt användning som gör det till en förolämpning, se Exempel 41.

Exempel 41. Syskonen (1849).

194 A LÖFVENSTRÅLE Inga förolämpningar. Hvad menar ni med, att deras tid skulle kunna vara förbi?

195 HÖPPENER Att **krukan går så länge efter vatten, tills hon spricker**.

196 FLERE Ni förolämpar våra släktingar. Hvad har händt?

Mottagarna explicitgör att de känner sig förolämpade i replik 196 där flera av de närvarande rollfigurerna yttrar ”Ni förolämpar våra släktingar”. Ordspråket används alltså inte för att förolämpa de närvarande mottagarna utan istället deras släktingar (de sittande riksråden). Utöver att förolämpa används ordspråket även för att kritisera släktingarna. I replik 194 frågar A. Löfvenstråle vad Höppener menar med ”att deras tid skulle kunna vara förbi”. Höppener yttrar ordspråket som svar på den frågan och använder det för att förklara vad han menar. Ordspråket innebär att ”allting går en tid men till slut går det gale” (Holm 1965:184).

Ordspråket *Krukan går så länge efter vatten, tills hon spricker* förekommer ytterligare en gång i materialet i dramat *Sonja* (1927:527) och används i det dramat för att kritisera och förklara.

6.4 Textuella aspekter på ordspråksanvändning

Beroende på var ordspråket förekommer i en interaktion får det konsekvenser för hur informationen organiseras och vilka språkhandlingar som kan uttryckas (jfr Mieder 1973). Detta kan jämföras med den textuella metafunktionen inom SFL (se 5.1.3): ”Den textuella grammatiken handlar om hur informationen i yttranden organiseras.” (Holmberg & Karlsson 2006:22). Oftast brukar man inom SFL utgå från tema och rema. Precis som alla yttranden har ordspråk alltid en textuell metafunktion när de förekommer i en kontext. I detta avsnitt exemplifieras bara några mer framträdande användningar av ordspråk emedan en fullständig analys av ordspråken ur ett textuellt metafunktionsperspektiv faller utanför ramen för föreliggande undersökning. I materialet är det framför allt två olika användningar av ordspråk som har identifierats och kan sägas tillhöra en textuell metafunktion och alltså organisera informationen i interaktionen. Ordspråken kan användas dels som topikavslut, dels som utgångspunkt för kommande yttrande. De bägge användningarna kan sägas förekomma på lite olika nivåer i en interaktion. En topik kan vara av varierande längd och det kan vara en längre repliksekvens som utgör en topik, men en topik kan också vara

initierad och avslutad inom en och samma replik. När ordspråk används som utgångspunkt hör det ihop med närmast följande yttrande, och oftast sker det inom samma replik. Ordspråk som topikavslut handlar om situationen eller kontexten medan ordspråk som utgångspunkt handlar om ko-texten.

I avsnitt 6.4.1 ges några exempel på ordspråk som används i samband med ett topikavslut och i avsnitt 6.4.2 redovisas några fall då ordspråk används som utgångspunkt för ett kommande yttrande.

6.4.1 Topikavslut

Tidigare forskning menar att ordspråk kan till exempel användas för att avsluta en topik genom att sammanfatta vad som sagts dessförinnan. En sådan topikavslutande användning skulle kunna komma av att ordspråket uttrycker en moralisk lärdom av den aktuella topiken. Detta finns det exempel på i fabler och liknande berättelser, till exempel i *Aisopos fabler* (Naidoo & Grobler 2011). I boken *Gyllene ordspråk* (Kiellman-Göranson 1856) avslutas varje berättelse med det ordspråk som berättelsen är ett moraliskt och sedeslärande exempel på.

Eftersom ordspråk uttrycker sanningar och en konventionell visdom är den prefererade responsen att instämma, och om de accepteras kan de utgöra topikavslut (Schegloff & Sacks 1973).

Another 'topic-bounding' technique (which we can here merely gloss) involves one party's offering of a proverbial or aphoristic formulation of conventional wisdom which can be heard as the 'moral' or 'lesson' of the topic being thereby possibly closed. Such formulations are 'agreeable with'. When such a formulation is offered by one party and agreed to by another, a topic may be seen (by them) to have been brought to a close. (Schegloff & Sacks 1973:306)

Ett annat sätt att uttrycka det på är att ordspråket indikerar topikavslut genom att skifta fokus från det specifika till det generella, det vill säga från den specifika aktuella topiken till vad man kan lära sig av det hela utifrån generella termer (Charteris-Black 1995):

The claim made here is that their anaphoric function is to indicate that a topic is drawing to a close by providing a general summary of the preceding conversation. They close the subject through a shift in semantic focus from the *particular* topic to what can be learned from it in *general* terms. (Charteris-Black 1995:267)

De generella termerna som Charteris-Black anger är ungefär detsamma som den moral och lärdom som Schegloff & Sacks nämner ovan. Båda citaten indikerar att ordspråk kan användas för att göra en sammanfattning och i och med den sammanfattningen så avslutar ordspråket den aktuella topiken. Ett

exempel på det finns i dramat *Syskonen*, se Exempel 42, där Riksrådet sammanfattar vad han sagt tidigare i samma replik med ett avslutande ordspråk, som då också avslutar den topiken (att han inte tänker fatta ett avgörande beslut just nu).

Exempel 42. Syskonen (1849).

575 A LÖFVENSTRÅLE Spar er filosofi, min Grefve, och låtom oss i stället vara upprigtige. Ers Excellens är för oss och våra planer en vigtig person. (Riksrådet nickar). Edra kända statsmannaegenskaper, er erfarna politiska blick, er ställning till monarken, hvars förtroende ni eger, och på hvars öfvertygelse ni kan influera, allt detta är omständigheter, som vi icke förbise. Öfvergår ni på vår sida, ställa vi er i spetsen för våra förenade krafter, och vi skola genast leverera en hufvudbatalj, i hvilken segren måste blifva vår, alldenstund den nya ordningen ej ännu hunnit mogna till en allmänt erkänd ock känd ordning.

576 LILJEBORG Ja eller nej, herr Grefve?

577 RIKSRÅDET På det {hela} är jag af samma åsigt, som ni, mina herrar; men i vissa {delar} tänker jag något olika. Låt det gå, som det går, så länge, mina herrar, jag vet nog, jag, hvar det tar vägen. J ären häftiga och heta, jag är lugn. I politiken skall man aldrig förhetsa sig. Der går ingenting med pock, allt med lock. Politiken känner inga {ja} och inga {nej}, utan bara ... {men} och {om} och {om} och {men}. Man utträttar mera med hatten i handen, än hatten på hufvudet. Låt sakerna utveckla sig, låt dem mogna. Slutet kröner verket. Vänta, vänta: **man väntar icke för länge, då man väntar på något godt.** (Med en axelryckning). Kan jag vara upprigtigare?

578 LILJEBORG Och era löften?

579 RIKSRÅDET Jag håller {alltid} mina löften: {alltid}.

580 A LÖFVENSTRÅLE Ni lofvade mig den lediga riksrådsplatsen.

581 RIKSRÅDET Det är mycket riktigt; men...

582 LILJEBORG Äfven mig lofvade ni den.

583 RIKSRÅDET Jag kan ej neka dertill.

584 LILJEBORG Och det kallar ni att alltid hålla era löften.

585 RIKSRÅDET Det är Hans Majestät Konungen, mina herrar, och icke jag, som utnämner Riksråden. Jag har för er gjort ... allt hvad jag förmått.

A Löfvenstråle säger i replik 575 att om Riksrådet går över till deras sida kommer de att segra. Liljeborg frågar i replik 576 om Riksrådet tänker säga ja eller nej till att gå över till dem. Riksrådets respons i replik 577 är att han vill vänta och låta saker och ting utveckla sig. Han yttrar flera gånger på olika sätt att han ämnar vänta: "Låt det gå, som det går", "aldrig förhetsa sig", "låt sakerna utveckla sig", "Slutet kröner verket", "Vänta, vänta". Hela repliken avslutas med ordspråket "man väntar icke för länge, då man väntar på något godt." och en fråga om han har varit tillräckligt uppriktig. Liljeborgs respons är en fråga om Riksrådets löften om en riksrådsplats som det i replik 580 och 582 visar sig att han har lovat både A Löfvenstråle och Liljeborg. De löfena är en annan topik än den förra om huruvida Riksrådet tänker ansluta sig till deras sida eller inte.

Ordspråk kan också avsluta topiker utan att samtidigt sammanfatta något. Topikavslutet kan då ske genom att samma person som yttrar ordspråket byter ämne inom samma replik efter ordspråket, som Torbiörn gör i Exempel 43.

Exempel 43. Svenska sprätthöken (1737).

- 246 SARA Hwem är där? si, jag ber honom om förlåtelse min Herre.
247 TORBIÖRN Ni må så wäl kalla mig Munser som Herre, jag kiännes wid ingendera, Jag heter Juncker Torbiörn, min Far hette Juncker Torbiörn Torbiörnsson af Stollebo, och så ha wi heta från Far til Son, alt sedan Kong Orres tid, Jag har Sextusende Daler Silfwermynts bonderänta, ren god bond-ränta, min Fru här är min Jorde-bok, med by och bonde, och hwar ränte-Persedel. (Tar upp ett hoprullat Papper.)
248 SARA (Skiuter ifrån sig Papperet.) Min Cammererare förstår sig bättre på alt detta än jag, imedlertid så ber jag Er om ursächt Juncker, Er titel war mig obekant.
249 TORBIÖRN Det må så wara denna gången, min Fru, **litet brutit är snart förlåtit**, som wi pläga säija i vår bygd, jag will wara kort i mitt ährende. (Medan han talar, makar han sig åt länstolen, och sätter sig hastigt neder.) Jag säger, jag will wara kort i mitt ärende, men sätt Er ner, Fru sätt Er, wi blifwa snart lika goda, hör Truls, tänd på min Tobaks-pipa.
250 (Sara sätter sig på karmstolen och skakar på hufwudet.)
251 TRULS Det skall skie Juncker. (Tager fram ett Tobaks-Foder, och därutur en pipa, och går til liuset at tända på den samma.)

Efter att Torbiörn yttrar ordspråket ”litet brutit är snart förlåtit” gör han ett tillägg till ordspråket genom att markera yttrandet som just ett ordspråk genom ”som wi pläga säija i vår bygd”. Därpå behåller Torbiörn turen och fortsätter med att säga ”jag will wara kort i mitt ährende”. Hans ärende är en annan topik än den förra som handlade om vad hans titel var och att Sara titulerade honom felaktigt. I och med ordspråket avslutar Torbiörn den topiken och byter ämne till sitt ärende.

En topik kan också avslutas i och med ett ordspråk genom att hela scenen avslutas efter att ordspråket yttrats, se Exempel 44. Ett scenslut i dramat får också anses utgöra ett slut på den aktuella dialogen och därmed även de topiker som avhandlats.

Exempel 44. Barnhusbarnen (1849).

- 1139 Tolfte scenen.
1140 De förra. Öfversten, och bakom honom Aron.
1141 ÖFVERSTEN Är här ett hemligt utskott? Det måste vara viktiga angelägenheter som afhandlas, så här inom stängda dörrar.
1142 HERMAN Jag stängde dörren för er spionerande kammartjänare.
1143 ÖFVERSTEN (ser sig omkring). Men talade inte nyss {tre} personer här inne?
1144 GREFVINNAN (värdigt). **En lyssnare hör ofta en röst för mycket ... det är samvetets.**
1145 Andra tablån.

Grevinnan svarar på Överstens fråga om hur många personer som egentligen talade med varandra med ordspråket ”En lyssnare hör ofta en röst för mycket ... det är samvetets”. I och med det avslutas det ämnet genom att även scenen och den första tablån avslutas. I vare sig Exempel 44 eller Exempel 43 utgör ordspråket en sammanfattning av något som sagts tidigare men fungerar ändå som topikavslut.

6.4.2 Ordspråket som utgångspunkt

En annan användning som förekommer i mitt material är när ordspråket används som utgångspunkt för en utvidgning av något slag (jfr Norrick 1985:22). Utvidgningen kan till exempel vara en förklaring till vad man menar med ordspråket, den kan vara ett tillägg som specificerar något i den aktuella situationen eller en expanderad metafor som bygger på ordspråkets form eller betydelse. I Exempel 45 gör Truls ett tillägg med en förklaring av ordspråkets innebörd.

Exempel 45. Håkan Smulgråt (1738).

- 152 H SMULGRÅT Ja det är sant. Ty då tål jag ej något skiämt. Men war det icke skam, at han ibland annat skulle förwita mig, at han har tagit min Doter til sig? Jag wille för wissa orsaker skul ej swara derpå. Men jag tycker oförgripeligen at den goda Mannen wäl har tid både at föda och kläda henne. Ja men har han så. Och hwartil skulle han wäl eljest använda sitt goda. Han som är både änkling och som jag hoppas barnlös dertil. Ty efter all liknelse, lærer, den enda Sonen, som han har hafft, och hwilcken för 10• år sedan reste utom Landz, antingen ej mera wara i lifwet, eller också långt borta i {Barbariet}, at han aldrig kan komma hit mera. Och har min Bror nu på någre år ej haft den ringaste efterrättelse ifrån honom. Men säj mig min ärliga Truls, tror du wäl, at min Bror ännu kan lefwa länge?
- 153 TRULS Hwarföre frågar så Herren derefter?
- 154 H SMULGRÅT Jo, jag har dertil mina wicktiga orsaker. Det är bekant, at han är en Man, som mår mycket wäl: Ock som han förmodeligen dertil med lærer wara barnlös, så skal du weta, at ingen är närmare at ärfwa honom än jag.
- 155 TRULS Wasslaperdibus Herre, det är en omständighet, som jag ej kunde så i hast räkna ut. Det är wäl wist at han lærer wara några tiugu år yngre än Herren. Men så gör det intet til saken. Man säjer at **äfwen så många Kalfwar föres til Slacktarhuset, som Oxar**; En ung kan äfwen så snart dö som en äldre: Och sanningen at säja, så ser Herren mycket yngre och hurtigare ut, än Herr Birger.

Truls inleder yttrandet i replik 155 med markören ”Man säjer at” och indikerar att det som följer är ett ordspråk, och yttrar därpå ”äfwen så många Kalfwar föres til Slacktarhuset, som Oxar”. Direkt efter ordspråket yttrar Truls ett tillägg, ”En ung kan äfwen så snart dö som en äldre”, som förklarar

ordspråkets innebörd. I detta fall handlar ordspråket om att Håkan Smulgråt i replik 152 undrar om Truls tror att Smulgråts bror kan leva så länge till.

I Exempel 46 tar Troselius fasta på det yttrade ordspråket både till betydelse och till lexikalt innehåll.

Exempel 46. Fabriks-flickan (1796).

76 TROSELIUS Jo ser min gunstige Herr Patron; jag har tjent som både Vicarius och Ordinarius hela tjugotvå och et halft år vid Skolverket. Och vi Ungdomens publike Lärare räkna alltid dubbla år. Om man eftersinnade det myckna arbete, som vi nedlägge med Uplysningens utbredande; så borde man låta oss få räkna fyrdubbla. Dagligen från morgonen ända til aftonen skrika vi oss halsen hes och stampa vi oss foten trött. Täta örfilar och handplaggor utdelas hvar minut; men ofta hjälper det inte. Ordspråket säger väl, at **ris gör goda Barn**; men jag har änteligen funnit, at Karbaser göra ännu bättre. Också brukar jag dessa så flitigt, at armen vil stundom gå ur led; och tänk efter, min gunstlige Herr Patron, hur mycket det kostar på at så forcera sig.

Troselius säger att ”örfilar och handplaggor utdelas hvar minut” men att det inte hjälper barnen att lära sig bättre. Troselius fortsätter med att explicit hänvisa till ett ordspråk med ”Ordspråket säger väl, at ris gör goda Barn” och med ordspråket som utgångspunkt yttrar han konjunktionen ”men”, en indikation på en kommande invändning. Han invänder inte helt och hållet mot ordspråket utan utvecklar det med att han har funnit att ”Karbaser göra ännu bättre”. Troselius utgår från alla de ingående lexikala komponenterna i ordspråket, samt dess betydelse, och hävdar att om ris gör goda barn så gör karbaser¹¹ ännu bättre barn.

Ett ordspråk kan också tas som utgångspunkt för en expanderad metafor baserad på ordspråkets innehåll. Ett exempel på detta finns i dramat *Vårflod*, se Exempel 47.

Exempel 47. Vårflod (1884).

450 CHARLOTTE Tack! – Parnassen är hög, Gustaf. Bry dig inte om väderkvarnarna på vägen, utan piska på din Rosinante, så att hon inte stannar i backen och bara slår bakut ... Hon är visst van vid stryk för resten?

451 WOLFF Tack! – Om du skulle försöka samma metod med din ideal-idiot?

452 CHARLOTTE Det har jag gjort, du.

453 WOLFF (skämtsamt till Sigrid) Hon har piskat förståndet ur pojken.

454 CHARLOTTE Lugna dig. Barn skola ha stryk. Du har fått alldeles för litet sjelf. Hvad tror du, till exempel, det hade blifvit af vår gamla Caro, hur klok han än är, om han inte fått mycket mat och mycket stryk, när han var valp?

455 SIGRID (skrattar) Gäller liknelsen din bror eller din son?

---

¹¹ En karbas kan vara en läderpiska, ris, spö eller rotting som förr särskilt användes för att prygla barn (SAOB K 537).

- 456 CHARLOTTE Den gäller hvem som helst. Lika gärna som andra dumma ideal kan man ha det, att bli ett riktigt bra djur. Det kommer man längst med i världen. **Hvar och en får sitt lass att dra**, och när man kommer i selen är det bättre att ha krafter som en ox och god vilja som en häst, än fantasier om att man är född till kanariefogel i stället för bryggarkamp ... Låt bli att skratta! ... Jag slår min lilla Bob ibland, så att jag själv börjar gråta.
- 457 WOLFF Men Bob morrar han.
- 458 CHARLOTTE (skrattande) Mrrr! ... Adjö med er ... Kan man tro, att jag har varit gift i fem år?
- 459 WOLFF Honny soi qui mal y pense! – Kyss lilla moppe från hans morbror.
- 460 CHARLOTTE Tack skall du ha ... Vacker tass då.
- 461 Sigrid och Wolff ha stigit upp. Hon helsar och går ut till vänster.
- 462 ANDRA SCENEN

Genom hela repliksekvensen använder rollfigurerna olika metaforer och anspelningar, vilket gör att Charlottes utökade metafor i replik 456 efter ordspråket passar i sammanhanget. Hon tar ordspråket som utgångspunkt och utvecklar metaforen med att komma i en sele (för att dra lasset) och då ha kraft och vilja att dra lasset i selen.

Ytterligare en variant av tillägg som har ordspråket som utgångspunkt finns i Exempel 48 där Ingrid gör en kommentar i anslutning till ordspråket och refererar till att modern levde i enlighet med ordspråkets innebörd.

Exempel 48. Människor i solen (1997).

- 679 SIV Vilken skithög!
- 680 INGRID Jag vet. Förlåt.
- 681 SIV Varför står du ut med honom?
- 682 INGRID Tja, vad ska jag säga. **Vad man tagit på tallriken äter man upp**. Så sa alltid min mamma. Så levde hon sitt liv. Vad hon hade på tallriken, det åt hon. Och det gör jag med. Fast det är klart, ibland skulle man velat ha någon annan.
- 683 SIV Vem skulle det vara?
- 684 INGRID Så farligt är det inte. Jag brukar se det såhär. Trots allt lever man bara en sjuttio, åttio år och det gäller att stå ut den tiden. (Båda börjar att skratta. Också Fru Sörensson skrattar)

I replik 682 yttrar Ingrid ordspråket ”Vad man tagit på tallriken äter man upp” som svar på Sivs fråga i replik 681 om varför hon (Ingrid) står ut med honom (Ingrids make). Därefter expanderar hon ordspråket med att kommentera att hennes mor brukade säga så och även leva i enlighet med det, och att det gör Ingrid också. Det är inte en förklaring av ordspråkets innebörd utan endast tilläggsinformation om att även Ingrids mamma använde ordspråket och levde efter det.

I de fall då ordspråket tas som utgångspunkt för det som sägs efter det så varierar längden på utvidgningen. Det kan vara allt ifrån en enda samordnad huvudsats till flera satser. I de ovan anförda exemplen yttras ordspråket

antingen i början eller i mitten av repliken men det finns även exempel på när ordspråket yttras i slutet av repliken och en annan rollfigur tar ordspråket som utgångspunkt till sin respons i den efterföljande repliken, se Exempel 49.

Exempel 49. Svenska sprätthöken (1737).

339 AMMIRAL ENTERFELT Det är wäl, det är wäl; men min Lotta, **dåliga hästar kommer man ock til byte med.**

340 FRÖKEN SOPHIA Men skinkmärrar, Gu-Far, duga til intet annat än at skiäncka en kula åt, och sedan til wargemat.

I exemplet yttrar Enterfelt ett ordspråk sist i sin replik och Fröken Sophia tar fasta på det ordspråket när hon gör en utvidgning i form av en expanderad metafor.

Som de ovan anförda exemplen visar kan ordspråk användas för att strukturera och organisera information. I materialet används ordspråk på detta sätt framför allt för att avsluta en topik eller utgöra utgångspunkt för ett kommande yttrande. Ett topikavslut tenderar att komma efter en längre yttrandesekvens medan när ordspråk används som utgångspunkt är det oftast bara det närmast följande yttrandet som tar fasta på ordspråket. För båda användningarna kan en eller flera samtalsdeltagare vara involverade och ordspråkets placering kan vara i början, mitten eller slutet av en replik. Textuella användningar av ordspråk är därmed helt kontextberoende och omöjliga att förutse baserat på ordspråkens lexikogrammatik och semantik.

6.5 Användning i diakront perspektiv

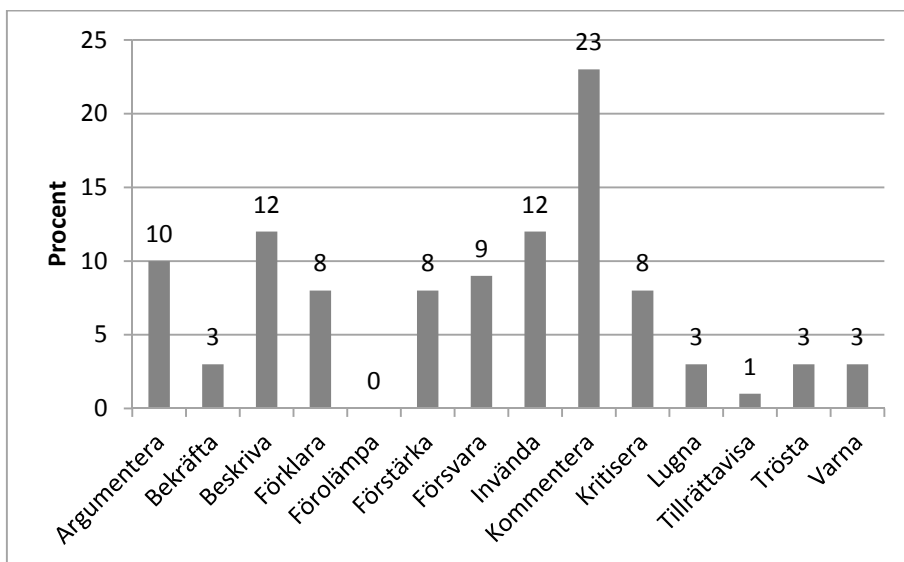
En av mina frågeställningar är om ordspråkens användningssätt har förändrats över tid. I detta avsnitt redovisar jag hur de olika språkhandlingarna fördelar sig över korpusens perioder. En jämförelse av frekvens visar hur vanlig en viss språkhandling är gentemot de övriga totalt sett och för varje enskild tidsperiod. Tabell 3 ger en översikt över språkhandlingarnas fördelning över tid för korpusens olika perioder. I tabellen kan man utläsa dels det totala antalet språkhandlingar för varje period, dels den procentuella andelen av alla språkhandlingar i respektive period. Den procentuella andelen utläses kolumnvis för varje period medan antalet förekomster utläses radvis för varje språkhandling. På så sätt går det att jämföra hur varje språkhandling varierar över tid samt hur de förhåller sig till övriga språkhandlingar inom varje period. Till exempel finns det 18 fall i period 1 då ordspråk har funktionen Kommentera och de 18 förekomsterna utgör 23 % av de totalt 78 språkhandlingar som förekommer i period 1. Andelarna är avrundade till närmaste heltal i tabellen vilket medför att det inte är exakt 100 % i varje period.

Tabell 3. Fördelning av språkhandlingar per period. Antal och procentuell andel.

Språkhandling/Period	Per 1	Per 2	Per 3	Per 4	Per 5	Per 6	Totalt
Kommentera (i)	23 % (18)	17 % (4)	17 % (5)	26 % (15)	27 % (14)	30 % (10)	66
Kritisera (v)	8 % (6)	4 % (1)	17 % (5)	9 % (5)	19 % (10)	21 % (7)	34
Beskriva (i)	12 % (9)	4 % (1)	7 % (2)	11 % (6)	11 % (6)	3 % (1)	25
Förklara (i)	8 % (6)	13 % (3)	17 % (5)	5 % (3)	11 % (6)	3 % (1)	24
Förstärka (å)	8 % (6)	9 % (2)	7 % (2)	9 % (5)	4 % (2)	15 % (5)	22
Försvara (å)	9 % (7)	0	10 % (3)	11 % (6)	6 % (3)	9 % (3)	22
Argumentera (å)	10 % (8)	26 % (6)	3 % (1)	4 % (2)	4 % (2)	0	19
Invända (å)	12 % (9)	0	7 % (2)	7 % (4)	4 % (2)	0	17
Bekräfta (i)	3 % (2)	4 % (1)	0	7 % (4)	6 % (3)	3 % (1)	11
Lugna (v)	3 % (2)	9 % (2)	7 % (2)	4 % (2)	4 % (2)	3 % (1)	11
Tillrättavisa (å)	1 % (1)	4 % (1)	0	4 % (2)	0	6 % (2)	6
Varna (å)	3 % (2)	4 % (1)	0	2 % (1)	2 % (1)	3 % (1)	6
Trösta (v)	3 % (2)	4 % (1)	0	2 % (1)	0	3 % (1)	5
Förolämpa (v)	0	0	7 % (2)	2 % (1)	2 % (1)	0	4
Totalt	103 % (78)	98 % (23)	99 % (29)	103 % (57)	100 % (52)	99 % (33)	272

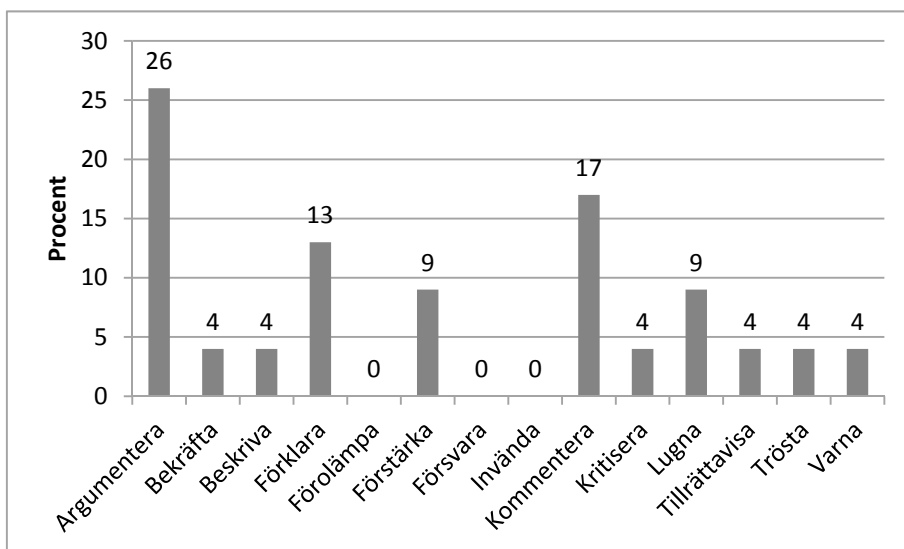
6.5.1 Användning i de olika perioderna

I period 1 är Kommentera den vanligaste funktionen och uttrycks i 23 % av alla användningar av ordspråk i perioden, följt av Beskriva och Invända med 12 % vardera, se Figur 9. Som framgår används 10 % av ordspråken för att Argumentera och 9 % för att Försvara. Förklara, Förstärka och Kritisera förekommer i 8 % av alla användningarna medan de övriga språkhandlingarna är mer marginella med ett par procent vardera. I period 1 används inga ordspråk för att förolämpa någon.

Figur 9. Procentuell andel av språkhandlingar i period 1.

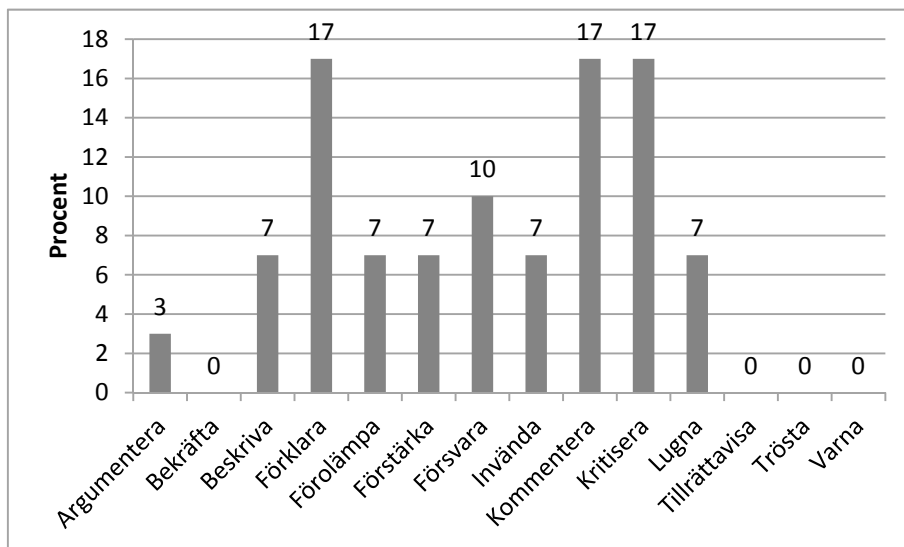
Kommentera är en fortsatt vanlig språkhandling även i period 2 och uttrycks av 17 % av alla ordspråk men i denna period är Argumentera vanligare och uttrycks med 26 % av ordspråken, se Figur 10. Av ordspråken i period 2 används 13 % för att Förklara och 9 % används för att Lugna.

Figur 10. Procentuell andel av språkhandlingar i period 2.

Av de övriga språkhandlingarna finns det i period 2 inga ordspråk som används för att Förolämpa, Försvara eller Invända och de resterande

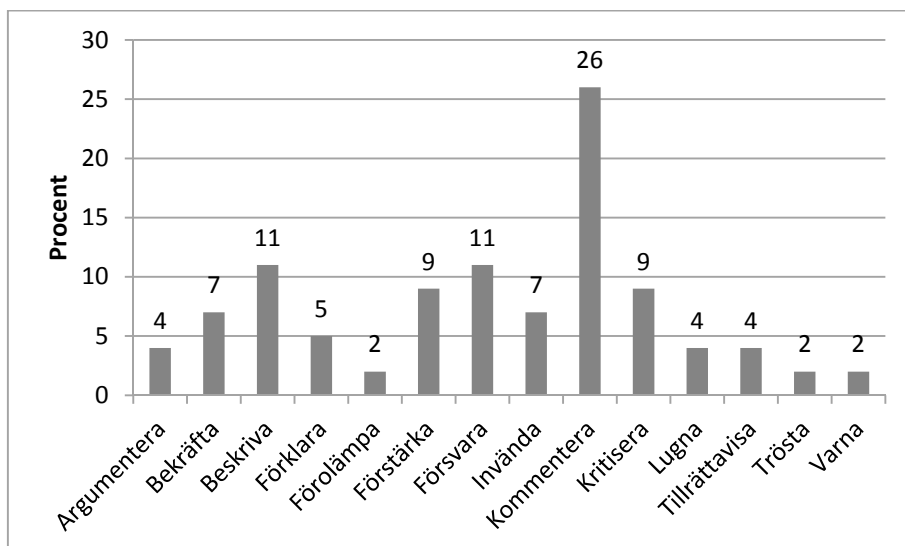
språkhandlingarna uttrycks endast av 4 % av ordspråken. I period 3 ser fördelningen annorlunda ut jämfört med de två första perioderna. Förklara, Kommentera och Kritisera är de tre vanligaste språkhandlingarna med 17 % vardera, se Figur 11.

Figur 11. Procentuell andel av språkhandlingar i period 3.

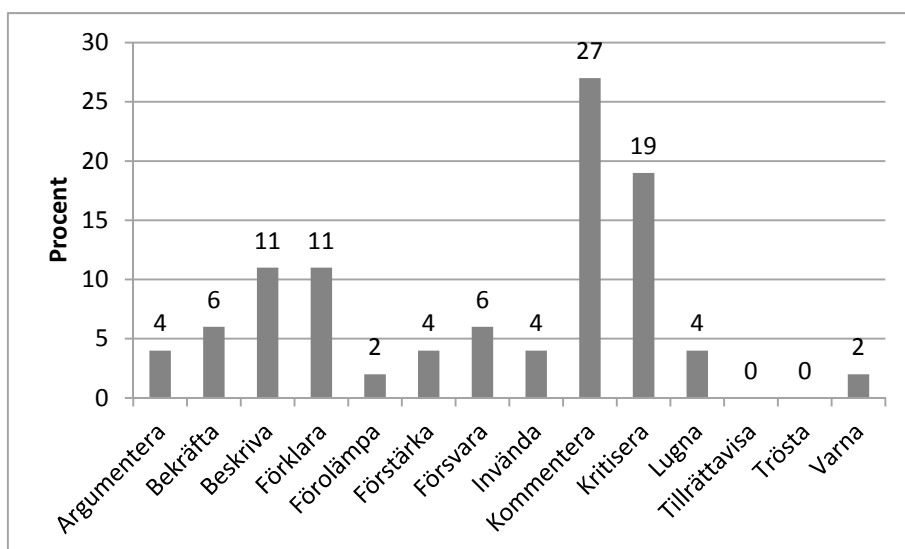
Försvara förekommer i 10 % av fallen och därefter är det flera språkhandlingar som utgör 7 % vardera av ordspråksanvändningarna. Även Förolämpa uttrycks med 7 % av ordspråken, till skillnad från period 1 och 2 där Förolämpa inte förekom alls. I period 3 används inga ordspråk för att Bekräfta, Tillrättavisa, Trösta eller Varna.

Period 4 liknar i viss mån period 1. Kommentera är vanligast med 26 % och därpå uttrycks Beskriva och Försvara i 11 % av fallen, se Figur 12. De övriga språkhandlingarnas andelar varierar mellan 2–9 % och till skillnad från de första tre perioderna uttrycker ordspråk i period 4 alla de olika identifierade språkhandlingarna i materialet.

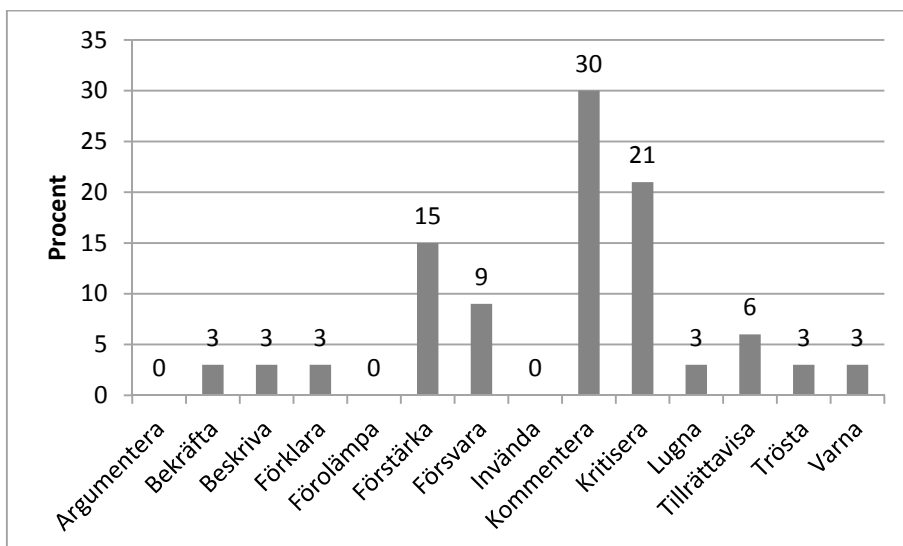
Figur 12. Procentuell andel av språkhandlingar i period 4.

Även i period 5 används ordspråk främst för att Kommentera, närmare bestämt i 27 % av fallen, se Figur 13. Ett annat vanligt användningssätt i period 5 är Kritisera som utgör 19 %. Därefter kommer Beskriva och Förklara som båda uttrycks i 11 % av ordspråksanvändningarna. Ordspråken används aldrig för att Tillrättavisa eller Trösta under period 5.

Figur 13. Procentuell andel av språkhandlingar i period 5.

I period 6 slutligen finns återigen Kommentera i topp som den vanligaste språkhandlingen som uttrycks med ordspråk, se Figur 14.

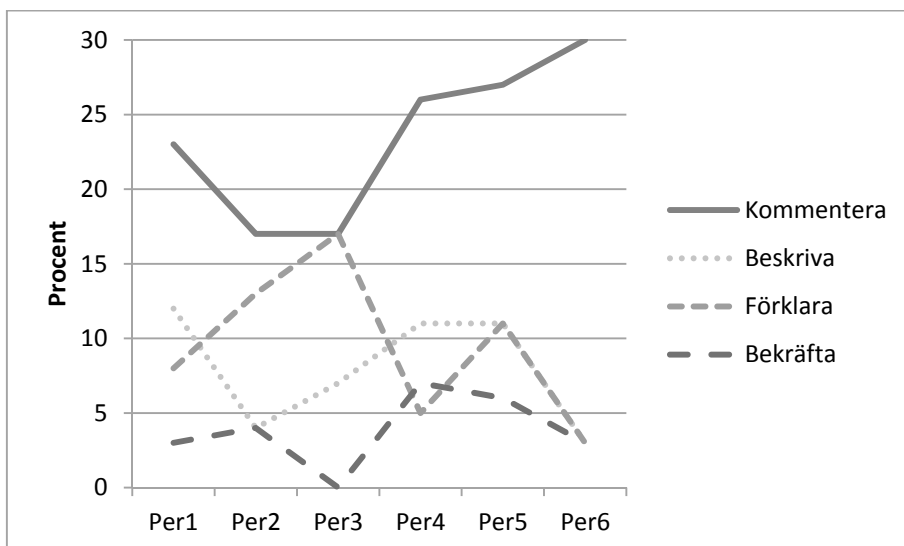

Figur 14. Procentuell andel av språkhandlingar i period 6.

Kommentera utgör 30 % av alla språkhandlingar under period 6. Liksom för period 5 är Kritisera vanligt i period 6 och utgör 19 % av förekomsterna. Ordspråk används även i relativt stor utsträckning för att Förstärka eller Försvara som utgör 15 % respektive 9 % av språkhandlingarna. Övriga språkhandlingar förekommer endast ett fåtal gånger och Argumentera, Förolämpa och Invända förekommer inte alls.

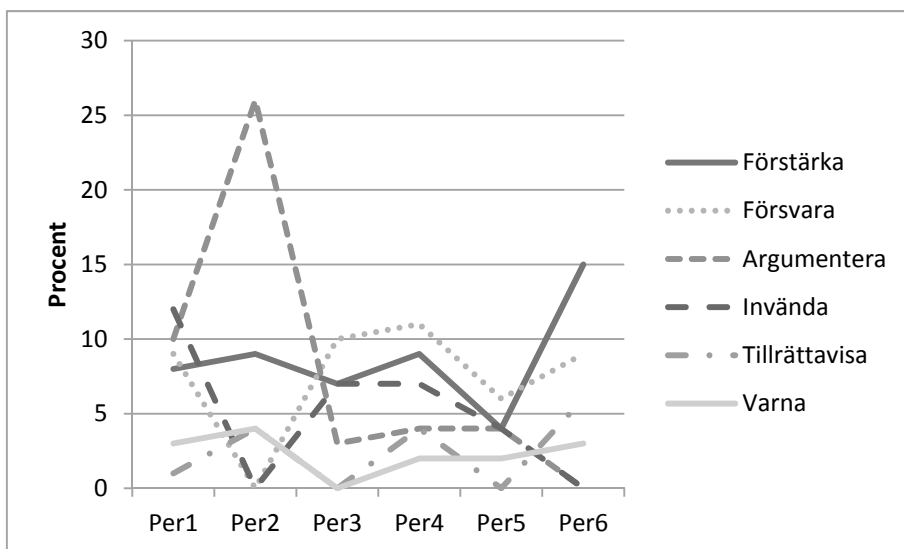
6.5.2 Användning i alla perioder

I figur 15–17 nedan görs en jämförelse av språkhandlingarna inom respektive gruppering, det vill säga de informativa, åsiktsgivande och värderande var för sig. Figur 15 visar de informativa språkhandlingarna Kommentera, Beskriva, Förklara och Bekräfta, och hur de fördelar sig över tid. Kommentera minskar i period 2 och 3 för att sedan öka i period 4, 5 och 6. Även Beskriva minskar i period 2 för att öka något i period 4 och 5 och sedan minska i period 6. Förklara förekommer relativt ofta i period 3 för att sedan minska. Bekräfta förekommer istället inte alls i period 3 och endast i mindre utsträckning i de övriga perioderna.

Figur 15. Procentuell andel av totalt antal informativa språkhandlingar för respektive period.

För de flesta av de åsiktsgivande språkhandlingarna är variationen mindre över tid än för de informativa, se Figur 16. Både Varna och Tillrättavisa är lågfrekventa i alla perioderna och ingen av dem förekommer i period 3.

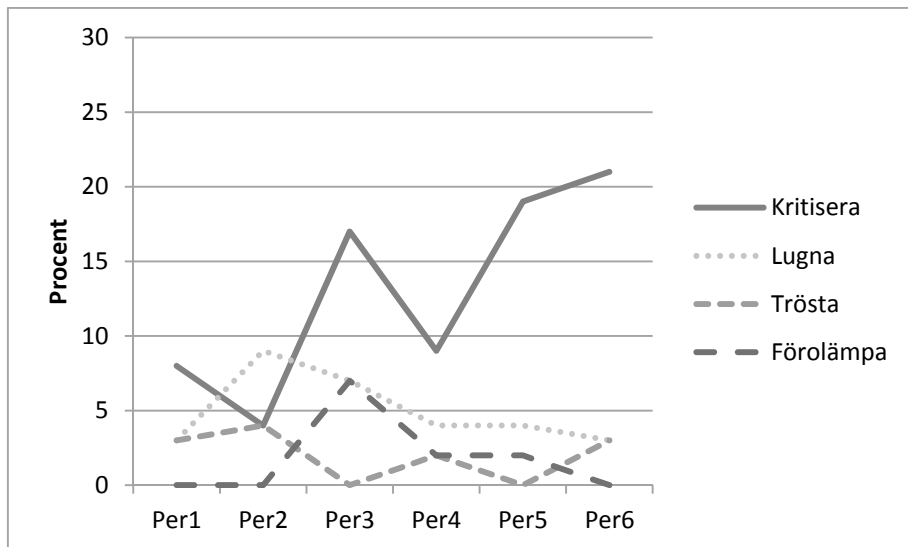

Figur 16. Procentuell andel av totalt antal åsiktsgivande språkhandlingar för respektive period.

Invända och Försvara förekommer ofta i period 1 och därefter inte alls i period 2. Båda språkhandlingarna förekommer i period 3 och 4 och minskar i

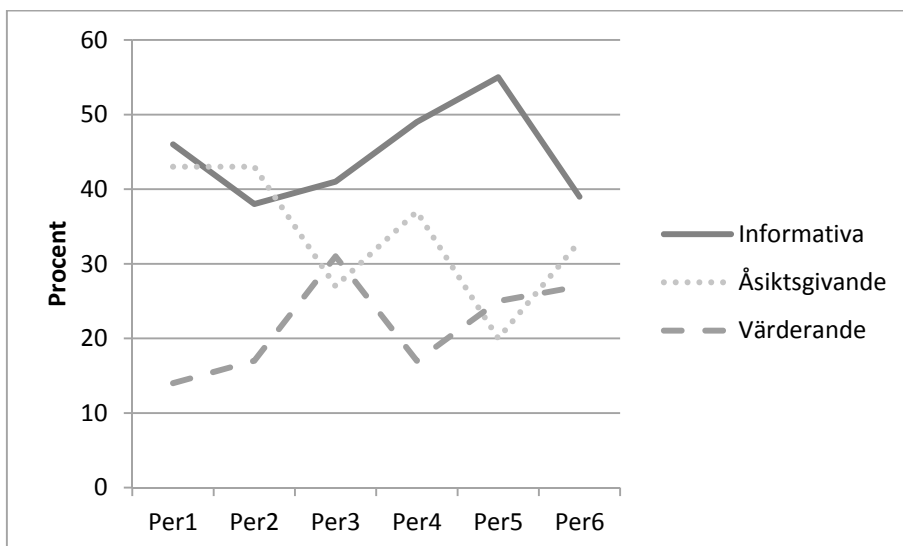
period 5. I period 6 förekommer Invända inte alls medan Försvara ökar något. Argumentera är även den relativt vanlig i period 1 men till skillnad från flera av de andra åsiktsgivande språkhandlingarna ökar Argumentera rejält i period 2 till att bli den vanligaste språkhandlingen av alla. Därefter minskar den kraftigt i period 3 och försvinner helt i period 6. Förstärka förekommer relativt jämnt i perioderna men med en rejäl ökning i period 6.

Av de värderande språkhandlingarna Kritisera, Lugna, Trösta och Förolämpa särskiljer sig Kritisera från de övriga, se Figur 17. Kritisera ökar i förekomst i period 3 och är ännu vanligare i period 5 och 6. De övriga värderande språkhandlingarna förekommer endast i mindre utsträckning genomgående med en liten topp för Lugna i period 2 och för Förolämpa i period 3.

Figur 17. Procentuell andel av totalt antal värderande språkhandlingar för respektive period.

Av resultaten att döma verkar ordspråk användas för att kommentera i ungefär lika stor utsträckning i alla tider. Argumentera och Invända förekom ofta i de första perioderna på 1700-talet men i stort sett inte alls i de senare perioderna. Istället används ordspråk för att Kritisera mycket oftare under de senare perioderna. En jämförelse av de tre grupperna av språkhandlingar, informativa, åsiktsgivande och värderande, visar variationen över tid dem emellan, se Figur 18.

Figur 18. Procentuell andel av informativa, åsiktsgivande och värderande språkhandlingar för respektive period.

De informativa språkhandlingarna förekommer oftast i period 4 och 5 men även i de övriga perioderna utgör de informativa cirka 40 % av alla språkhandlingar. De åsiktsgivande språkhandlingarna förekommer oftast i de två första perioderna medan de blir färre i period 3 och 5, till förmån för de värderande respektive informativa i de bägge perioderna. De värderande är få i de två första perioderna och toppar i period 3 för att sedan åter bli färre i period 4, där de åsiktsgivande istället förekommer oftare. En diskussion kring några av resultaten förs i avsnitt 8.1.

6.6 Multifunktionalitet och gemensamma språkhandlingar

Två resultat som framkommit i analysen är att ordspråk är heterogena och därför kan användas på olika sätt samtidigt, samt att i de fall ett specifikt ordspråk förekommer flera gånger i materialet används de med åtminstone en gemensam språkhandling. Jag redovisar här först multifunktionalitet och olika kombinationer av språkhandlingar som förekommer i korpusen i 6.6.1 och tar därefter i 6.6.2 upp de ordspråk som förekommer mer än en gång i materialet och delar minst en gemensam språkhandling.

6.6.1 Kombinationer av språkhandlingar

I många fall används ordspråket för att uttrycka något om flera olika aspekter av kontexten, både situationen och personerna. I och med det kan

ett och samma ordspråk uttrycka flera språkhandlingar samtidigt och kan till exempel kommentera en situation, kritisera en person och argumentera mot något som yttrats. Av de 138 ordspråken har jag bedömt 48 stycken (cirka 35 %) som monofunktionella, det vill säga de realiserar en enda språkhandling; 56 stycken uttrycker två språkhandlingar samtidigt (alltså sammanlagt 112 språkhandlingar) och 34 stycken ordspråk uttrycker 3 eller flera språkhandlingar (också det sammanlagt 112 språkhandlingar). Det är alltså cirka två tredjedelar av ordspråken som jag tolkar som multifunktionella. Tabellerna 4 och 5 ger översikter över kombinationer av de förekommande språkhandlingarna.

Tabell 4 visar hur många gånger en viss språkhandling uttrycks som enda språkhandling eller i kombination med 1 annan språkhandling. I de fall ordspråk uttrycker en enda språkhandling är den absolut vanligast förekommande språkhandlingen Kommentera (20 gånger) följt av Förklara (8 gånger) och Förstärka (7 gånger). Det är flera språkhandlingar som aldrig förekommer ensamma utan endast i kombination med en eller flera andra. De är: Bekräfta, Förolämpa, Kritisera, Lugna, Trösta och Varna, det vill säga nästan hälften (6 stycken) av de 14 språkhandlingarna. Av dessa 6 språkhandlingar förekommer Förolämpa inte heller tillsammans med bara en annan språkhandling utan alltid med minst två andra. Trösta förekommer endast en gång tillsammans med en annan språkhandling, nämligen Förstärka.

Tabell 4. Förekomster av endast en språkhandling samt kombinationer av två språkhandlingar.

	Argument.	Bekräfta	Beskriva	Förklara	Förolämpa	Förstärka	Försvara	Invända	Komment.	Kritisera	Lugna	Tillrättavisa	Trösta	Varna
Argumentera	2	1	2	2	0	2	2	0	3	0	1	0	0	0
Bekräfta	1	0	0	0	0	1	2	0	2	0	0	0	0	0
Beskriva	2	0	2	0	0	0	0	1	0	2	0	0	0	0
Förklara	2	0	0	8	0	0	0	1	4	1	0	0	0	1
Förolämpa	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Förstärka	2	1	0	0	0	7	1	0	0	0	1	0	1	0
Försvara	2	2	0	0	0	1	4	2	2	2	2	0	0	1
Invända	0	0	1	1	0	0	2	3	2	0	0	0	0	0
Kommentera	3	2	0	4	0	0	2	2	20	6	3	0	0	2
Kritisera	0	0	2	1	0	0	2	0	6	0	0	2	0	0
Lugna	1	0	0	0	0	1	2	0	3	0	0	0	0	0
Tillrättavisa	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	2	0	1
Trösta	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Varna	0	0	0	1	0	0	1	0	2	0	0	1	0	0

Tabell 5 visar alla kombinationer av språkhandlingar som ordspråken realiserar i korpusen, både de som redovisas i tabell 4 samt de kombinationer av tre eller fler språkhandlingar som ordspråken uttrycker. Eftersom siffrorna i tabellen visar alla olika kombinationer och förekomster är det totala antalet språkhandlingar i tabellen många fler än vad som faktiskt förekommer i materialet. Ett ordspråk som till exempel används för att Argumentera, Förklara och Förstärka finns representerad i Tabell 5 på tre olika ställen: som Argumentera+Förklara, som Argumentera+Förstärka och som Förklara+Förstärka.

Tabell 5. Alla kombinationer av språkhandlingar.

	Argument.	Bekräfta	Beskriva	Förklara	Förolämpa	Förstärka	Försvara	Invända	Komment.	Kritisera	Lugna	Tillrättavisa	Trösta	Varna
Argumentera	2	1	2	3	0	3	3	1	5	1	2	0	0	0
Bekräfta	1	0	3	0	0	2	2	1	6	2	1	0	1	0
Beskriva	2	3	2	4	2	3	1	7	8	12	2	0	2	1
Förklara	3	0	4	8	2	1	0	2	5	5	1	0	0	1
Förolämpa	0	0	2	2	0	1	1	1	1	4	0	0	0	0
Förstärka	3	2	3	1	1	7	2	0	6	4	1	0	2	0
Försvara	3	2	1	0	1	2	4	3	4	4	3	1	0	0
Invända	1	1	7	2	1	0	3	3	4	3	0	0	0	1
Kommentera	5	6	8	5	1	6	4	4	20	21	6	1	3	2
Kritisera	1	2	12	5	4	4	4	3	21	0	1	3	1	0
Lugna	2	1	2	1	0	1	3	0	6	1	0	0	0	0
Tillrättavisa	0	0	0	0	0	0	1	0	1	3	0	2	0	1
Trösta	0	1	2	0	0	2	0	0	3	1	0	0	0	0
Varna	0	0	1	1	0	0	0	1	2	0	0	1	0	0

De vanligaste kombinationerna är Kommentera och Kritisera respektive Kritisera och Beskriva. Ordspråk realiserar Kommentera och Kritisera samtidigt, tillsammans med andra språkhandlingar, sammanlagt 21 gånger i korpusen. Det vill säga, av de 66 förekomsterna av Kommentera är 21 av dem tillsammans med Kritisera; 6 av dem är endast med Kritisera (se Tabell 4) och 15 av dem är i kombination med Kritisera och ytterligare en eller flera språkhandlingar. Av de sammanlagt 34 förekomsterna av Kritisera i materialet realiserar ordspråken samtidigt Kommentera i 21 av de fallen och Beskriva i 12. Det framgår inte i tabellen men antalet ordspråk som realiserar just kombinationen av Kommentera, Kritisera och Beskriva är 4 stycken¹², vilket är den kombination av minst 3 språkhandlingar som är vanligast. Resultaten visar också att de 4 ordspråk som realiserar Förolämpa också

¹² De är *Niugger spar och grymmer nöter* (Svenska sprätthöken 1737:88), *Högfärd går före fall* (Den lyckelige Banqueroutieren 1753:333), *Där som ätelen är, där församla sig ock örnarna* (Aldrig i lifvet 1890:835) och *Sparven föder höken* (En uppstoppad hund 1986:734).

realiserar minst 2 andra språkhandlingar. Även Beskriva, Kritisera och Trösta realiseras oftare i samband med två eller flera andra språkhandlingar än ensamma eller med endast en annan språkhandling.

6.6.2 Gemensamma språkhandlingar

Det finns 13 olika ordspråk i materialet som förekommer mer än en enda gång och tillsammans utgör de 32 stycken av de totalt 138 ordspråken, se Bilaga 1. För 8 stycken av de 13 ordspråken finns det minst en språkhandling som är gemensam för deras respektive förekomster. Till exempel finns det två förekomster av ordspråket *Krukan går så länge (efter vatten) tills hon spricker* (Syskonen 1849:195, Sonja 1927:527). I dramat Syskonen används det för att Förklara, Förolämpa och Kritisera medan det i dramat Sonja används för att Förklara, Beskriva och Kritisera. Det finns alltså två gemensamma språkhandlingar för ordspråkets bägge förekomster: Förklara och Kritisera. Därtill används det ena som Förolämpa och det andra som Beskriva. På liknande sätt förekommer *Osvuret bäst* 2 gånger och båda gångerna för att Varna; *Litet brutet är snart förlåtet* används 2 gånger för att Lugna och båda avslutar dessutom en topik; *Av skadan blir man klok men inte rik* används 2 gånger som utgångspunkt; *Ger man fan ett lillfinger, så tar han hela handen* används 2 gånger som Kritisera; *Man vet vad man har men aldrig vad man får* förekommer 2 gånger i användningen Förklara och det finns två förekomster av *Högfärd går före fall* som båda används för att Kritisera.

För de övriga 5 ordspråken finns det några fall där någon av språkhandlingarna inte är gemensam för samma ordspråk. I dessa fall yttras ordspråken i en avsidesreplik eller anspelar på ett tidigare yttrande av ordspråket. Ordspråket *Skrattar bäst som skrattar sist* förekommer sammanlagt 3 gånger i materialet (En tvekamp 1892:182, Sonja 1927:180, Borgaren och Marx 1970:34). I dramat En tvekamp yttras ordspråket i en avsidesreplik och används endast som Kommentera. I de andra två dramerna har ordspråket Varna som gemensam språkhandling. Samma förhållande råder för ordspråket *Bäst att det går som det går* som förekommer två gånger, varav en gång i en avsidesreplik. De språkhandlingar som uttrycks är också olika i de två fallen: Kommentera och Lugna i ett fall och i avsidesrepliken används ordspråket för att Försvara. Det ordspråk som förekommer flest antal gånger är *Man hoppas medan man lever* som förekommer 4 gånger i materialet i olika variationer. Två av gångerna yttras det till en annan person och används då för att Kommentera medan de andra två gångerna yttras ordspråket i avsidesrepliker och båda gångerna används det för att Argumentera. Överlag för de ordspråk som yttras i avsidesrepliker är de vanligaste användningarna Kommentera, Argumentera, Beskriva och Kritisera.

För 2 av de 13 ordspråken skiljer sig användningarna åt genom att de anspelar på ett tidigare yttrande av samma ordspråk i samma drama. Ordspråket *Det som ska ske bör ske snart* används sammanlagt 3 gånger, två gånger i dramat Svenska sprätthöken och en gång i dramat Friman. I samtliga tre fall utgörs responsen till ordspråket av ett annat ordspråk, *Vad som görs hastigt ångras länge*, som används för att Invända. Den första gången ordspråket *Det som ska ske bör ske snart* används i Svenska sprätthöken, samt när det används i Friman, används det för att Argumentera. I Svenska sprätthöken är det en annan person som yttrar ett invändande ordspråk i respons medan det i Friman yttras i en avsidesreplik och därmed är det yttraren själv som invänder mot sig själv. När det sedan används ytterligare en gång i Svenska sprätthöken används det annorlunda. Det är samma rollfigurer som samtalar med varandra och använder samma ordspråk en gång till, mer som en anspelande påminnelse om vad som sades tidigare. Ordspråket används då istället för att Kritisera och Tillrättavisa snarare än för att Argumentera som i den första förekomsten.

Det andra ordspråket som är anspelande är *Därav hjärtat är fullt talar munnen* som förekommer 3 gånger i materialet; 2 gånger som Bekräfta och i det tredje fallet har ordspråket omvänd ordning (*Varav munnen är full talar hjärtat*) och metatexten anger att det yttras ”anspelande”. Anspelningen ifråga rör ett yttrande av ordspråket som gjordes tidigare i dramat och då med omvända roller för yttrare och mottagare. Det används vid det andra tillfället för att Kritisera och Tillrättavisa.

De ordspråk som förekommer fler än en gång i materialet används alltså på liknande sätt, det vill säga de uttrycker åtminstone en gemensam språkhandling. Undantag från detta är när ordspråket förekommer i en avsidesreplik eller är en anspelning på ett tidigare yttrande av ordspråket ifråga. I de fallen skiljer sig användningssätten från de övriga förekomsterna av ordspråket. Att samma förhållande gäller för så pass många ordspråk i materialet kan tyda på att det inte är helt slumpartat vilka språkhandlingar som uttrycks med ett visst ordspråk. En vidare diskussion kring dessa resultat förs i 8.1.

6.7 Sammanfattning

Ordspråken i undersökningen används på olika sätt och realiserar sammanlagt 14 olika interpersonella språkhandlingar i olika kombinationer. Språkhandlingarna är indelade i tre grupper: informativa, åsiktsgivande och värderande. De informativa språkhandlingarna är Kommentera, Beskriva, Förklara och Bekräfta. De åsiktsgivande språkhandlingarna är Förstärka, Försvara, Argumentera, Invända, Tillrättavisa och Varna. De värderande språkhandlingarna är Kritisera, Lugna, Trösta och Förolämpa. Totalt uttrycks 272 språkhandlingar i materialet, varav 126 informativa, 92 åsiktsgivande

och 54 värderande. Den mest frekventa språkhandlingen är Kommentera följt av Kritisera som utgör 24 % respektive 13 % av alla förekomster av språkhandlingar. I analysen noterades också att ordspråk kan användas textuellt för att organisera information på framför allt två mer framträdande sätt: som topikavslut och som utgångspunkt för ett kommande yttrande.

En diakron jämförelse av hur de olika språkhandlingarna fördelar sig över tid visar att Kommentera är den språkhandling som ordspråk oftast uttrycker i nästan alla perioder. Undantaget är period 2 där Argumentera istället är vanligast med 26 % av alla språkhandlingar (jämfört med 17 % Kommentera) och i period 3 är Kommentera, Förklara och Kritisera lika vanliga och utgör 17 % vardera av alla språkhandlingar. Kritisera uttrycks ofta även i period 5 och 6 och är en av få språkhandlingar som blir vanligare under de senare perioderna. Resultaten visar på viss variation i användning av ordspråk över tid. I de första två perioderna användes ordspråk relativt ofta för att argumentera och invända medan de i de senare perioderna används mer för att kritisera och förstärka. De har dock använts och används fortfarande i ungefär lika stor utsträckning för att kommentera.

Cirka en tredjedel av alla ordspråk är monofunktionella och två tredjedelar är multifunktionella. Av de multifunktionella ordspråken är det i sin tur cirka två tredjedelar som uttrycker två språkhandlingar medan de övriga uttrycker tre eller fler språkhandlingar. Kommentera är den språkhandling som oftast uttrycks av de monofunktionella ordspråken (20 gånger) och följs av Förklara (8 gånger) och Förstärka (7 gånger). Den vanligaste kombinationen av språkhandlingar som ordspråk uttrycker är Kommentera+Kritisera och näst vanligast är Kritisera+Beskriva.

Det finns 13 olika ordspråk som förekommer mer än en gång i materialet och tillsammans utgör de 32 förekomster av de totalt 138 ordspråken. De enskilda förekomsterna av de olika ordspråken uttrycker ofta åtminstone en gemensam språkhandling i de olika användningssituationerna. I de fall då en av förekomsterna yttras i en avsidesreplik, alternativt yttras anspelande på ett i dramat tidigare yttrat ordspråk, uttrycker ordspråken andra språkhandlingar och delar alltså inte någon gemensam sådan.

7 Ordspråksfrekvens

I detta kapitel redovisas förekomsten av ordspråk i korpusen och hur de fördelar sig över tid. En av de frågor jag vill försöka besvara är i vilken utsträckning ordspråk används och om det går att se någon förändring i användningen över tid. För detta ändamål jämförs förekomsterna av ordspråk över tid, mellan de sex perioder som korpusen är indelad i. Jag redovisar även förekomst i de enskilda dramerna. Varje drama är olikt de andra och ordspråksanvändningen kan variera kraftigt inom varje period.

Ordspråkens användning undersöks även utifrån vem som yttrar ordspråk och till vem de riktar sig, och yttrarna respektive mottagarna har indelats efter kön och ålder. Ett socialt användningsområde för ordspråk är att de kan användas med ett didaktiskt syfte för att lära ut något om livet, människan och världen (se 2.4.1). Man skulle då kunna anta att ordspråk oftare används av äldre personer som riktar sig till yngre. Jämte ålder är kön en relativt lättillgänglig information om rollfigurerna i dramakorpusen. Det finns inget som säger att det ena könet skulle använda fler ordspråk än det andra, varför en utgångspunkt för min undersökning är att användningen torde vara jämnt fördelad mellan män och kvinnor, för både yttrare och mottagare.

För varje förekomst av ordspråk har jag noterat kön och ålder för rollfiguren som yttrar det samt noterat vem personen riktar sig till. Jag har räknat det sammanlagda antalet roller och repliker i korpusen för respektive kön och ålder, delvis med hjälp av tidigare forskning som gjorts på dramakorpusen (Melander Marttala & Strömquist 2001, Melander Marttala 2001, 2004, Bergman-Claeson 2006, 2008). Antalet ordspråk som yttras av rollfigurer med olika kön och ålder sätts även i relation till antalet roller och repliker för respektive kön och ålder. På så sätt kan användningen av ordspråk relateras till mängden talutrymme.

I avsnitt 7.1 redovisar jag antalet ordspråk i korpusen i sin helhet, liksom för respektive period samt även för de enskilda dramerna. Resultaten för andelen ordspråk indelat i ålder och kön för både yttrare och mottagare redovisas i avsnitt 7.2. Kapitlet avslutas med en sammanfattning i 7.3.

7.1 Generell ordspråksfrekvens

I detta avsnitt redovisar jag antalet ordspråk i korpusen samt hur de fördelar sig över tid. Totalt ingår 138 stycken ordspråk i analysen, varav 116 är

unika. Det totala antalet ordspråk samt deras fördelning över korpusens perioder i förhållande till antalet dramer i varje period framgår av Tabell 6.

Tabell 6. Ordspråk per period.

	1700		1800		1900		Totalt
	Period 1	Period 2	Period 3	Period 4	Period 5	Period 6	
Antal ordspråk	42	13	16	29	22	16	138
Antal dramer	5	5	5	10	10	10	45
Antal dramer med ordspråk	5	4	3	7	7	6	32
Ordspråk per drama (medelvärde)	8,4	2,6	3,2	2,9	2,2	1,6	3,1

Antalet ordspråk i korpusen varierar över tid (se Tabell 6). Period 1 innehåller flest ordspråk med 42 stycken och därefter sjunker antalet i period 2 och 3 för att återigen stiga under period 4 och 5 och slutligen återigen sjunka något i period 6. Man måste förstås också ta hänsyn till att antalet dramer som ingår i korpusen ökar med tiden: de tre första perioderna har 5 dramer vardera medan de tre sista perioderna har 10 dramer vardera. Vid en jämförelse med antalet ordspråk fördelat på antal dramer för respektive period kan det konstateras att period 1 har i medelvärde 8,4 ordspråk per drama, period 2 har 2,6 ordspråk per drama och period 3 har 3,2 ordspråk per drama. Därefter sjunker medelvärdet för varje period. Det förekommer 2,9 ordspråk per drama i period 4 och 2,2 ordspråk per drama i period 5. Period 6 har det klart lägsta antalet ordspråk fördelat på de 10 dramerna med medelvärde på endast 1,6 per drama.

Medelvärdet för antal ordspråk per drama är beräknat utifrån alla de ingående dramerna för varje period. Det är dock inte alla dramer som innehåller något ordspråk. Period 1 är den enda period där alla fem dramerna innehåller åtminstone ett ordspråk. I period 2 är det bara ett drama som saknar ordspråk medan det i period 3 finns två dramer utan ordspråk. I perioderna 4 och 5 är det tre dramer i vardera perioden som saknar ordspråk och slutligen är det fyra dramer utan ordspråk i period 6. Procentuellt sett är det lika många dramer i period 3 som i period 6 som saknar ordspråk (3 av 5 respektive 6 av 10, det vill säga 60 % i bägge fallen) och båda perioderna innehåller dessutom 16 ordspråk vardera.

Även inom de respektive perioderna råder en stor variation mellan de enskilda dramerna, vilket illustreras i Tabell 7 där antalet ordspråk är redovisade för varje enskilt drama.

Tabell 7. Ordspråk per drama.

Period 1		Period 2		Period 3	
Tartuffe	8	Sterbhus-kammereraren Mulpus	1	Pröfningen	0
Swenska Sprätthöken	19	Några mil ifrån Stockholm	0	Hittebarnet	1
Den Afwundsuke	7	Kusinerna	3	Barnhusbarnen	8
Håkan Smulgråt	5	Fabriks-flickan	2	Syskonen	7
Den Lyckelige Banqueroutieren	3	Friman	7	Tidens strid	0
Totalt	42		13		16

Period 4		Period 5		Period 6	
Räddad	3	Swedenhielms	5	Borgaren och Marx	2
Sanna kvinnor	0	Sonja	5	Barnet	4
Vårflod	6	Rötmånad	2	Natten är dagens mor	5
Fadren	1	Den heliga familjen	0	Sommarkvällar på jorden	2
I telefon	0	Ett brott	1	En uppstoppad hund	1
Aldrig i lifvet	6	Midsommardröm i fattighuset	0	VD	0
Affärer	6	Clearing	3	Skärbrännaren	0
En tvekamp	3	Skuggan av Mart	0	I lodjurets timma	0
Farligt umgänge	0	Dockdans	2	Idlaflickorna	0
Lejonets unge	4	Par om par	4	Människor i solen	2
Totalt	29		22		16

Som framgår av Tabell 7 finns nästan hälften, 19 av 42, av ordspråken i period 1 i ett enda drama, nämligen Svenska sprätthöken. Ett liknande mönster återfinns i period 2 där cirka hälften (7 av 13) av de förekommande ordspråken kan hittas i dramat Friman. I period 3 är det i stort sett två dramer som står för all ordspråksförekomst: Barnhusbarnen och Syskonen. Spridningen är större i period 4, 5 och 6.

För att få en tydligare bild av ordspråksfrekvensen och förändringen över tid har jag satt ordspråksförekomsten i relation till dramernas omfattning, räknat i antal ord i varje period. Uppgifterna om antalet ord är hämtade från Melander Marttala 2001:18–19, och har sammanställts i Tabell 8.

Tabell 8. Förhållande mellan antal ord och antal ordspråk i dramerna per period.

	Period 1	Period 2	Period 3	Period 4	Period 5	Period 6	Totalt
Antal ord totalt	115119	67495	102696	186792	214144	174280	860526
Antal ord per drama, medelvärde	23024	13499	20539	18679	21414	17428	
Antal ordspråk, totalt	42	13	16	29	22	16	138
Ordspråk per 10 000 ord	3,6	1,9	1,6	1,6	1	0,9	

Jämförelsen av ordspråk per drama (se Tabell 6) visade att både period 3 och 4 hade fler ordspråk i genomsnitt än period 2. Ser man nu istället på ordspråk per 10 000 ord är det en tydlig minskning av andelen ordspråk i dramerna över tid. Både period 3 och 4 har lägre andel ordspråk än de föregående perioderna. Period 1 har flest antal ord per drama och även flest antal ordspråk. Majoriteten av de ordspråken finns i dramat Svenska sprätthöken (19 ordspråk) men även om det dramat skulle uteslutas har period 1 ändå flest ordspråk per 10 000 ord. Ordantalet i period 1 skulle, med Svenska sprätthöken exkluderad, minska till 92 309 och antalet ordspråk skulle minska till 23 stycken. Det ger 2,5 ordspråk per 10 000 ord och alltså fortfarande fler än de övriga perioderna. Utifrån förhållandet mellan antal ord per drama och antal ordspråk per drama verkar inte ordmängden påverka antalet ordspråk ett drama innehåller. Period 2 har minst andel ord per drama men näst högst antal ordspråk, medan till exempel period 5 har näst högst antal ord per drama och samtidigt näst minst andel ordspråk. Det finns alltså en variation över tid som visar på en minskning av ordspråksförekomster som är oberoende av dramernas omfattning.

En av mina frågeställningar är om ordspråksanvändningen har förändrats över tiden. I detta avsnitt har jag redovisat förekomst och mängd ordspråk uppdelat i perioder, i dramer samt i förhållande till antal ord. Jag kan konstatera att andelen ordspråk varierar för de enskilda perioderna. Antalet ordspråk per 10 000 ord visar på en tydlig minskning över tid.

7.2 Yttrare och mottagare

Repliktexterna i dramerna är försedda med en inledande metatextuell anvisning om namnet på den rollfigur som yttrar repliken och det har inte inneburit några svårigheter att identifiera yttraren av ett ordspråk. Ordspråkets mottagare, det vill säga den person som ordspråket yttras till, har i vissa fall varit svårare att bestämma. Undersökningen visar att det förekommer tre olika sorters mottagare: yttraren själv, en annan rollfigur eller flera andra

rollfigurer. Jag kommer här kort gå igenom de fall då ordspråket yttras i en avsidesreplik (till yttraren själv/publiken) samt då det yttras till flera mottagare. Därefter redovisas resultaten för övriga fall; vem det är som använder ordspråk och till vem de används utifrån ålder och kön för respektive rollfigur.

7.2.1 Avsidesrepliker

I dramadialog förekommer det ofta tal som är menat att övriga, eller i alla fall de flesta, rollfigurer inte ska höra, men naturligtvis ska publiken kunna höra det som yttras ändå (se avsnitt 4.2.1). Dessa yttranden är så kallade avsidesrepliker (se Bergman-Claeson 2008:20–26) och är ofta markerade i dramatexten genom metatext, till exempel med ”sakta”, det vill säga tyst, ”för sig” eller ”för sig själv”. I de flesta fall yttras ordspråken i den vanliga dialogtexten men i några fall yttras ordspråket i en avsidesreplik. I de fallen är mottagaren alltså densamma som yttraren. Yttrandet riktar sig inte till någon annan rollfigur utan endast till publiken (det vill säga det sker en extern kommunikation). Av de 138 ordspråken i materialet är det sammanlagt 15 stycken ordspråk som yttras ”för sig själv”: 9 stycken på 1700-talet (varav 6 i period 1 och 3 i period 2), 5 stycken på 1800-talet (varav 2 i period 3 och 3 i period 4) och ett enda under 1900-talet (i period 6). Detta följer i viss mån men inte helt den generella utvecklingen av avsidesrepliker i dramakorpusen. Yttranden ”för sig själv” var relativt vanliga på 1700-talet och kulminerade under period 3 för att sedan nästan helt och hållet avta under 1900-talet (Bergman-Claeson 2008:27).

I period 1 är det 2 yngre kvinnor, 2 yngre män och 1 äldre man som yttrar ordspråk i en avsidesreplik. I period 2 är det 2 yngre män och 1 äldre man medan de 2 ordspråken i period 3 båda yttras av äldre män. I period 4 yttras 2 av yngre män och 1 av en äldre man och slutligen i period 6 är det en äldre man som yttrar ett ordspråk i en avsidesreplik. Det är alltså sammantaget 2 yngre kvinnor, 7 yngre män och 6 äldre män som använder ordspråk i avsidesrepliker.

7.2.2 Flera mottagare

Av de 138 ordspråken är det 15 stycken som har fler än en mottagare, från två till sju personer. Dessa fördelar sig någorlunda jämnt över tid, med 4 stycken på 1700-talet (varav 3 i period 1 och 1 i period 2), 6 på 1800-talet (varav 3 i varje period) och 5 på 1900-talet (varav 2 i period 5 och 3 i period 6). Av de 15 ordspråken är det 1 i period 1 som yttras av en äldre kvinna och 2 stycken i period 6 yttras av yngre kvinnor. De övriga 12 yttras av äldre män. I dramadialog pågår det vanligtvis endast en konversation åt gången och det är sällan som rollfigurerna pratar samtidigt. Detta är naturligtvis för att publiken ska kunna höra allt som sägs på scenen. Däremot är det inte

ovanligt att samtal med fler än två deltagare förekommer och när ordspråk yttras som inte är tydligt riktat till en enda person har jag räknat det som att de har flera mottagare. Som exempel kan nämnas ett ordspråk ur dramat Syskonen (1849) där det är flera personer som deltar i samtalet (Exempel 50).

Exempel 50. Syskonen (1849).

- 1329 A LÖFVENSTRÅLE Jag är förkrossad!
1330 GEORGETTE Kärleken förkrossar ej, den försonar.
1331 B LÖFVENSTRÅLE Det gifves blott ett enda fideikommiss i verlden, som ingen kan beröfva oss, det är ett redligt hjerta och ett godt samvete. Ers majestät!
1332 KONUNGEN Jag förstår dig. Det är förhatligt för mitt hjerta att till historien om min ärofulla revolution knyta conspirationer och stämplingar, sådana som desse. Välan! (Han rifver sönder båda papperen.) **Att vara rättvis är menskligt, att benåda är gudomligt.** Foi de gentilhomme, jag vill icke vara hatad och fruktad, utan älskad. Må andra nyttja bilan, jag vill förlåta och glömma.

Även om Konungen i replik 1332 inledningsvis säger ”jag förstår dig”, och därmed gör en respons som riktar sig till B Löfvenstråles föregående replik, är det inte lika klart att ordspråket ”Att vara rättvis är menskligt, att benåda är gudomligt” bara riktar sig till en person. Då repliken är den sista i hela dramat kan man inte heller få någon vägledning av en eventuell respons.

Ett annat exempel (Exempel 51) på ordspråk med flera mottagare kan ses i dramat Den Lyckelige Banqueroutieren (1753) där Ingrid, Karin och Malin samtalar med varandra:

Exempel 51. Den Lyckelige Banqueroutieren (1753).

- 328 KARIN De säja, at han ä skyllig många tunnor gull.
329 INGRID Bewars! många tunnor Gull?
330 KARIN Så säja de.
331 MALIN Ja tyckte dä kunne wa nog, om dä inte wore mer än en fiäling.
332 INGRID Jo, jo, nu töra de kasta lagom smör i ellen, och bränna op unner stekerna, så dä ryker å osar i köket, så dä kännes kring hela stan.
333 MALIN Ja dä ä sant lika te, at **högfärd går för fall.** För nog mins ja hennes Sali Mor, frögde själen, falt Människan hete aldrig annat än Kära Mor: gick i en regarns tröja å binne-mössa hemma i huset: talte å swarte alla Människer wäl [...]

I replik 333 yttrar Malin ordspråket ”högfärd går före fall” och då det inte finns någon metatext som anger att hon riktar repliken till någon specifik person får hon anses rikta ordspråket till alla samtalsdeltagarna.

7.2.3 Kön och ålder

I analysen av mottagare och avsändare i fråga om kön och ålder har jag i huvudsak bortsett från de 30 ovan nämnda ordspråken där avsändare och mottagare är densamma eller där det är flera personer som är mottagare. Även om kön och ålder kan identifieras för yttrarna i de fallen kan detsamma inte ske för mottagarna. I det följande avsnittet, där fördelningen av ordspråksanvändning utifrån kön och ålder redovisas, är det alltså endast de övriga 108 ordspråken som utgör materialet. Dock ges en summarisk redovisning också av resultat för ordspråk i avsidesrepliker eller med flera mottagare i slutet av detta avsnitt.

En allmän uppfattning är att det oftast är äldre personer som använder ordspråk, och inte sällan till yngre i ett moraliskt och didaktiskt syfte (Hain 1951, Loukatos 1965, Halliday 1994:57) och man skulle därför kunna förvänta sig att det är flest äldre som yttrar ordspråk och att de riktar sig till yngre. Fördelningen för både de som yttrar ordspråk och mottagarna av ordspråken redovisas i det följande. I tabellerna används dessa förkortningar: män (M), kvinnor (K), äldre (Å) och yngre (Y). Det är svårt att dra någon absolut gräns för vad som räknas som gammalt eller ungt och åldersbestämningen har skett relativt sett inom varje enskilt drama. Gränsen har dragits mellan generationer i dramerna, en äldre generation och en yngre för varje drama. Vad som räknas som yngre i ett drama kan därmed till exempel räknas som äldre i ett annat drama. Eftersom det är interaktionen mellan äldre och yngre personer som är av intresse att undersöka spelar en faktisk ålder mindre roll än den relativa åldern.

För både kön och ålder tas även hänsyn till det sammanlagda antalet roller och repliker för varje kategori i dramerna. Om det till exempel visar sig vara en övervikt av manliga roller i någon tidsperiod med fler repliker än de kvinnliga rollerna vore det rimligt att anta att majoriteten av ordspråken också skulle yttras av män. Jag redovisar först resultaten av antalet yttrare och mottagare för kön och ålder och jämför dem sedan med fördelningen av roller och repliker för respektive grupp och för varje tidsperiod i dramamaterialet. En översikt över yttrare och mottagare för hela korpusen ges i Tabell 9.

Tabell 9. Antal yttrare och mottagare för kön och ålder i alla perioder.

Yttrare	Mottagare				Totalt
	ÅM	YM	ÅK	YK	
ÅM	9	10	8	6	33
YM	3	10	2	10	25
ÅK	7	5	1	7	20
YK	6	11	0	13	30
Totalt	25	36	11	36	108

För yttrarna är det en relativt jämn fördelning för könen med 58 män och 50 kvinnor, och likaså är det en jämn fördelning för ålder med 53 äldre och 55 yngre yttrare. Det är något fler mottagare som är män än kvinnor, 61 manliga och 47 kvinnliga mottagare. Däremot är det fler yngre mottagare än äldre, 72 yngre mot 36 äldre. En övervägande del av ordspråken som yttras av yngre riktar sig också till yngre mottagare (44/55 stycken) medan de 53 ordspråk som yttras av äldre riktar sig i ungefär lika utsträckning till både yngre (28) och äldre (25) mottagare. Fördelningen varierar i de enskilda perioderna.

I period 1 är könsfördelningen relativt jämn med sammanlagt 15 män och 18 kvinnor som yttrar ordspråk, se Tabell 10. Åldersmässigt är det även där jämnt för männen med 8 äldre män och 7 yngre män. För kvinnorna är åldern mer snedfördelad, med 4 äldre kvinnor och 14 yngre kvinnor. Det är alltså sammanlagt 12 äldre yttrare och 21 yngre. Under period 1 är det endast 2 äldre kvinnor som är mottagare men hela 17 yngre kvinnor. En stor andel, 10 stycken, av ordspråken i period 1 yttras av yngre kvinnor till andra yngre kvinnor. Sammanlagt är det 10 äldre mottagare och 23 yngre mottagare.

Tabell 10. Antal yttrare och mottagare för kön och ålder i Period 1.

Yttrare	Mottagare				Totalt
	ÄM	YM	ÄK	YK	
ÄM	2	2	2	2	8
YM	2	2	0	3	7
ÄK	2	0	0	2	4
YK	2	2	0	10	14
Totalt	8	6	2	17	33

I period 2 är det sammanlagt 4 män och 5 kvinnor som yttrar ordspråk, se Tabell 11. Av männen är 3 äldre och 1 yngre och för kvinnorna är 4 äldre och 1 yngre. Det är en tydlig majoritet av äldre personer som yttrar ordspråk i period 2 med sammanlagt 7 äldre och 2 yngre.

Tabell 11. Antal yttrare och mottagare för kön och ålder i Period 2.

Yttrare	Mottagare				Totalt
	ÄM	YM	ÄK	YK	
ÄM	2	0	0	1	3
YM	0	1	0	0	1
ÄK	1	2	0	1	4
YK	0	0	0	1	1
Totalt	3	3	0	3	9

Liksom för period 1 är de äldre kvinnorna i minoritet som mottagare i period 2 med inga ordspråk alls som yttras till en äldre kvinna. Av de sammanlagt 9 ordspråken riktas 6 stycken till en yngre mottagare, 3 till yngre män och 3 till yngre kvinnor.

I period 3 är det sammanlagt 11 ordspråk, se Tabell 12. Av yttrarna är det 8 män, varav 7 äldre och 1 yngre, och 3 kvinnor, varav 2 äldre och 1 yngre. Det är alltså 9 äldre och 2 yngre yttrare. För mottagarna är resultaten liknande: 8 manliga mottagare, varav 5 äldre och 3 yngre, och 3 kvinnliga mottagare, varav alla 3 är äldre. Det är främst äldre män som använder ordspråk och de används till andra äldre män, yngre män och äldre kvinnor. De övriga ordspråken är nästan enbart riktade till äldre män, undantaget är 1 ordspråk som används av en äldre kvinna till en annan äldre kvinna.

Tabell 12. Antal yttrare och mottagare för kön och ålder i Period 3.

Yttrare	Mottagare				Totalt
	ÄM	YM	ÄK	YK	
ÄM	2	3	2	0	7
YM	1	0	0	0	1
ÄK	1	0	1	0	2
YK	1	0	0	0	1
Totalt	5	3	3	0	11

I period 4 är det något fler manliga yttrare, 14 stycken, än kvinnliga, 9 stycken. Av de manliga är 6 äldre och 8 yngre och av de kvinnliga är 5 äldre och 4 yngre. Åldersfördelningen av yttrarna är därmed jämn med sammanlagt 11 äldre och 12 yngre, se Tabell 13.

Tabell 13. Antal yttrare och mottagare för kön och ålder i Period 4.

Yttrare	Mottagare				Totalt
	ÄM	YM	ÄK	YK	
ÄM	1	2	1	2	6
YM	0	5	1	2	8
ÄK	1	2	0	2	5
YK	2	2	0	0	4
Totalt	4	11	2	6	23

Av mottagarna i period 4 är 15 manliga, varav 4 äldre och 11 yngre, och 8 kvinnliga, varav 2 äldre och 6 yngre. Av de totalt 23 ordspråken riktas alltså cirka två tredjedelar, 15 stycken, till män och cirka tre fjärdedelar, 17 stycken, till yngre mottagare. De flesta mottagare är yngre män: 11 av de 23

ordspråken, det vill säga nästan hälften, yttras till dem och av de 11 är det 5 som yttras av andra yngre män.

För period 5, se Tabell 14, är det något fler män än kvinnor som yttrar ordspråk: 12 män, varav 5 äldre och 7 yngre, och 8 kvinnor, varav 2 äldre och 6 yngre. De yngre yttrarna är också något fler, med 13 stycken mot 7 äldre.

Tabell 14. Antal yttrare och mottagare för kön och ålder i Period 5.

Yttrare	Mottagare				Totalt
	ÄM	YM	ÄK	YK	
ÄM	2	2	1	0	5
YM	0	2	0	5	7
ÄK	1	0	0	1	2
YK	1	4	0	1	6
Totalt	4	8	1	7	20

Det är 12 manliga och 8 kvinnliga mottagare respektive 5 äldre och 15 yngre mottagare i period 5. Resultaten visar att de flesta av ordspråken i period 5 används mellan yngre män och yngre kvinnor. Det är 5 ordspråk som yttras av yngre män till yngre kvinnor och 4 ordspråk som yttras av yngre kvinnor till yngre män. Av de sammanlagt 15 ordspråk yttrade av yngre är det endast 1 som yttras till en äldre person medan de andra yttras till andra yngre personer.

Slutligen i period 6 är det 5 manliga yttrare, varav 4 äldre och 1 yngre, och 7 kvinnliga, varav 3 äldre och 4 yngre, se Tabell 15. För mottagarna är det en jämn könsfördelning med 6 män och 6 kvinnor. Åldersmässigt är det fler yngre mottagare än äldre med 8 yngre och 4 äldre.

Tabell 15. Antal yttrare och mottagare för kön och ålder i Period 6.

Yttrare	Mottagare				Totalt
	ÄM	YM	ÄK	YK	
ÄM	0	1	2	1	4
YM	0	0	1	0	1
ÄK	1	1	0	1	3
YK	0	3	0	1	4
Totalt	1	5	3	3	12

Antalet yttrade ordspråk måste även sättas i relation till mängden talutrymme för respektive kön och åldersgrupp i korpusen. Om en grupp, till exempel de äldre, yttrar dubbelt så många ordspråk som de yngre och dessutom har dubbelt så stort talutrymme, yttrar de relativt sett lika många ordspråk, eller

åtminstone lika ofta som den andra gruppen. Män yttrar något fler ordspråk än kvinnor och de har också genomgående fler roller än kvinnorna i alla perioderna, se Tabell 16.

Tabell 16. Könsfördelning för yttrade ordspråk per roll.

	Period 1	Period 2	Period 3	Period 4	Period 5	Period 6	Totalt
Ordspråk av män	15	4	8	14	12	5	58
Ordspråk av kvinnor	18	5	3	9	8	7	50
Manliga roller	49	34	36	41	61	34	255
Kvinnliga roller	23	21	18	35	38	27	162
Ordspråk per 10 roller för män	3,1	1,2	2,2	3,4	2	1,5	2,3
Ordspråk per 10 roller för kvinnor	7,8	2,4	1,7	2,6	2,1	2,6	3,1

Sammanlagt har männen 255 roller och kvinnorna 162 roller. I förhållande till antal yttrade ordspråk per roll yttrar kvinnorna fler ordspråk än männen relativt sett med 3,1 ordspråk per roll mot männens 2,3. Det är framför allt i period 1 som kvinnorna yttrar fler ordspråk i förhållande till antalet kvinnliga roller, men även i period 2 och 6 är det flest kvinnliga ordspråksyttrare. I period 3 och 4 yttrar männen något fler ordspråk per roll.

Liksom det är fler antal roller för männen i alla perioderna har männen också fler repliker i varje period än kvinnorna, se Tabell 17.

Tabell 17. Könsfördelning för yttrade ordspråk per replik.

	Period 1	Period 2	Period 3	Period 4	Period 5	Period 6	Totalt
Ordspråk av män	15	4	8	14	12	5	58
Ordspråk av kvinnor	18	5	3	9	8	7	50
Manliga repliker	2052	1260	2709	4901	5104	5012	21 038
Kvinnliga repliker	1030	957	1214	3867	3602	3303	13 973
Per 1000 repliker för män	7,3	3,2	3	2,9	2,4	1	2,8
Per 1000 repliker för kvinnor	17,5	5,2	2,5	2,3	2,2	2,1	3,6

Antalet yttrade ordspråk per replik är högre för kvinnorna. Resultaten för antal ordspråk per replik visar detsamma förhållande som för antalet ordspråk per roll. Kvinnor yttrar relativt sett fler ordspråk per replik i period 1, 2 och 6 medan männen yttrar något fler i period 3, 4 och 5.

Om man så ser till åldersfördelningen för ordspråksanvändning är det totalt sett i korpusen en jämn fördelning mellan yngre och äldre vad gäller yttrade ordspråk, antal roller och andel ordspråk per roll, se Tabell 18.

Tabell 18. Åldersfördelning för yttrade ordspråk per roll.

	Period 1	Period 2	Period 3	Period 4	Period 5	Period 6	Totalt
Ordspråk av äldre	12	7	9	11	7	7	53
Ordspråk av yngre	21	2	2	12	13	5	55
Äldre roller	38	29	28	32	48	22	197
Yngre roller	34	26	26	44	51	39	220
Ordspråk per 10 roller för äldre	3,2	2,4	3,2	3,4	1,5	3,2	2,7
Ordspråk per 10 roller för yngre	6,2	0,8	0,8	2,7	2,5	1,3	2,5

Inom de enskilda perioderna är det en större variation. I period 1 yttrar de yngre fler ordspråk och har endast något färre roller än de äldre, vilket innebär att de yngre har 6,2 ordspråk per roll mot de äldre med 3,2 ordspråk per roll. I period 2 och 3 har de äldre även där något fler roller än de yngre och då de också yttrar fler ordspråk än de yngre yttrar de i period 2 tre gånger så många ordspråk per roll (2,4 mot 0,8) och i period 3 yttrar de fyra gånger så många ordspråk per roll som de yngre (3,2 mot 0,8). I period 4 och 6 yttrar de äldre fler ordspråk än de yngre per roll. I period 5 yttras något fler ordspråk av yngre och med ett fåtal fler roller har de yngre också fler ordspråk per roll än de äldre.

Jämför man de två åldersgrupperna med varandra för yttrade ordspråk per replik blir resultaten ungefär likadana som för jämförelsen med antal roller, se Tabell 19.

Tabell 19. Åldersfördelning för yttrade ordspråk per replik.

	Period 1	Period 2	Period 3	Period 4	Period 5	Period 6	Totalt
Ordspråk av äldre	12	7	9	11	7	7	53
Ordspråk av yngre	21	2	2	12	13	5	55
Äldre repliker	1439	1091	2096	3328	3500	3565	15 019
Yngre repliker	1630	1126	1827	5440	5206	4750	19 979
Per 1000 repliker för äldre	8,3	6,4	4,3	3,3	2	2	3,5
Per 1000 repliker för yngre	12,9	1,8	1,1	2,2	2,5	1,1	2,8

I period 1 och 5 yttrar de yngre fler ordspråk per replik än de äldre medan i de övriga perioderna är det de äldre som yttrar fler ordspråk per replik.

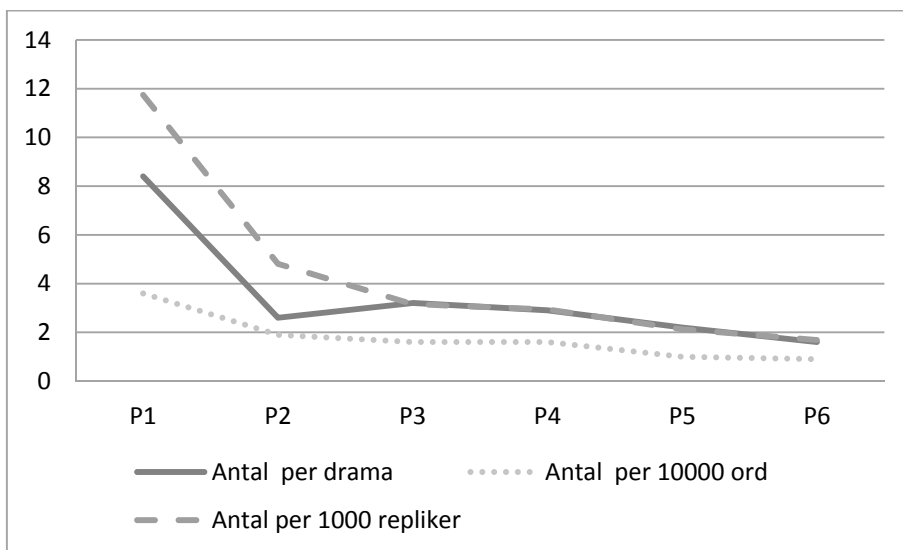
Sammantaget för hela korpusen är det 58 män och 50 kvinnor som yttrar ordspråk, det vill säga något fler män än kvinnor. Männen har också fler roller, 255 mot kvinnornas 162, och fler repliker än kvinnorna, 21 038 mot kvinnornas 13 973. Sett till talutrymmet i korpusen visar resultaten att kvinnor yttrar relativt sett fler ordspråk än män. Åldersmässigt sett yttrar de yngre 55 ordspråk och de äldre 53, det vill säga de yngre yttrar bara ett par fler ordspråk än de äldre i hela korpusen. De yngre har 220 roller och 19 979 repliker och de äldre har 197 roller och 15 019 repliker. De yngre har alltså

större talutrymme i korpusen. Då antalet yttrade ordspråk är ganska jämnt är det de äldre som yttrar fler ordspråk än de yngre relativt sett med hänsyn till talutrymmet.

Om man tillför antalet yttrare för de 30 ordspråk som yttras i en avsidesreplik eller har flera mottagare ändras resultaten en del för kön. Sammanlagt är det då av totalt 138 ordspråk 83 ordspråk som yttras av män och 55 av kvinnor, vilket medför att i förhållande till antal roller yttrar män 3,3 ordspråk per 10 roller och kvinnor 3,4 ordspråk, alltså bara marginellt fler ordspråk per roll för kvinnor. Sett till antal repliker blir det ett liknande resultat med en jämn fördelning. Både män och kvinnor yttrar 3,9 ordspråk per 1000 repliker. Samma jämförelse för ålder visar att det är 72 äldre och 66 yngre yttrare. De äldre yttrar 3,7 ordspråk per 10 roller och 4,8 ordspråk per 1000 repliker medan de yngre yttrar 2,9 ordspråk per 10 roller och 3,2 ordspråk per 1000 repliker. Resultaten för ålder blir därmed i stort detsamma som tidigare redovisats. Det som visar sig är att det blir en större skillnad mellan äldre och yngre och att de äldre yttrar ännu fler ordspråk relativt sett till deras talutrymme.

7.3 Sammanfattning

Korpusen innehåller sammanlagt 138 excerperade ordspråk. Dessa är inte jämnt fördelade över tid utan det råder variation. Sett till de sex perioderna är det 42 stycken ordspråk i period 1, 13 stycken i period 2 och 16 stycken i period 3. Period 4 har 29 ordspråk, period 5 har 22 ordspråk och period 6 har 16 ordspråk. Av de 42 ordspråken som finns i period 1 finns nästan hälften, 19 stycken, i dramat Svenska sprätthöken. Även i de övriga perioderna råder varierad spridning av ordspråken i de enskilda dramerna. Oftast är det några få eller hälften av dramerna i en period som innehåller de allra flesta ordspråken medan de övriga dramerna innehåller inga eller endast något enstaka ordspråk. Då dramatexten har olika omfattning i de olika perioderna har en jämförelse med antal ordspråk per 10 000 ord gjorts. Resultatet visar att förekomsterna av ordspråk minskar över tid i dramakorpusen: från 3,6 ordspråk per 10 000 ord i period 1 (eller 2,5 om Svenska sprätthöken tas bort) till 1,9 i period 2, 1,6 i period 3 och period 4 för att sedan minska ytterligare i period 5 och 6 till 1 respektive 0,9 ordspråk. I Figur 19 tydliggörs minskningen av ordspråk över tid per drama, per ord och per replik.

Figur 19. Antal ordspråk över tid.

Ordspråken yttras med ingen, en eller flera mottagare. Med ingen mottagare menas att det inte finns någon annan rollfigur som agerar mottagare i dramat utan ordspråket yttras i en avsidesreplik. Det är 15 stycken ordspråk som yttras i avsidesrepliker och de är ojämnt fördelade med 9 stycken på 1700-talet (6 stycken i period 1 och 3 i period 2), 5 stycken på 1800-talet (2 i period 3 och 3 i period 4) och 1 på 1900-talet (i period 6), vilket också följer en minskning i användningen av denna replikteknik i dramatiken. Ordspråken med flera mottagare är sammanlagt 15 stycken. Dessa är relativt jämnt fördelade över tid med 1 i period 2 och 2 i period 5 samt 3 stycken i de övriga perioderna. Resultaten kan sättas i relation till att avsidesrepliker var vanligare under 1700-talet och början av 1800-talet för att i det närmaste ha upphört helt under 1900-talet, medan det är lika vanligt att rikta sig till flera mottagare genom hela detta tidsspänn.

För de 108 ordspråken med en enskild mottagare har jag undersökt vem som yttrade ordspråken och till vem de riktades. Detta har gjorts utifrån variablerna kön och ålder på yttrare respektive mottagare. Resultaten visar att det i period 1 är främst yngre som yttrar ordspråk, 21 stycken av totalt 33, och de riktar sig främst till yngre mottagare, 23 stycken av totalt 33. Framför allt är det yngre kvinnor som använder ordspråk till andra yngre kvinnor. Av de totalt 14 yngre kvinnliga yttrarna och 17 yngre kvinnliga mottagarna är 10 stycken ordspråk använda dem emellan. Även i period 2 är de flesta mottagare yngre men yttrarna är äldre. Av de totalt 9 ordspråken i period 2 är 7 av dem yttrade av äldre och 6 stycken är riktade till yngre mottagare. I period 3 är det flest män och äldre personer som yttrar ordspråk och även mottagarna är män och äldre. Det är 8 män respektive 9 äldre yttrare av de totalt 11 använda ordspråk i perioden och av mottagarna är 8 män respektive

8 äldre. Period 3 är den enda perioden som har fler äldre än yngre mottagare. I period 4 är det 14 manliga och 9 kvinnliga yttrare och en jämn åldersfördelning med 11 äldre och 12 yngre yttrare. Ordspråken vänder sig främst till manliga respektive yngre mottagare. Av de 23 ordspråken riktas 15 till män och 17 till yngre. Framför allt är det yngre män som använder ordspråk till andra yngre män. Period 5 liknar period 1 så tillvida att det är främst yngre personer som yttrar ordspråk till andra yngre mottagare. Av 20 ordspråk är det 13 som yttras av yngre och 15 av 20 mottagare är yngre. I period 5 används flera av ordspråken av yngre män som riktar sig till yngre kvinnor respektive av yngre kvinnor som riktar sig till yngre män. Slutligen i period 6 är det en relativt jämn fördelning av vilka som yttrar ordspråk både för kön och ålder men de flesta ordspråk, 8 av de totalt 12, har yngre personer som mottagare. Sammanlagt för de 108 ordspråken med en enskild mottagare yttras 58 ordspråk av män och 50 av kvinnor samt 53 av äldre och 55 av yngre. Mottagarna fördelar sig på 61 manliga och 47 kvinnliga respektive 36 äldre och 72 yngre.

Antalet yttrade ordspråket har satts i relation till antalet roller och repliker för män och kvinnor respektive äldre och yngre personer. Totalt sett för alla 138 ordspråk i korpusen yttrar kvinnor och män relativt sett ungefär lika många ordspråk i förhållande till det talutrymme de får i korpusens dramer. De äldre yttrar fler ordspråk än de yngre sett till att de äldre har färre roller och färre repliker i dramerna. Det råder dock variation i de olika tidsperioderna. En diskussion kring några av resultaten förs i 8.2.

8 Avslutande diskussion

I detta kapitel förs en diskussion kring några av de resultat som framkommit i undersökningen. I avsnitt 8.1 diskuteras de språkhandlingar som ordspråken uttrycker i materialet och i avsnitt 8.2 diskuteras de resultat som framkom vid undersökningen av vem som använder ordspråk, till vem de används och hur användningen ser ut generellt i korpusen.

8.1 Språkhandlingar och användningssätt

Ett viktigt skäl till att ordspråk har funnits så länge och fortfarande finns och används i språket är troligen deras auktoritet och distansskapande. Genom att uttrycka en sanning som bygger på generationers erfarenheter får de en näst intill oemotsäglich auktoritet. Därtill används de i det närmaste som ett citat, det vill säga ordspråken sätts in i en interaktion i ett färdigt format, och skapar därigenom en viss distans till det semantiska innehållet eftersom det inte är den egna åsikten som uttrycks med ordspråket. På så sätt kan de lättare användas för att uttrycka potentiellt ansiktshotande saker, till exempel för att argumentera, invända, kritisera, tillrättavisa och så vidare. Deras korta form och semantiska tyngd gör dem också användbara som informationsförmedlare. I vissa fall skulle ordspråket kunna tas bort utan att informationen i interaktionen skulle förändras nämnvärt. Ordspråket skulle i flera fall också kunna bytas ut och uttryckas med ett mer bokstavligt yttrande. Men även om informationen som sådan inte skulle gå förlorad tillför ändå ordspråk något i interaktion. Informationen uttrycks ofta med färre ord genom ett ordspråk än ett motsvarande bokstavligt uttryck skulle kräva. Det blir på så sätt mer information med färre ord. Informationen ges auktoritet och tyngd och ordspråken skapar en avväpnande distans till den förmedlade informationen. Det är därmed troligen lättare att uttrycka uppmaningar eller kritisera någon om man inte behöver ta eget ansvar för det man uttrycker och då riskera att bli kritiserad själv som respons. Istället för att säga ”Du får skylla dig själva som försatt dig i den här situationen”, vilket kan tolkas som kritiserande och ansiktshotande, kan man använda ordspråket ”Som man bäddar får man ligga”. Det mildrar i viss mån kritiken och skapar en viss distans till kritiken.

Eftersom det finns så många olika ordspråk, som dessutom kan modifieras för att passa in i kontexten, går det nästan alltid att hitta ett lämpligt

ordspråk för situationen. Av de tusentals ordspråk som finns i svenskan är det nog bara ett mindre antal som faktiskt används i någon större utsträckning, det vill säga utgör den mängd som forskare har kallat för ett paremiologiskt minimum. Det kan dock fortfarande röra sig om flera hundra olika ordspråk, vilket ändå utgör ett stort urval att tillgripa för olika situationer. Ordspråken kan, var för sig, potentiellt sett realisera flera olika funktioner och vilka de är beror helt på den specifika kontexten och den instantierade användningen av ordspråket vid just det tillfället. Som Seitels och Grzybeks modeller visar (se 3.1, figur 3 och 4) kan man analysera ordspråkens användningspotential utifrån deras form och semantiska betydelse. Beroende på vad ett ordspråk betydelsemässigt uttrycker så blir dess pragmatiska användningspotential i viss mån begränsad. De flesta enskilda ordspråk kan dock användas på många olika sätt så att man behöver en kontext innan man kan fastställa en specifik funktion, och då bara i just den specifika kontexten.

Utifrån den ko-text och kontext som finns tillgänglig i dramamaterialet visar resultaten av undersökningen att ett antal olika språkhandlingar uttrycks genom användning av ordspråk (se kapitel 6). Man skulle möjligen kunna tänka sig ett annat resultat med fler olika språkhandlingar om undersökningen gjordes på en scentext istället för på dramatexten, det vill säga det som faktiskt yttras på en scen vid ett uppförande av dramat. Med en inspelning av scentexten skulle gester, mimik och inte minst intonationer och prosodi kunna bidra till analysen av ordspråkens användning. En annorlunda intonation kan till exempel resultera i att ett ordspråk istället ska tolkas ironiskt eller så kan gester eller mimik innebära att ordspråket egentligen är riktat till någon annan rollfigur än den som framstår som mottagare i dramatexten, vilket i sin tur kan medföra att det är andra språkhandlingar som realiseras av ordspråket. Scentexten är dock bara en tolkning av dramatexten och varje uppsättning av en pjäs kan därmed vara olik alla andra. Dramatexten är däremot densamma, vilket gör en jämförelse mellan dramerna möjlig.

I den diakrona jämförelsen av ordspråksanvändningen i dramakorpusen framgår det att ordspråk används för att Argumentera och Invända främst i de första perioderna, det vill säga under 1700-talet, medan ingen av de två språkhandlingarna uttrycks med ordspråk under period 6. I de senare perioderna på 1900-talet är istället Kritisera vanligare (se 6.5.2). I övrigt är det svårare att säga något definitivt om någon förändring i användningen av ordspråk under de tre århundraden som materialet innefattar. En slutsats som kan dras är att ordspråk används i stort sett likadant och på samma sätt i modern tid som för 300 år sedan. Att ordspråken användes mer för att Argumentera och Invända under 1700-talet och mer för att Kritisera under 1900-talet kan ha andra orsaker än en faktisk förändring i ordspråksanvändandet. En anledning kan till exempel vara att dramagenren, och samhället i stort, har förändrats. Istället för dramadialog som behandlar

sakargument har det blivit vanligare med dramadialog som behandlar personliga egenskaper. Möjligen kan det vara en följd av att dramerna mer handlar om familjerelationer under 1900-talet och mindre om individer. I dramer där det är slitningar eller spänningar inom en familj är det mer troligt att rollfigurerna kritiserar varandra eller situationerna, och då också kan göra det med ordspråk.

Många ordspråk uttrycker fler än en enda språkhandling samtidigt. Som framgår av 6.6.1 kan ordspråk uttrycka en eller flera språkhandlingar i olika kombinationer. Av resultaten framkommer det att de språkhandlingar som är vanligast också är de som oftast uttrycks som ensam språkhandling av ett ordspråk. Vidare ser man att de två vanligaste språkhandlingarna Kommentera och Kritisera tillsammans utgör den vanligaste kombinationen av språkhandlingar som ordspråk uttrycker i materialet. De språkhandlingar som uttrycks mer sällan i materialet förekommer oftare i kombination med en eller flera andra språkhandlingar. Till exempel är Bekräfta och Varna de språkhandlingar av respektive informativa och åsiktsgivande som uttrycks minst antal gånger och båda två uttrycks alltid tillsammans med andra språkhandlingar. Undantaget från detta är Kritisera som är den näst vanligaste språkhandlingen men som alltid uttrycks tillsammans med andra språkhandlingar. Det kan bero på att Kritisera hör till de värderande språkhandlingarna, vilka samtliga aldrig förekommer ensamma utan alltid uttrycks i kombination med andra språkhandlingar av ordspråk. Alltså, i de fall då ordspråk uttrycker en enda språkhandling är det oftast en av de mer vanligt förekommande språkhandlingarna. Det verkar därmed som om det finns två olika anledningar till att vissa språkhandlingar enbart förekommer i kombination med andra språkhandlingar. Dels är det beroende på vanligheten, dels beroende på typen av språkhandling. Ju vanligare språkhandling desto mer troligt att det är den enda språkhandling som ordspråket uttrycker. Dock verkar det inte gälla om språkhandlingen är värderande eftersom ordspråket då alltid uttrycker ytterligare någon annan språkhandling utöver den värderande.

Ett resultat som framkommer i undersökningen är att de ordspråk som förekommer flera gånger i dramakorpusen också används på liknande sätt, se 6.6.2. När de används till en specifik mottagare är det åtminstone 1 språkhandling som är gemensam. Om ordspråket istället förekommer i en avsidesreplik används det på annat sätt. Det är sammanlagt 13 olika ordspråk som förekommer mer än en gång i korpusen. Att användningssättet för dem alla delvis är detsamma indikerar en tendens att vissa ordspråk oftast används på ett visst sätt. Vilken språkhandling som uttrycks är alltså kanske inte bara kontextuellt beroende utan kan även vara baserat på ordspråkets lexikogrammatik och semantik. Till exempel används ordspråket *Ger man fan lillfingret tar han hela handen* för att kritisera båda gångerna det förekommer i korpusen. Ordspråkets betydelse kan ses som att 'ger man någon X tar han inte bara X utan dessutom Y', vilket innebär att det är mer som tas än vad

som erbjuds. Detta borde rimligen tolkas som något negativt och därmed ofta kunna användas för att kritisera. På liknande sätt kan ordspråket *Osvuret bäst* användas för att varna. Ordspråket innebär att 'det är bäst att inte svära på något' eftersom det kan visa sig vara felaktigt i framtiden. Ordspråket uttrycker alltså att man ska låta bli att göra något då det kan få negativa följder. Därmed kan ordspråket användas för att varna för de potentiella följderna. Ordspråkens betydelse verkar alltså i relativt stor utsträckning kunna bidra till vilka språkhandlingar som ordspråket uttrycker. Även deras form kan begränsa vilka språkhandlingar som uttrycks. Till exempel kan en förklaring till att det är så många ordspråk som används för att Kommentera vara att de flesta ordspråk står i påståendeform, det vill säga att de används för att neutralt konstatera ett faktum om något.

En annan möjlig förklaring till gemensamma språkhandlingar är att kontexten är liknande för ordspråken. Som exempel kan tas de ordspråk som yttras i avsidesrepliker. Av de 138 ordspråken i materialet är det 15 stycken som yttras i avsidesrepliker. Det faktum att lite drygt 10 % av ordspråken förekommer i avsidesrepliker, och därmed är direkt riktade till publiken, kan tyda på att de är menade att igenkännas. Dramaförfattarna kan tänkas ha haft för avsikt att med hjälp av ordspråkens specifika användning i drama-kontexten säga något generellt om världen och människan i stort. Eftersom avsidesrepliker bland annat är till för att ge publiken en inblick i hur rollfiguren tänker kan ett ordspråk yttrat i en avsidesreplik även vara ett sätt för författaren att karaktärisera en rollfigur. De flesta ordspråk som yttras i avsidesrepliker används för att Kommentera eller Argumentera. Flera ordspråk används även i kombinationen Beskriva och Kritisera; de används alltså för att beskriva en icke närvarande person negativt och därmed också kritisera den personen. I dessa fall är det snarast den kontextuella situationen, att ordspråken yttras i en avsidesreplik, som avgör vilka språkhandlingar som uttrycks, snarare än form och betydelse av ordspråk.

Om de tendenser till användning och uttryckta språkhandlingar som syns i denna undersökning även stämmer för andra användningar av ordspråken är svårt att avgöra utan ett större referensmaterial. Här finns det fortfarande mycket att göra inom ordspråksforskningen, både inom den svenska och den internationella.

8.2 Ordspråksfrekvens och användare

Resultaten visar att förekomsten av ordspråk varierar i de enskilda perioderna men tendensen är att de minskar i antal över tid, se 7.1. En förändring som kan antas ha skett är att dialogen i dramerna har förändrats och gått från att vara mer skriftspråklig till att bli mer talspråklig i sin karaktär. Ofta förekommer det långa repliker med en emellanåt komplex syntax under 1700-talet medan 1900-talets dramer präglas mer av kortare

repliker med enklare syntax. Metaforer, och även annat figurativt språkbruk, ansågs förr höra till retoriken och en mer vitter stil. Det vore då mer naturligt att det skulle förekomma fler ordspråk på 1700-talet, med dess mer skriftspråkliga stil, än på 1800-, respektive 1900-talet. En mer talspråklig dialog torde därför medföra att det figurativa och stilistiska språkbruket, vilket inkluderar ordspråksanvändning, minskar. För att kunna säkerställa att en förändring i dramastil är en förklarande faktor skulle man behöva göra en mer omfattande undersökning av övrigt figurativt språkbruk i drama-materialet. Om även andra metaforer och idiom minskar i frekvens är det snarast ett generellt drag som visar på en allmän förändring i dramagenrens språkbruk, snarare än en specifik förändring av ordspråkens användning. En invändning mot detta resonemang är att ordspråk traditionellt är, eller åtminstone var, muntligt traderade och därmed snarast hör till en talspråklig stil. Det är ju möjligt att ordspråk har minskat i användning i talspråk men lever kvar i något större utsträckning i skrift. Då dramakorpusen är en nedskrivna text menad att efterlikna talspråk är det svårt att dra några definitiva slutsatser om hur korpusens sammansättning och dess genreförändring över tid har påverkat förekomsten av ordspråk.

Just dramakorpusens sammansättning föranleder även spekulationer kring hur ordspråksförekomsten skulle te sig i dramer skrivna på vers. I korpusen ingår det ju endast dramer på prosa. I dramer med eventuellt rim och versmått skulle man kunna tänka sig att det vore svårare att använda ordspråk. Å andra sidan har ju många ordspråk rim och prosodisk rytm och skulle på så sätt kunna passa in bland övrig vers. Likaså vore det intressant att använda skönlitterär dialog som källmaterial. Här krävs vidare forskning för att se om ordspråksanvändningen och förekomsten varierar utifrån vilken sorts genre den återfinns i.

En annan möjlig förklaring är att minskningen till viss del beror på de tillämpade urvalskriterier på ordspråk som gjorts i denna undersökning, och framför allt kriteriet att ordspråk ska ha hävd, se 3.4. Kriteriet att ordspråk ska ha hävd innebär här att de ska finnas belagda i ett urval av ordspråks-samlingar. Detta har medfört att det är flera uttryck som inte kommit med i excerperingen, vilket i sin tur kan medföra att eventuella ”nya” ordspråk, från korpusens senare perioder, inte tagits med. Detta gäller även för många uttryck från tidigare perioder som inte heller betraktats som ordspråk på grund av avsaknad av hävd. Det är flera uttryck från alla perioder som fallit bort men det är troligt att minskningen över tid skulle kvarstå även om kriteriet om hävd skulle tas bort, alternativt appliceras mindre strikt.

Antalet ordspråk varierar för de olika perioderna i korpusen. Många av ordspråken finns i period 1 och en möjlig förklaring till att det finns så många just i den perioden är ett franskt inflytande på dramagenren, framför allt en påverkan från det som i Frankrike kallas för *proverbe dramatique* (se 1.1). Ordspråk utgjorde utgångspunkt för pjäser och möjligen kan detta ha influerat de tidiga svenska 1700-talspjäserna. Många av dramerna från

period 1, det vill säga från 1725–1750, hade franska förlagor som inspiration, till exempel dramat *Svenska sprätthöken* (1737) som är det drama i materialet som enskilt innehåller flest antal ordspråk.

Ett av syftena med undersökningen var att se vem som använder ordspråk och till vem de används. Utifrån de redovisade resultaten i avsnitt 7.2.3 verkar det som om kvinnor och män använder ordspråk i lika stor utsträckning i relation till deras talutrymme. En initial uppfattning var att det är äldre personer som använder ordspråk riktade till yngre mottagare då de skulle kunna tänkas vara benägna att dela med sig av livserfarenheter och lärdomar om livet och upplysa den yngre generationen. Det visade sig att ordspråk används i nästan lika stor utsträckning av både äldre och yngre och att de äldre riktar sig nästan lika mycket till andra äldre personer som till yngre. De yngre verkar å sin sida använda ordspråk till sin egen generation och inte rikta dem till äldre personer. Ordspråk verkar alltså användas främst av och till personer inom samma generation eller till en yngre generation. Det är sällan som ordspråk används till en äldre generation. En möjlig anledning är att ordspråkens karaktär gör dem moraliserande och att det är socialt oaccepterat att yttra sådant till en äldre person. Äldre förväntas ju ha en större livsvisdom och mer erfarenhet av livet och omvärlden och dela med sig av den till yngre personer, inte tvärtom. Att det är så pass många yngre som använder ordspråk tyder även på att många ordspråk lärs in i en relativt tidig ålder. Detta är dock inget som föreliggande undersökning kan ge svar på utan det kräver vidare studier av ordspråkens inläring och användning. En ytterligare möjligt fruktbar aspekt vore att undersöka ordspråkens användning utifrån rollfigurernas sociala ställning. Även om det i många mer moderna dramer är svårt att avgöra social rangordning vore det intressant att se om det skulle ha någon påverkan på vem som använder ordspråk och till vem de används.

Ordspråk fungerar alltså som en språklig resurs. De kan uttrycka olika språkhandlingar, ofta i kombination med varandra. Ordspråkens multifunktionalitet och variationsrikedom bidrar till att göra dem användbara. Ordspråk har använts länge och används också i våra dagar, av både äldre och yngre, kvinnor och män. Ordspråk är i bruk!

9 Summary

Most people are familiar with proverbs such as *Morgonstund har guld i mund* ('*The early bird catches the worm*') or *Ingen rök utan eld* ('*No smoke without fire*'). Yet despite the fact that they are relatively common, little research has been done into the use of proverbs and what function they fulfil in an interaction. The purpose of this thesis is to study the occurrence and use of proverbs in the Swedish language, both how they are used and who uses them. The study has been done diachronically in order to see whether there has been any change in the use of proverbs or whether their use is as constant as their form and meaning. One hypothesis is that they are used more frequently by older than younger people and that, generally speaking, proverbs are used less now than in the past.

9.1 The history and distribution of proverbs

In the first chapter of this thesis I give an overview of the history and distribution of proverbs. Proverbs are centuries old and are found throughout most of the world and in most languages and cultures. The exception is a number of Indian languages as well as Aboriginal languages in which proverbs as we know them appear not to exist. On the other hand, many African languages and cultures have a large number of proverbs and they are used to a much greater extent than in, for example, Europe. This is also reflected in the research into the use of proverbs, much of which has been done in various African languages. Proverbs can be found as far back in time as approximately 4,000 years ago; they have been found in Egyptian hieroglyphics, in Babylonian cuneiform script, in the Norse Poetic Edda and in the Bible.

Proverbs became widespread and familiar in Europe via church sermons, through a variety of fables, tales and stories and through Latin, where proverbs were spread through translations and translation exercises. Many proverbs have their origin in almanacs that were spread among the population in the 16th century thanks to the art of printing. These include publications like *Den gamla svenska bondepraktikan* ('*The Old Swedish Farmers' Almanac*'). Proverbs were frequently disseminated orally and only a few were written down. It is not therefore possible to get a true picture of which proverbs exist or have existed as we only have access to the printed

proverbs in various collections. For example, proverbs of an offensive or immoral nature are absent from the written collections, while there are many about virtue, fortune, wisdom and the like.

Proverbs also occur in other contexts, such as in art – as doodles or graffiti, or embroidered on tapestries or printed on napkins. A well-known work of art is Peter Brueghel's painting *Netherlandish Proverbs*, which illustrates more than 100 different proverbs and idioms. In modern times, the mass media have played an important role in the spread of proverbs. They can be found, for example, on Facebook or as headlines in newspaper texts.

9.2 Research into proverbs

In Chapter 2 I present earlier research into proverbs. Proverbs are part of the larger research field of phraseology, which studies set phrases and fixed expressions, made up of at least two words which together form a separate unit. This field of study includes, for example, collocations, word pairs, lexicalised similes, idioms, wellerisms and proverbs. Collocations are words that frequently appear together in a certain order, for example *stor uppmärksamhet* ('great attention') or *ja/nej tack* ('yes/no thank you'). A word pair is two words that stand together in a certain order and that are linked by the conjunction *och* ('and'), for example *sagt och gjort* ('said and done') or *lugn och ro* ('peace and quiet'). Lexicalised similes are similes that have taken on a relatively fixed form, for example *platt som en pannkaka* ('flat as a pancake'), *hal som en ål* ('slippery as an eel') or *lika som bär* ('as like as two peas (in a pod)'). Internationally, the amount of research done into all the various parts of phraseology has been considerable, while Swedish phraseological research has concentrated mostly on idioms.

Idioms cannot stand alone but must be placed in a surrounding context. They usually consist of a verbal phrase: *vara någon på spåren* ('be on to something'), a prepositional phrase: *i samma veva* ('at the same time') or a noun phrase: *familjens svarta får* ('the black sheep of the family'). There are however a few idioms that consist of an entire sentence, for example *Kusten är klar* ('The coast is clear'). It can be difficult to draw a boundary between idioms and proverbs. Idiomatic expressions need to be distinguished from wellerisms based on how the expressions are used and with what form and meaning they are used.

Wellerisms follow a specific formula and consist of a quotation + informant (+ situation), for example *Det var nära ögat, sa han som sköt sig i näsan* ('Lucky I missed my eye, said the man who shot himself in the nose'), or *Den som ändå låge, sa den late, satt i sängen* ('If only one could lie down, said the lazy man, who sat in bed'). The introductory quotation may be a proverb or idiom. The informant is in the majority of cases a fictive person,

often indicated by no more than a pronoun (*he*) or an adjectival character description (*the lazy man*). There is often a situation or circumstance, but not always. Wellerisms are humorous and may also be risqué. There are few wellerisms that are conventionalised to the same degree as proverbs and idioms, but on the other hand it is very easy to coin new wellerisms by adding an informant or an utterance.

Proverbs comprise a separate field of research within phraseology. Proverb research is divided into two parts: paremiology and paremiography. Paremiology deals with the proverb as a unit and a phenomenon, and studies within the area can include proverbs' form, use, meaning, occurrence and so on. Paremiography is the study, treatment and comparison of various collections of proverbs. There are many different variants of proverbs collections, both monolingual and multilingual. Most are simply lists of proverbs, without any information about their meaning, source or other academic information. There are only a few major collections of Swedish proverbs and the largest, published in the 20th century, consist of between 7,000 and 8,000 proverbs. This can be compared with some international collections that contain over 100,000 proverbs. Internationally, a considerable amount of research has been done on proverbs, above all within ethnology and folklore studies but also within linguistics, psychology, neurology and sociology.

Some of the paremiological research has been devoted to the functions of proverbs and their communicative and social aspects. For example, proverbs can be used to argue, to criticise, to tone down a potential situation where one may risk losing face, to reinforce a feeling of community, to characterise a person, or to summarise something that has been said. Proverbs are often used multifunctionally, that is to say they express multiple functions simultaneously.

9.3 Definition of proverb

In Chapter 3 I discuss the criteria for defining and delimiting proverbs. It is difficult to give a precise definition of a proverb, but on the basis of earlier research I have compiled the following criteria that can be used to distinguish proverbs from most other phraseological units:

- A proverb has a certain type of meaningful content
- A proverb has a conventionalised form
- A proverb is generalisable and can be used in different contexts
- A proverb has tradition
- A proverb is anonymous

Proverbs express some form of life wisdom or rules to live by and tell us what is good and bad and what one should and should not do. They have a moralistic meaningful content and are thus didactic; they are based on generations of experience and learning about the nature of life, human beings and the world. Proverbs have two meanings that are realised simultaneously: both a concrete meaning based on the proverb's constituents, and a more abstract meaning which is dependent on the situational context and the participants involved. It is usually the more abstract meaning that is interesting, but a context and participants are then needed as references in order for the meaning to be realised. Proverbs express truths about life, and inasmuch as these truths are based on the experiences of earlier generations they are authoritative and difficult to argue with. Many proverbs also express some kind of evaluation or comparison of values, for example *Bättre en fågel i handen än tio i skogen* ('A bird in the hand is worth two in the bush') or *Bäst att rätta munnen efter magsäcken* ('One must cut one's coat according to one's cloth').

Proverbs have a fixed form. They are relatively short, contain at least two words and very rarely more than twenty. Most proverbs have between three and twelve words. They usually consist of a complete main clause but may sometimes lack a finite verb, as in *Ingen rök utan eld* ('No smoke without fire'), or have no subject, as in the Swedish *Skrattar bäst som skrattar sist* ('(He who) laughs last, laughs best'). Proverbs are independent units and as such are independent of the surrounding co-text. While a characteristic feature of proverbs is their fixed form, that form can be modified relatively easily as long as the proverb's original form, its core form, is still identifiable. The core form is usually reckoned to be the form the proverb takes in a collection of proverbs. Modifications can for example consist of lexical replacement, tense inflection or shortening. Frequently, only the initial part of many proverbs is used, for example *Många bäckar små... (gör en stor å)* ('Large streams... (from little fountains flow)') or *När man talar om trollden... (står de i farstun)* ('Speak of the devil... (and he's bound to appear)'). These proverbs are generally so familiar that it is sufficient to cite the first two or three words for a recipient to be able to recognise and interpret the proverb's core form. In international proverb research, the term "anti-proverb" is frequently applied to all kinds of intentional proverb modification, that is to say modification for the purpose of travesty, parody, humour or the like. Proverbs often have other features which are not really criteria, but which are very common and a distinguishing characteristic of proverbs. They often contain indefinite pronouns, such as *man*, *alla*, *ingen* ('one, all, none'), or a general class designation, such as *den kvinna som*, *den fattige* ('the woman who, the poor one'). Modal verbs are also a common feature of proverbs, such as *kan*, *ska*, *bör*, *måste* ('can, shall, should, must'), and are usually found in the present tense, irrespective of the tense in the surrounding context.

The form and content of proverbs renders them generalisable, enabling them to be used in different situations and contexts in relatively unchanged form. Many proverbs are figurative expressions and may contain metaphor: *Tomma tunnor skramla mest* ('Empty vessels make most noise'), metonymy: *Ord köper, men pengar betalar* ('Words buy, but money pays') or hyperbole: *Gräset är alltid grönare på andra sidan* ('The grass is always greener on the other side of the fence'). There are also many proverbs that are not figurative expressions but instead contain words with an indefinite reference, such as *vad, den, alla* ('what, that, all'). Proverbs are often about abstract concepts, such as virtue, vice, behaviour or friendship, and it is through their form the proverb becomes generalisable and able to be used in numerous different contexts.

One important criterion for defining proverbs is that they must have tradition. They must be old, established and well-known expressions. A problem with this criterion is that it is not possible to draw an exact boundary for where something is reckoned as old or well-known. How long must it have existed and how many people must have known of it in order for it to be termed a proverb? It can sometimes be sufficient to delimit a proverb to one language, a specific dialect or a certain geographical region, but that still says nothing about how widespread and well-known it is. One way of determining whether a proverb has tradition is to consult existing collections of proverbs. However, these are far from complete and many of the editors of these collections also refer to that fact in their introductions. Proverb collections are often based on one another and on earlier collections, which in turn means that it is difficult to identify potential new proverbs, as they are of course not present in the collections and therefore do not fulfil the criterion of tradition.

Proverbs are anonymous and have no explicit information or known source. This differentiates them from quotations, which have a known source, and wellerisms, which have an explicit, fictive informant. A quotation can however become a proverb when people no longer know what the source is.

In addition to these, there are other distinguishing features which frequently denote a proverb or are found in reference to a proverb in an interaction. They are not defining criteria as such but are still very common. Proverbs often have rhyme, alliteration and a prosodic rhythm and may follow certain syntactic patterns. There may also be markers indicating a future or newly coined proverb, for example: *...som man säger, Det sägs att..., ...har jag hört* ('As one might say, It's said that ..., or I've heard'). Since many proverbs are old, there may also be older linguistic features in forms of words or meanings of words that are no longer used today.

9.4 Material and excerpting

In Chapter 4 I outline the material used in the study. The source material consists of the corpus *Svensk dramadialog* (*Swedish drama dialogue*). The corpus comprises 45 Swedish plays dating from 1700–2000, collected in the project entitled *Svensk dramadialog under tre sekler* (*Swedish drama dialogue through three centuries*). The plays are contemporary dramas and comedies in prose form. The corpus is divided into six 25-year periods with two periods in each century. Period 1 goes from 1725 to 1750, Period 2 from 1775 to 1800 and so on, until Period 6 which dates from 1975 to 2000. The first three periods contain five plays each while the last three periods contain ten plays, that is to say there are ten plays from the 18th century, 15 from the 19th century and 20 from the 20th century. The computerised corpus contains the plays as text files divided into numbered speeches.

Drama dialogue has special conditions and characteristics, which have an effect on the shaping of the language and the wording of the dialogue. In a play there are two text perspectives: *drama text* and *performance text*. The drama text is the text written by the author and normally published, and this is the text that is contained in the corpus. The performance text is the text that is performed on stage and is thus an interpretation of the drama text. The drama text is in turn divided up into *speech text* and *metatext*. The speech text is the text spoken by the actors while the metatext is all other text, for example, the list of characters, stage and performance directions, and speech headings.

Drama dialogue features a twofold communication situation. The communication takes place on two different levels simultaneously: internally between the characters within the action of the drama, and externally between the characters and the audience. There is often information that the audience needs to know but which the characters are expected to know already. Sometimes *asides* are used for this purpose, and they can also convey information to the audience about a character's thoughts and intentions.

Drama dialogue has some similarities with, and differences from, the authentic language of conversation. Aspects of conversational language like hesitation noises (such as “um”, “ah”), repetition, fillers, simultaneous speech or feedback signals, are absent from drama dialogue. On the other hand, turn-taking, adjacency pairs, politeness strategies and speech functions, for example, do occur in drama dialogue. In an authentic conversation, there is a dynamic process of negotiation going on between the participants, which means that conversation themes and purpose may change suddenly and misunderstandings and breaks in the conversation will also occur more frequently. In drama dialogue there is a single author who has decided the dialogue in advance and is thus not part of the negotiation process. There are fewer misunderstandings, changes of theme and breaks in

drama dialogue. What remains, and what makes an audience often perceive the dialogue as relatively genuine, is that it has been created to resemble authentic dialogue. In most cases, we do not think about all the little things we do in a conversation but generally concentrate on the content and the message in what is being said.

From the drama corpus I excerpted 138 proverbs based on the previously mentioned criteria. To determine whether the criterion of tradition was fulfilled, I based the study on five collections of proverbs. The excerpting process gave rise to a number of problems. Most of the proverbs were independent units, but several proverbs were in shortened form or only alluded to. The criterion of tradition proved decisive in many cases. Several proverb-like expressions were excluded because they were not found in any of the five collections of proverbs I consulted. A further criterion added at the excerpting process was that the proverb must be in Swedish.

9.5 Theory and method

I describe the analytical premises used in the study in Chapter 5. Elements of systemic-functional linguistics (SFL) provided a basis for which aspect of the use of the proverb to analyse. In SFL the starting point is the sentence and its meaning as a unit. A fundamental concept in SFL is that there are three metafunctions – *ideational*, *interpersonal* and *textual* – and it is the interpersonal metafunction (and to some degree the textual) of the proverb that the present thesis seeks to examine.

The interpersonal metafunction has to do with the relationship between speakers and implies that every free sentence is a speech function. A commodity exchange takes place and a certain speech role performs the exchange. The exchange can be that of *information* or *goods and services* and the speech role may be *giving* or *demanding*. Depending on how the speech role and exchange are combined, there are four basic speech functions: *Statement* (giving+information), *Question* (demanding+information), *Offer* (giving+goods and services) and *Command* (demanding+goods and services). It is also possible to discern more specific speech functions; a statement can for example be expressed as a promise, a threat, a warning, a piece of advice or an insult. These more specific ways of conveying information are the basis for this study on the proverbs' interpersonal speech functions. Most proverbs are expressed in their core form as a statement, but in my study I have gone further and investigated whether the proverbs have been used to, for example, argue, warn, insult or the like.

The textual metafunction regulates and organises the information. This is usually expressed through Theme-Rheme and what it is that constitutes the

theme or topic of a sentence or a complex sentence. Proverbs can be used to summarise and conclude a theme or as a template for a following utterance.

SFL use meaning as a starting point and how it is realised in lexicogrammatic form, and it is thus difficult to employ SFL as an analytical tool since proverbs have two different meanings simultaneously. Consequently, the actual analysis of how the proverbs are used in dialogue is performed using the principles and perspectives of conversation analysis.

Conversation analysis assumes a microperspective with the analysis being based on what the participants themselves make relevant in the interaction. The analysis in this study is based on the proverb and moreover takes account of the nearest surrounding co-text as well as the situational context in question. In this way each proverb is analysed individually in its specific context and with an analysis of which speech function or functions are made relevant for the individual proverb. Any responses are of importance for the analysis since the recipient's differing reactions to the proverb often provide helpful information as to how it is used.

9.6 Results: the speech functions

In Chapter 6 I account for the results of the analysis of the speech functions. The analysis shows that the 138 excerpted proverbs express in total 14 different interpersonal speech functions in the material, and 2 different textual uses. All in all, there are 272 speech functions in various combinations which the proverbs express, that is to say an average of about 2 speech functions per proverb. The 14 interpersonal speech functions are divided into three categories: *informative*, *opinion-giving* and *evaluative*. The informative speech functions are *Comment*, *Describe*, *Explain* and *Confirm*. The opinionative speech functions are *Reinforce*, *Defend*, *Argue*, *Object*, *Reprimand* and *Warn*. The evaluative speech functions are *Criticise*, *Soothe*, *Comfort* and *Insult*. The textual uses identified in the material are that the proverbs summarise a theme or form a template for an ensuing utterance. Of the 272 speech functions, 126 are informative, 92 opinion-giving and 54 evaluative. Comment is the most common speech function and makes up almost one quarter (24%) of all speech functions, followed by Criticise which accounts for 13% of all speech functions.

The results of the study show that the way the proverbs are used and the speech functions they express vary over time. Broadly speaking, the majority of speech functions are expressed in all periods covered by the study but the numbers vary. In almost all the periods in the corpus, Comment is the most commonly occurring speech function. In Period 2, that is to say 1775–1800, Argue is however the most common speech function, and in Period 3, 1825–1850, Criticise and Explain are equally as common as Comment. Criticise is also common in the two last periods and is one of the few speech functions

that increases in use. In the two first periods proverbs are used relatively frequently to Argue and Object, while in the later periods they are used to Criticise or Reinforce. Proverbs are used to Comment to a roughly equal extent in all periods.

Of all the proverbs, approximately one third are monofunctional and two-thirds are multifunctional. Of the multifunctional proverbs, roughly two-thirds express two speech functions each while the rest express three or more speech functions. The most common speech function, expressed by the monofunctional proverbs, is Comment, followed by Explain and Reinforce, while the most common combinations for the multifunctional proverbs are Comment+Criticise and Criticise+Describe.

Most proverbs occur only once in the material, while 13 appear more than once. Altogether they account for 32 out of the total of 138 proverbs. The proverbs which occur more than once tend in the various instances to express at least one shared speech function. The exception is if the proverb is uttered in an aside or as an allusion to an earlier utterance of the same proverb in the play in question.

9.7 Results: the proverbs' frequency and users

In Chapter 7 I detail the results of the study of who uses proverbs, to whom they are used and the frequency of use over time. The 138 proverbs in the material are distributed irregularly over time in the corpus. In Period 1 there are 42 proverbs, 13 in Period 2 and 16 in Period 3. Period 4 has 29 proverbs, Period 5 has 22 proverbs and in Period 6 there are 16 proverbs. Of the 42 proverbs in Period 1, 19 occur in a single play: *Swenska sprätthöken*. Since each period contains a different number of plays, and they are of different lengths, a comparison has been made for the number of proverbs per word and per speech. The results show a clear decline in the number of proverbs over time.

There are 15 proverbs uttered in asides, most of which occur in plays from the earliest periods. This would appear a relatively natural progression as use of the aside as a dramatic device has lessened over time. There are also 15 proverbs which have more than one recipient and these are spread relatively evenly over time.

In total for the entire corpus there are 83 proverbs uttered by men and 55 by women. If that is considered in relation to their speaking space, that is to say the number of roles and speeches, men utter 3.3 proverbs per 10 roles and women utter 3.4 proverbs per 10 roles, and both sexes utter 3.9 proverbs per 1,000 speeches, in other words quite an evenly spread distribution. There are 72 older and 66 younger utterers of proverbs. In relation to the number of roles, the older characters utter 3.7 proverbs per 10 roles and the younger 2.9. The older utter 4.8 proverbs per 1,000 speeches and the younger 3.2.

Thus, older characters utter more proverbs than younger characters. In the case of the proverbs that are uttered in asides or which have multiple recipients, it is not possible to identify the gender or the age of the recipient, and so it is only possible to say something about the recipient in the remaining 108 proverbs. Of these 108 proverbs, there are 61 male recipients and 47 female recipients and 36 older and 72 younger recipients respectively. In relation to the number of roles and speeches, there are more female and younger recipients respectively. For both utterers and recipients there is however variation in the different periods of the corpus.

The hypothesis that more older people than young utter the proverbs is thus correct. The older characters address the proverbs to roughly as many other older characters as to younger characters, while younger characters frequently address the proverbs to other younger recipients. There is thus a tendency in the material for proverbs to be used between people of the same generation. Relatively speaking, in relation to the speaking space, there are just as many women and men who use proverbs in the drama corpus.

9.8 Concluding discussion

In Chapter 8 I offer a concluding discussion of some of the results of the study. The use of proverbs is roughly the same over time and variations that do exist may depend on a change of the drama genre and the fact that the content of the plays has changed character. I discuss the importance of the context for the use of proverbs. Which speech functions a proverb expresses may depend partly on the form and meaning of the proverb but also on the context. As to proverb frequency, it is more difficult to determine whether genre change is the cause of the decline. To some extent the criterion of tradition may explain why there are so few proverbs from the 20th century, while at the same time French influence may be the reason for the large number of proverbs found in the early 18th century.

Litteratur

- Aisopos, 1919: Aisopos' fabler. Ny översättning av Erik Hedén. Stockholm.
- Amundsen, Arne Bugge, 2014: Erik Pontoppidan og hans danske ordspråksamling fra 1739. I: Aspekter på ordspråk. Föredrag vid ett symposium i Uppsala 27–28 april 2011, red. av L.-E. Edlund & af Klintberg, B. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 130.) Uppsala. S. 9–31.
- Andersson, Daniel, 2009: Fega pojkar pussar aldrig vackra flickor: könsrelaterade ordspråk i nordnorrländsk agrarmiljö belysta ur språkligt och kulturellt perspektiv. Umeå.
- Anward, Jan & Linell, Per, 1976: Om lexikaliserade fraser i svenskan. I: Nysvenska studier 55/56. S. 77–117.
- Arewa, E. Ojo & Dundes, Alan, 1964: Proverbs and the Ethnography of Speaking Folklore. I: American Anthropologist 66:6. S. 70–85.
- Arnstad, Maria, 2001: Idiombruk i talspråk. I: Nordiska studier i lexikografi 5: rapport från konferens om lexikografi i Norden, Göteborg 26–29 maj 1999, red. av M. Gellerstam. Göteborg. S. 18–30.
- Austin, John Langshaw, 1975: How to do things with words. Cambridge, Massachusetts.
- Bendz, Gerhard, 1967: Ordpar. Stockholm.
- Bergfors, Georg, 1981: Ordspråk, talesätt och härm på Ytterlännäsmaal: Proverbs, idioms and wellerisms in Ytterlännäs dialect. Sollefteå.
- Bergman-Claeson, Görel, 2006: Den outhärliga monlogen. Monologer och avsidesreplik i svenska dramer under tre sekel. I: Svenskans beskrivning: Förhandlingar vid Tjugoåttonde sammankomsten för svenskans beskrivning, Örebro den 14–15 oktober 2005, red. av P. Ledin, m. fl. Örebro. S. 41–50.
- Bergman-Claeson, Görel, 2008: Berättaren på scenen. (Svensk dramadialog nr 9 = FUMS Rapport nr 223.) Uppsala.
- Bilgrav, Jens Aage Stabell, 1985: 20.000 proverbs and their equivalents in German, French, Swedish, Danish. Copenhagen.
- Black, Max, 1979: More about Metaphor. I: Metaphor and thought, red. av A. Ortony. Cambridge. S. 19–43.
- Briggs, Charles L., 1985: The Pragmatics of Proverb Performances in New Mexican Spanish. I: American Anthropologist 87:4. S. 793–810.
- Brink, Lars, 2006: Den fraseologiske terminologi. I: Nordiske studier i leksikografi 8: rapport fra Konference om leksikografi i Norden Sønderborg 24–28 maj 2005, red. av H. Lorentzen & Trap-Jensen, L. Oslo. S. 39–51.
- Burger, Harald, 2010: Phraseologie: eine Einführung am Beispiel des Deutschen. Berlin.
- Burger, Harald, Buhofer, Annelies & Sialm, Ambros, 1982: Handbuch der Phraseologie. Berlin.
- Cacciari, Christina, 1993: The Place of Idioms in a Literal and Metaphorical World. I: Idioms: processing, structure, and interpretation, red. av C. Cacciari & Tabossi, P. Hillsdale, New Jersey. S. 27–55.

- Čermák, František, 2004: Text Introducers of Proverbs and Other Idioms. I: *Phraseologismen als Gegenstand sprach- und kulturwissenschaftlicher Forschung*. (Phraseologie und Parömiologie 15). Red. av C. Földes & Wirrer, J. Baltmannsweiler. S. 27–46.
- Charteris-Black, Jonathan, 1995: Proverbs in communication. I: *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 16:4. S. 259–268.
- Clausén, Ulla, 1994: Idiom och variation. I: *Nordiske studier i leksikografi II: rapport fra Konferanse om Leksikografi i Norden 11–14 maj 1993*, red. av A. Garde & Jarvad, P. Oslo. S. 47–52.
- Clausén, Ulla, 1996: Idiom i bruk. I: *Språket lever! Festschrift till Margareta Westman den 27 mars 1996*. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 80.) Stockholm. S. 36–42.
- Croft, William & Cruse, D. Alan, 2004: *Cognitive linguistics*. Cambridge.
- Dairo, Lekan A., 2010: A Speech-Act Analysis of Selected Yoruba Proverbs. I: *Journal of cultural studies* 8:3. S. 431–442.
- Dalin, Anders Fredrik, 1850–1853: *Ordbok öfver svenska språket*. Vol. I–II. Stockholm.
- Dancourt, Florent Carton, 1702: *L'opérateur Barry* (2015-08-05). Tillgänglig hos Théâtre Classique: http://www.theatre-classique.fr/pages/pdf/dancourt_operateurbarry.pdf.
- Danmarks gamle ordsprog I–VII, 1977–1987. Köpenhamn.
- Den gamla svenska bondepraktikan, 1990: Med förord av Sigfrid Svensson. [Ny utg.] Stockholm.
- Den svenska ordspråksboken, 1865. Stockholm.
- Doyle, Charles Clay, 2007: Collections of proverbs and proverb dictionaries: Some historical observations on what's in them and what's not (with a note on current "gendered" proverbs). I: *Phraseology and culture in English*, red. av P. Skandera. Berlin. S. 181–203.
- Doyle, Charles Clay, 2012: *Doing proverbs and other kinds of folklore: philological and historical studies*. Burlington, Vt.
- Erasmus av Rotterdam, 1539: *Adagiorum chiliades Des.: Erasmi Roterodami. Basileae*.
- Ergo: tidning för Uppsala studenter, 2014. Nr. 2. Uppsala.
- Eriksson, Mats, 1998: Dialog i drama och verklighet: en sekvens hos Norén och i ett vardagligt samtal. I: *Samtalsstudier*, red. av A.-M. Londen, Lehti-Eklund, H., Mazzarella, M. & Saari, M. Helsingfors. S. 43–56.
- Everaert, Martin, 1995: *Idioms: structural and psychological perspectives*. Hillsdale, New Jersey.
- Farø, Ken, 2003: *Ordsprog i nutidssansk – funktioner og problemer*. I: *Danske studier*. S. 38–64.
- Fass, Dan, 1997: *Processing metonymy and metaphor*. Greenwich, Connecticut.
- Fauconnier, Gilles & Turner, Mark, 2002: *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York.
- Fleischer, Wolfgang, 1982: *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig.
- Franklin, Benjamin, 1776: *Poor Richard: the almanacks for the years 1733–1758*. New York.
- Furnham, Adrian, 1987: The Proverbial Truth: Contextually Reconciling and the Truthfulness of Antonymous Proverbs. I: *Journal of Language and Social Psychology* 6:1. S. 49–55.
- Gamla och Nya testamentet: de kanoniska böckerna, 1917. Stockholm.
- Gibbs, Raymond W., 1994: *The poetics of mind: figurative thought, language and understanding*. Cambridge.

- Glenk, Eva M. F., 2000: Die Funktion der Sprichwörter im Text: eine linguistische Untersuchung anhand von Texten aus Elfriede Jelineks Werken. Wien.
- Glucksberg, Sam, 1993: Idiom meaning and allusional content. I: Idioms: processing, structure, and interpretation, red. av C. Cacciari & Tabossi, P. Hillsdale, New Jersey. S. 3–26.
- Glucksberg, Sam & McGlone, Matthew S., 2000: Understanding figurative language: from metaphors to idioms. New York.
- Gläser, Rosemarie, 1998: The Stylistic Potential of Phraseological Units. I: Phraseology: theory, analysis, and applications, red. av A. P. Cowie. Oxford. S. 125–143.
- Grandl, Christian, 2007: Das altägyptische Sprichwort in der internationalen Sprichwortforschung. Stand, Aufgaben und Bedeutung. Göttinger Miszellen: Beiträge zur ägyptologischen Diskussion 215. S. 39–48.
- Grubb, Christofer Larsson, 1665: Penu proverbiale. Linköping.
- Grzybek, Peter, 1987: Foundations of Semiotic Proverb Study. I: Proverbium 4. S. 39–85.
- Grzybek, Peter, 1994: Proverb. I: Simple Forms. An Encyclopaedia of Simple Text-Types in Lore and Literature, red. av W. A. Koch. Bochum. S. 227–241.
- Grzybek, Peter, 1984: Überlegungen zur semiotischen Sprichwortforschung. I: Semiotische Studien zum Sprichwort. Simple Forms reconsidered I, red. av P. Grzybek & Eismann, W. Tübingen. S. 215–250.
- Hafez, Ola Mohamed, 1991: Turn-taking in Egyptian Arabic: Spontaneous speech vs. drama dialogue. I: Journal of Pragmatics 15:1. S. 59–81.
- Hain, Mathilde, 1951: Sprichwort und Volkssprache: ein volkskundlich-soziologische Dorfuntersuchung. Giessen.
- Halliday, M. A. K., 1994: An introduction to functional grammar. 2 uppl. London.
- Hanzén, Maria, 2007: Måttliga korvar är bäst: Folkliga uttryck i Astrid Lindgrens böcker. D-uppsats. Jönköping: Högskolan i Jönköping, Högskolan för lärande och kommunikation.
- Harnish, Robert M., 1993: Communicating with Proverbs. I: Communication & Cognition 26:3/4. S. 265–290.
- Hasan-Rokem, Galit, 1982: The Pragmatics of Proverbs: How the Proverb Gets Its Meaning. I: Exceptional language and linguistics, red. av L. K. Obler & Menn, L. New York. S. 169–173.
- Hellquist, Magdalena, 1995: Bättre grå kaka än ingen smaka: ordspråk och talesätt i övre Norrland. Umeå.
- Herman, Vimala, 1995: Dramatic Discourse. Dialogue as interaction in plays. London & New York.
- Hoffman, Robert R. & Honeck, Richard P., 1987: Proverbs, Pragmatics, and the Ecology of Abstract Categories. I: Cognition and Symbolic Structures: The Psychology of Metaphoric Transformation, red. av R. E. Haskell. Norwood, New Jersey. S. 121–140.
- Holbek, Bengt & Piø, Iørn, 1964: Alverdens ordsprog. Köpenhamn.
- Holm, Pelle, 1965: Ordspråk och talesätt: med förklaringar. 2 uppl. Stockholm.
- Holmberg, Per & Karlsson, Anna-Malin, 2006: Grammatik med betydelse: en introduktion till funktionell grammatik. Uppsala.
- Holmberg, Per, Karlsson, Anna-Malin & Nord, Andreas, 2011: Funktionell textanalys. Stockholm.
- Honeck, Richard P., 1997: A proverb in mind: the cognitive science of proverbial wit and wisdom. Mahwah, New Jersey.
- Idowu, Olubumi A., 2010: An Ethn methodology of Selected Yoruba Proverbs. International Journal of Arts and Sciences 3 (10). S. 207–220.

- Karl XII:s Bibel, 1873 [1703]. Cambridge.
- Karlsson, Anna-Malin, 2011: Texters ideationella grammatik. I: Funktionell textanalys, red. av P. Holmberg, Karlsson, A.-M. & Nord, A. Stockholm. S. 21–38.
- Karlsson, Anna-Malin & Strand, Hans, 2012: Text i verksamhet: mot en samlad förståelse. I: *Språk och stil* 22:1. S. 110–134.
- Kiellman-Göranson, Julius Axel, 1856: *Gyllene ordspråk, bekräftade af nya händelser*. Stockholm.
- Kindt, Walther, 2002: Kommunikative Funktionen von Sprichwörtern: Ein Beispiel für die notwendige Verbindung von Phraseologie und Pragmatik. I: *Phraseologie in Raum und Zeit: Akten der 10. Tagung des Westfälischen Arbeitskreises Phraseologie/ Parömiologie* (Münster, 2001), red. av E. Piirainen & Piirainen, I. Hohengehren. S. 273–286.
- Kirschenblatt-Gimblett, Barbara, 1981: *Toward a Theory of Proverb Meaning*. I: *The wisdom of many: essays on the proverb*, red. av W. Mieder & Dundes, A. New York & London. S. 111–121.
- Kjær, I. & Holbek, B., 1969: *Ordsprog i Danmark: 4000 ordsprog fra skrift og tale gennem 600 år*. Köpenhamn.
- Klégr, Aleš, 2012: Proverbs from a Discourse Function Perspective. 5th Interdisciplinary Colloquium on Proverbs - Proceedings. (ACTAS ICP11 Proceedings.) Tavira. S. 349–363.
- af Klintberg, Bengt, 2014: *Våra vanligaste ordspråk. Om skolans betydelse för kännedomen om ordspråk i Sverige*. I: *Aspekter på ordspråk. Föredrag vid ett symposium i Uppsala 27–28 april 2011*, red. av L.-E. Edlund & af Klintberg, B. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 130.) Uppsala.
- Kock, Axel & af Petersens, Carl, 1889–1894: *Östnordiska och latinska medeltidsordspråk: Peder Låles orspråk och en motsvarande svensk samling*. Köpenhamn.
- Kragh, Ole, 1981: *7000 ordspråk och talesätt från hela världen: ordspråk från 200 språkområden och 5 årtusenden*. Malmö.
- Krikmann, Arvo, 2009: *Proverb semantics: studies in structure, logic, and metaphor*. Burlington, Vermont.
- Lampinen, Lars & Winsa, Birger, 2007: *Tornedalens ordspråk = Meänmaan sanaparsia*. Skogås.
- Lauhakangas, Outi, 2001: *The Matti Kuusi international type system of proverbs*. Helsingfors.
- Lauhakangas, Outi, 2004: *Puheesta ihminen tunnetaan: sananlaskujen funktiot sosiaalisessa vuorovaikutuksessa*. Helsingfors.
- Lauhakangas, Outi, 2007: Use of Proverbs and Narrative Thought. I: *Folklore* 35. S. 77–84.
- Lawal, Adebayo, Ajayi, Bade & Raji, Wumi, 1997: A pragmatic study of selected pairs of Yoruba proverbs. I: *Journal of Pragmatics* 27:5. S. 635–652.
- Levinson, Stephen C., 1983: *Pragmatics*. Cambridge.
- Lindell, Inger, 2011: *En medeltida ordspråkssamling på fornsvenska*. Uppsala.
- Lindström, Anna, 2003: *Kammarjungfrun och vårdbiträdet*. I: *Svenska på scen: språk och språkanvändning i svensk dramatekst från tre sekler*, red. av S. Strömquist. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 34.) Uppsala. S. 152–183.
- Londen, Anne-Marie, 2002: *Vad kan samtalsanalysen säga om samtal – verkliga och fiktiva? I: Samtal i livet och i litteraturen: rapport från ASLA:s höstsymposium, Uppsala, 8–9 november 2001*, red. av Ulla Melander Marttala m. fl. (ASLA:s skriftserie 15.) Uppsala. S. 31–57.

- Loukatos, Démétrios, 1965: L'emploi du proverbe aux différents âges. I: Proverbium 2. S. 17–25.
- Melander Marttala, Ulla, 2001: Hur dialogisk är dramadiolog? Repliklängd i svenska dramer. (Svensk dramadiolog nr 3 = FUMS Rapport nr 203.) Uppsala.
- Melander Marttala, Ulla, 2004: Män och kvinnor i dramadiolog från två sekler. (Svensk dramadiolog nr 6 = FUMS Rapport nr 213.) Uppsala.
- Melander Marttala, Ulla, 2005: Dramatiska telefonsamtal. I: Språk i tid: studier tillägnade Mats Thelander på 60-årsdagen, red. av B. Melander, m. fl. (Skrifter utgivna vid institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 67.) Uppsala. S. 281–291.
- Melander Marttala, Ulla & Strömquist, Siv, 2001: Korpusen Svensk dramadiolog: användarhandbok. (Svensk dramadiolog nr 2 = FUMS Rapport nr 202.) Uppsala.
- Mieder, Wolfgang, 1973: Verwendungsmöglichkeiten und Funktionswerte des Sprichwortes in der Wochenseitung. I: Muttersprache 83. S. 89–119.
- Mieder, Wolfgang, 2004a: The Netherlandish proverbs: an international symposium on the Pieter Brueg(h)els. Burlington, Vermont.
- Mieder, Wolfgang, 2004b: Proverbs: a handbook. Westport, Connecticut.
- Mieder, Wolfgang, 2009: International Bibliography of Paremiology and Phraseology: Volume 1: A – M. Volume 2: N – Z. Berlin.
- Mieder, Wolfgang, 2011: International bibliography of paremiography: collections of proverbs, proverbial expressions and comparisons, quotations, graffiti, slang, and Wellerisms. Burlington, Vermont.
- Mieder, Wolfgang & Sobieski, Janet, 1999: Proverb iconography: an international bibliography. New York.
- Mieder, Wolfgang & Sobieski, Janet, 2003: Proverbs and the social sciences: an annotated international bibliography. Baltmannsweiler.
- Moon, Rosamund, 1998: Fixed expressions and idioms in English: a corpus-based approach. Oxford.
- Naciscione, Anita, 2010: Stylistic use of phraseological units in discourse. Amsterdam.
- Naidoo, Beverley & Grobler, Piet, 2011: Aisopos fabler. Stockholm.
- NEO = Nationalencyklopedins ordbok. Vol. 1–3. 1995–1996. Höganäs.
- Norrby, Catrin, 2014: Samtalsanalys: så gör vi när vi pratar med varandra. Lund.
- Norrick, Neal R., 1985: How proverbs mean: semantic studies in English proverbs. Berlin.
- Norstedts ordspråksbok: [svenska, engelska, tyska, franska, spanska], 1996. Stockholm.
- Obeng, Samuel Gyasi, 1996: The Proverb as a Mitigating and Politeness Strategy in Akan Discourse. I: Anthropological Linguistics 38:3. S. 521–549.
- Odebunmi, Akin, 2008: Pragmatic Functions of Crisis-Motivated Proverbs in Ola Rotimi's *The Gods Are Not to Blame*. I: Linguistik Online 33:1. S. 73–84.
- Oxford dictionary of proverbs, 2008. Red av Jennifer Speake. Oxford.
- Paczolay, Gyula, 2002: European Proverbs in 55 Languages with Equivalents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese and Japanese. Hobart, Tasmania.
- Palm Meister, Christine, 1995: Phraseologie: eine Einführung. Tübingen.
- Palmenfelt, Ulf, 1991: Ordspråk i tiden: ur svenska folkets rika tradition och nyskapande fantasi. Stockholm.
- Permiakov, Grigorii L'vovich, 1979: From proverb to folk-tale: notes on the general theory of cliché. Moscow.
- Permiakov, Grigorii L'vovich, 1989: On the question of a Russian paremiological minimum. I: Proverbium 6. S. 91–102.

- Pfister, Manfred, 1988: *The theory and analysis of drama*. Cambridge.
- Piirainen, Elisabeth, 2011: Folk Narratives and Legends as Sources of Widespread Idioms. I: *Folklore*. *Electronic Journal of Folklore* 48. S. 117–142.
- Pipping, Rolf, 1938: *Ordspråksstudier* 1. I: *Studier i nordisk filologi* 28:3. Helsingfors.
- Pipping, Rolf, 1954: *Ordspråksstudier* II:1. I: *Studier i nordisk filologi* 43. Helsingfors.
- Pipping, Rolf, 1960: *Ordspråksstudier* II:2. I: *Studier i nordisk filologi* 50. Helsingfors.
- Pipping, Rolf, 1962: *Ordspråksstudier* II:3 A. I: *Studier i nordisk filologi* 52:2. Helsingfors.
- Pipping, Rolf, 1963: *Ordspråksstudier* II:3 B, C. I: *Studier i nordisk filologi* 53. Helsingfors.
- Pontoppidan, Erik, 1767: *Onde ordspråk, som fördärfwa goda seder, wederlagde af Guds heliga ord och det sunda förnuftet: i kärlek til Gud och nästan, skrefne af Eric Pontoppidan: och nu från danskan öfwersatte, med et bihang i samma ämne*. Stockholm.
- Prentice, Julia, 2010: *På rak sak: om ordförbindelser och konventionaliserade uttryck bland unga språkbrukare i flerspråkiga miljöer*. Göteborg.
- Reznikov, Andrey, 2012: *Russian Ant-Proverbs of the 21st Century*. A Sociolinguistic Dictionary. Burlington, Vermont.
- Rhodin, Lars, 1807: *Samling af swenska ordspråk, i ordning stälde efter alfabetet, med tillägg af några utur latinen och andre språk, liklydande eller motsvarande*. Stockholm.
- Rodin, Kerstin, 1983: *Räven predikar för gässen: en studie av ett ordspråk i senmedeltida ikonografi*. Uppsala.
- Rogers, Tim B., 1990: *Proverbs as Psychological Theories... Or is it the other way around?* I: *Canadian Psychology* 31:3. S. 195–207.
- Rooth, Anna Birgitta, 1973 [1965]: *Folklig diktning: form och teknik*. Lund.
- Rooth, Anna Birgitta, 1968: *Ordspråk från södra Sverige: ordnade efter åsikter, värderingar, samhällssyn: med en inledning om etnologiska och sociala aspekter på ordspråken*. Lund.
- Rozumko, Agata, 2011: *Proverb Introducers in a Cross-Linguistic and Cross-Cultural Perspective. A contrastive study of English and Polish tags used to introduce proverbs*. I: *Research on Phraseology in Europe and Asia: Focal Issues of Phraseological Studies*, red. av J. Szerszunowicz & Nowowiejski, B. Białystok. S. 315–330.
- Röhrich, Lutz & Mieder, Wolfgang, 1977: *Sprichwort*. Stuttgart.
- Sacks, Harvey & Jefferson, Gail, 1995: *Lectures on conversation: volumes I & II*. Oxford.
- Sacks, Harvey, Schegloff, Emanuel A. & Jefferson, Gail, 1974: *A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation*. I: *Language* 50:4. S. 696–735.
- Sahlgren, Jöran, 1956: *Svenska folkböcker*. Vol. VIII. Stockholm.
- Sahlgren, Jöran, 1960: *Swenske ordsedher. Några anmärkningar*. I: *Saga och sed*. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok 1960. Uppsala. S. 162–167.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket* 1–. Utg. av Svenska Akademien. 1893–. Lund.
- Scheffler, Axel, 1998: *Ordspråk från när och fjärran*. Stockholm.
- Schegloff, Emanuel A. & Sacks, Harvey, 1973: *Opening Up Closings*. I: *Semiotica* 8:4. S. 289–327.
- Schiffrin, Deborah, 1994: *Approaches to discourse*. Oxford.

- Searle, John R., 1969: *Speech acts: an essay in the philosophy of language*. Cambridge.
- Searle, John R., 1976: *A Classification of Illocutionary Acts. I: Language in Society* 5:1. S. 1–23.
- Seitel, Peter, 1976: *Proverbs: A Social Use of Metaphor. I: Folklore genres*, red. av D. Ben-Amos. Austin. S. 125–143.
- Short, Mick, 1996: *Exploring the language of poems, plays, and prose*. London.
- Singer, Samuel & Liver, Ricarda, 1995: *Thesaurus proverbiorum medii aevi: Lexikon der Sprichwörter des romanisch-germanischen Mittelalters*. Berlin.
- Siran, Jean-Louis, 1993: *Rhetoric, Tradition and Communication: The Dialectics of Meaning in Proverb Use. I: Man* 28:2. S. 225–242.
- Skog-Södersved, Mariann & Malmqvist, Anita, 2007: *Vad är ett idiom?: om definitioner, terminologi och typologi. I: XXVII VAKKI-symposium: Ålder och språk Vasa 9–10.2. 2007*, red. av N. Niemelä & Lehtinen, E. Vasa.
- Skuncke, Marie-Christine, 1981: *Sweden and European drama 1772–1796: A study of translations and adaptations*. Uppsala.
- Sköldberg, Emma, 1999: *Ordspråk – mossbelupna moralkakor eller energibesparande visdomsord? I: Språkvård* 2. S. 14–19.
- Sköldberg, Emma, 2004: *Korten på bordet: innehålls- och uttrycksmässig variation hos svenska idiom*. Göteborg.
- Sköldberg, Emma, 2014: *Arvet efter Grubb. Om struktur och innehåll i svenska ordspråkssamlingar genom tiderna. I: Aspekter på ordspråk. Föredrag vid ett symposium i Uppsala 27–28 april 2011*, red. av L.-E. Edlund & af Klintberg, B. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 130.) Uppsala. S. 121–144.
- Sobieski, Janet & Mieder, Wolfgang (red.), 2005: *”So Many Heads, So Many Wits”. An Anthology of English Proverb Poetry. Proverbium in cooperation with the Dept. of German and Russian, University of Vermont*. Burlington, Vermont.
- Strauss, Emanuel, 1998: *Concise dictionary of European proverbs*. London.
- Ström, Fredrik, 1981 [1929]: *Svenska ordspråk*. [Ny utg.] Stockholm.
- Strömquist, Siv, 2003: *Svensk dramatik på svenska scener under tre hundra år. I: Svenska på scen: språk och språkanvändning i svensk dramatext från tre sekler*, red. av S. Strömquist. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 34.) Uppsala. S. 12–36.
- Svennevig, Jan 1991: *Dialogen i Vildanden. Norskrift: arbeidsskrift for nordisk språk og litteratur* S. 33–56.
- Svensk ordbok*. 1999. Red. av S. Allén. 3 rev. uppl. Stockholm.
- Svenske ordsedher, eller ordsaghor*. 1956: I: *Svenska folkböcker*. Vol. VIII. red. av J. Sahlgren. Stockholm. S. 174–306.
- Svensson, Jan & Karlsson, Anna-Malin 2012: *Inledning: text, textforskning och textteori. I: Språk och stil* 22:1. S. 5–30.
- Sörlin, Marie, 2008: *Att ställa till en scen: verbala konflikter i svensk dramadiolog 1725–2000*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk 73.) Uppsala.
- Taylor, Archer, 1931: *The proverb*. Cambridge, Massachusetts.
- Tegnér, Esaias, 1820: *Epilog vid magister-promotionen i Lund den 22 junii 1820. Af promotor*. Lund.
- Thelander, Mats, 2009: *Ekon av samtal. Om dramadiolog som källa för äldre talspråk. I: I mund og bog: 25 artikler om sprog tilegnet Inge Lise Pedersen på 70-årsdagen d. 5. juni 2009*, red. av H. Hovmark, Sletten, I. S. & Gudiksen, A. Köpenhamn. S. 325–336.
- Tilley, Morris Palmer, 1950: *A dictionary of the proverbs in England in the sixteenth and seventeenth centuries: a collection of the proverbs found in English literature and the dictionaries of the period*. Ann Arbor.

- Tribble, Evelyn, 2009: *Language in Shakespeare's theatre. I: Pragmatics & Cognition* 17:3. S. 596–610.
- Trulsson, Anders, 2007: *Svartsjuka och vita lögner: En undersökning om betydelsen av svart och vitt. C-uppsats, 10p.* Uppsala: Institutionen för nordiska språk.
- Wahlund, Per Erik, 1968: *Osed och ordsed: det är 1234 oemotsägliga ordspråk och kärnfulla talesätt, hämtade ur sal. hr Christopher L. Grubbs Penu proverbiale och här ånyo återgivna med förklaringar, kommentarer, ordlista samt andra gagneliga bihang.* Stockholm.
- Walther, Hans & Schmidt, Paul Gerhard, 1963–1986: *Lateinische Sprichwörter und Sentenzen des Mittelalters und der frühen Neuzeit in alphabetischer Anordnung.* Göttingen.
- Whiting, Bartlett Jere, 1938: *Proverbs in the earlier English drama: With illustrations from contemporary French plays.* Cambridge, Massachusetts.
- Whiting, Bartlett Jere, 1994 [1931]: *The Origin of the Proverb. I: When evensong and morrowsong accord: three essays on the proverb*, red. av J. Harris & Mieder, W. Harvard University.
- Vide, Sten-Bertil, 1957: *Ordspråk, ordstäv och talesätt från sydvästra Småland med inledning och kommentar av Sten-Bertil Vide.* Lund.
- Voolaid, Piret, 2011: "An empty wall is an ugly wall": on Paremiological Features in the Public Space of Tartu. 5th Interdisciplinary Colloquium on Proverbs – Proceedings. (ACTAS ICP11 Proceedings.) Tavira. S. 364–376.
- Våra bästa ordspråk, 2004. Stockholm.
- Vängebiblioteket, (hämtad 2013-04-22 från deras Facebooksida) (<https://www.facebook.com/pages/Vängebiblioteket-Uppsala/162967000421053?fref=ts>).
- Yassin, Daroon, 2011: *Elever i år 3 tycker till. I: Funktionell textanalys*, red. av P. Holmberg, Karlsson, A.-M. & Nord, A. Stockholm. S. 114–126.
- Östman, Carin, 2003a: *Hur får publiken veta vad den inledningsvis behöver veta? I: Svenska på scen: språk och språkanvändning i svensk dramatext från tre sekler*, red. av S. Strömquist. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 34.) Uppsala. S. 206–226.
- Östman, Carin, 2003b: "Ikväll är fröken Julie galen igen; komplett galen!" Om Strindbergs dialogteknik i Fröken Julie. I: *20 x Strindberg: vänbok till Lars Dahlbäck*, red. av M. Brundin, m. fl. Stockholm.
- Östman, Jan-Ola, 2006: *Ordstäv som en central del av språket. I: Svenskans beskrivning 28. Förhandlingar vid Tjugoåttonde sammankomsten för svenskans beskrivning, Örebro den 14–15 oktober 2005*, utg. av P. Ledin, m.fl. Örebro. S. 389–401.

Källor

- Agrell, Alfhild, 1883: Räddad. I: Dramatiska arbeten. Stockholm.
- Aronsson, Stina, 1949: Dockdans. I: Två skådespel. Dockdans och Syskonbädd. Stockholm.
- Benedictsson, Victoria, 1887: I telefon. I: Efterskörd 1890. Stockholm.
- Bergman, Hjalmar, 1925: Swedenhielms. I: Swedenhielms – ”Patrasket”. Två komedier. 1963. Stockholm.
- Blanche, August, 1848: Hittebarnet. I: Samlade arbeten. Ser. 1–2. Teaterstycken 2. 1871. Stockholm.
- Blink, Carl & Malméen, Georges, 1850: Tidens Strid eller Det Bästa Kapitalet. Stockholm.
- Dagerman, Stig, 1948: Skuggan av Mart. I: Dramer om dömda. Stockholm.
- Dahlström, Magnus, 1988: Skärbrännaren. I: Skärbrännaren. Kidnapparen. Stockholm.
- Dalin, Olof, 1739: Den afwundsiuke. Stockholm.
- Edgren, f. Leffler, Anne Charlotte, 1883: Sanna kvinnor. Stockholm.
- Elkan, Sophie, 1896: Farligt umgänge. I: Skiftande stämningar. Stockholm.
- Enbom, Pehr, 1796: Fabriks-flickan. Stockholm.
- Enquist, Per Olov, 1988: I lodjurets timma. I: Dramatik. Stockholm.
- Envallsson, Carl, 1807: Kusinerna, eller: Fruntimmers-sqvallret. Stockholm.
- Forssell, Lars, 1970, Borgaren och Marx. Stockholm.
- Gardell, Jonas, 1997: Människor i solen. I: Isbjörnarna; Cheek to cheek; Människor i solen: tre pjäser. Stockholm.
- Garpe, Margareta, 1989: Barnet. I: Tre dramer. Stockholm.
- af Geijerstam, Gustaf, 1891: Aldrig i livet. I: Humorigt bibliotek 9. Stockholm.
- Grevenius, Herbert, 1928: Sonja. I: Repertoaren 24. Ny serie teaterstycken för amatörsällskap. 1937. Stockholm.
- Gyllenberg, Carl, 1737: Svenska Sprätthöken. I: Svenska litteratursällskapets klassikerutgåvor. Utgiven med inledning av Lennart Breitholtz och med ordförklaringar av Einar Törnqvist. 1959. Stockholm.
- Göthe, Staffan, 1989: En uppstoppad hund. I: En uppstoppad hund, pjäser av Staffan Göthe. Stockholm.
- Hedberg, Tor, 1892: En tvekamp. Stockholm.
- Jolin, Johan, 1849: Barnhusbarnen eller Verldens Dom. I: Skrifter, Ser. 3. Teaterstycken och dikter. Första delen. 1895. Stockholm.
- Kexél, Olof, 1776: Sterbhus-Kammereraren Mulpus, eller Caffé-Huset I Stora Kyrko-Brinken. Stockholm.
- Lagerkvist, Pär, 1941: Midsommardröm i fattighuset. Dramatik 3. 1956. Stockholm.
- Lagerström, Magnus, 1731: Le Tartuffe Eller Den Skenhelige. (Översättning av Molière, Jean Baptiste, 1664–69: Le Tartuffe): Stockholm.
- Larsson, Stig, 1988: VD. I: Pjäser. 1991. Stockholm.
- Lindorm, Erik, 1928: Rötmanad. Stockholm.
- Lugn, Kristina, 1993: Idlaflickorna. I: Samlat Lugn. 1997. Stockholm.
- Modée, Reinhold Gustaf, 1739: Håkan Smulgråt. Stockholm.
- Molander, Harald, 1884: Vårflod. Lund.
- Norén, Lars, 1983: Natten är dagens mor. I: Två skådespel. Stockholm.
- Pleijel, Agneta, 1984: Sommarkvällar på jorden. I: Sommarkvällar på jorden & Berget på månens baksida: två manuskript för teater och film. Göteborg.
- Ridderstad, Carl Fredrik, 1849: Syskonen eller Hattarnas och Mössornas sista strid. Linköping.

- Ristell, Adolf, 1787: Några Mil ifrån Stockholm. I: Langenfeldt, Gösta & Thörnqvist, Bo: Utgåva av Några mil ifrån Stockholm av A. F. Ristell, 1787. Språklig kommentar av Berit Holmqvist. (Studier i stockholmskt talspråk nr 7.) Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet. 1974. Stockholm.
- Siwertz, Sigfrid, 1933: Ett brott. I: Två tidsdramer. Stockholm.
- Stagnell, Johan, 1753: Den Lyckelige Banqueroutieren. Stockholm.
- Stéenhoff, Frida, 1896: Lejonets unge. Stockholm.
- Stiernstedt, Marika, 1945: Clearing. Stockholm.
- Stridsberg, Carl, 1798: Friman, Eller Den Enslige Och De Resande Fruntimren. Stockholm.
- Strindberg, August, 1887: Fadren. Helsingborg.
- Strindberg, Axel, 1950: Par om par. Stockholm.
- Tavaststjerna, Karl August, 1890: Affärer. Borgå.
- Wetterberg, Carl Anton, 1842: Pröfningen. Stockholm.
- Värnlund, Rudolf, 1932: Den heliga familjen. I: Skrifter i urval VI. Dramatik. 1956. Stockholm.

Bilaga 1. Ordspråken i Svensk dramadialog

De excerperade ordspråken i materialet. Det är 8 ordspråk som förekommer 2 gånger, 4 ordspråk förekommer 3 gånger och 1 ordspråk förekommer 4 gånger. De övriga 106 ordspråken förekommer endast en gång vardera.

1. Stilla Watn har diup Grund (Tartuffe 1731:30)
2. De rätta hieltar hota och larma minst (Tartuffe 1731:98)
3. Den som winner tiden, winner alt (Tartuffe 1731:360)
4. Det är icke alt så snart giordt som det är sagt (Tartuffe 1731:371)
5. Hwad som giordt är, det är giordt (Tartuffe 1731:595)
6. Missunnare döo wäl, men Afwunden aldrig (Tartuffe 1731:629)
7. Huru ofta bedrages man icke af et falskt utseende (Tartuffe 1731:637)
8. Så är Werldenes Lop (Tartuffe 1731:645)
9. At man utaf skadan blifwer klok, men intet rik (Svenska sprätthöken 1737:78)
(jfr 40)
10. Niugger spar och grymmer nöter (Svenska sprätthöken 1737:88)
11. Den är lycklig, som tror sig wara så (Svenska sprätthöken 1737:128)
12. En ung och wacker Cavalier i famnen är bättre än alt moraliserande i werlden
(Svenska sprätthöken 1737:140)
13. Det är bäst at giöra fort hwad man ämnar giöra (Svenska sprätthöken 1737:167)
(jfr 23, 51)
14. Man ångrar ofta länge det man har giordt i hast (Svenska sprätthöken
1737:168)
(jfr 24, 52)
15. Den yraste hästen blifwer ofta den bästa (Svenska sprätthöken 1737:169)
16. I stillaste watn gå tiockaste fiskarne (Svenska sprätthöken 1737:192)
17. Smått gnabb ökar kiärleken (Svenska sprätthöken 1737:205)
18. Kiärleken är blind (Svenska sprätthöken 1737:240)
19. Litet brutit är snart förlåtit (Svenska sprätthöken 1737:249)
(jfr 54)
20. Rom bygdes intet på en dag (Svenska sprätthöken 1737:266)
21. Ålderdomen och Ungdomen dra ingalunda wäl i ett och tilhopa (Svenska
sprätthöken 1737:318)
22. Dåliga hästar kommer man ock til byte med (Svenska sprätthöken 1737:339)
23. Hwad som skall giöras måste giöras fort (Svenska sprätthöken 1737:545)
(jfr 13, 51)
24. Hwad som giöres hastigt, ångras länge (Svenska sprätthöken 1737:546)
(jfr 14, 52)
25. Obuden dienst blir alltid försmådd (Svenska sprätthöken 1737:588)
26. Man får intet si en gifwen häst i munnen (Svenska sprätthöken 1737:692)
27. Om I gier mig kiött, hör ni, så måste I ock gie mig bröd (Svenska sprätthöken
1737:695)

28. Hwar och en har sin smak (Den Afwundsuke 1738:81)
29. Det man gierna wil det tror man snart (Den Afwundsuke 1738:237)
30. Oswurit är bäst (Den Afwundsuke 1738:447)
(jfr 50)
31. Kostar det något så smakar det wäl (Den Afwundsuke 1738:462)
32. Det händer stundom, at på den aldrastörsta ähra sätta sig små fläckar (Den Afwundsuke 1738:486)
33. Hwita höns wärpa också windägg (Den Afwundsuke 1738:532)
34. Hwem wet hwar haren löper (Den Afwundsuke 1738:542)
35. Den som intet wil hielpa sig sielf, har swårt wid, at af andra bli hulpen (Håkan Smulgråt 1738:45)
36. Det går intet så fort, hwad man längtar efter (Håkan Smulgråt 1738:74)
37. Föd du mig man i åhr, så skal jag föda dig åt åhre (Håkan Smulgråt 1738:95)
38. Äfwen så många Kalfwar föres til Slacktarhuset, som Oxar (Håkan Smulgråt 1738:155)
39. Hwad som är förbi kan ej ändras (Håkan Smulgråt 1738:203)
40. Men dock ej af skadan blifwit klokare (Den Lyckelige Banqueroutieren 1753:247)
(jfr 9)
41. När penga fattas, så får äran stå å skämmas (Den Lyckelige Banqueroutieren 1753:287)
42. Högfärd går för fall (Den Lyckelige Banqueroutieren 1753:333)
(jfr 75)
43. Bättre gifta sig än brinna (Sterbhus-Kammereraren Mulpus 1776:120)
44. När man blir progomme, så får man oväntad slägt (Kusinerna 1791:139)
45. Dä röker aldrig at icke dä ä någon eld derunder (Kusinerna 1791:180)
46. Man får intet skåda hunden efter håren (Kusinerna 1791:506)
47. Ris gör goda Barn (Fabriks-flickan 1796:76)
48. Penningen utgör styrkan i sakerna (Fabriks-flickan 1796:340)
49. Likväl är hoppet det enda, som uprätthåller den olycklige (Friman 1798:38)
(jfr 66, 70, 107)
50. Oswurit bäst (Friman 1798:30)
(jfr 30)
51. Det som skall ske, bör ske snart (Friman 1798:46)
(jfr 13, 23)
52. Hastiga beslut äro sällan goda (Friman 1798:46)
(jfr 14, 24)
53. Unga bör söka unga (Friman 1798:278)
54. Litet brutit, snart förlåtit (Friman 1798:372)
(jfr 19)
55. Förord bryter lag (Friman 1798:480)
56. Sjelfkännedom är svårast af allt (Hittebarnet 1848:542)
57. Den som vågar, han vinner (Barnhusbarnen 1849:592)
58. Bäst att det går som det går (Barnhusbarnen 1849:727)
(jfr 67)
59. Ondt samvete är en tung börda (Barnhusbarnen 1849:744)
60. För att inte döma efter skenet (Barnhusbarnen 1849:784)
61. Man blir klokare med åren (Barnhusbarnen 1849:912)
62. Man lämnar inte en fången dufva att vaktas af en gammal räf (Barnhusbarnen 1849:1013)
63. Man tar seden dit man kommer (Barnhusbarnen 1849:1090)

64. En lyssnare hör ofta en röst för mycket ... det är samvetets (Barnhusbarnen 1849:1144)
65. Krukan går så länge efter vatten, tills hon spricker (Syskonen 1849:195)
(jfr 108)
66. Hoppet är det sista, som dör i en människas själ (Syskonen 1849:574)
(jfr 49, 70, 107)
67. Låt det gå, som det går (Syskonen 1849:577)
(jfr 58)
68. Slutet kröner verket (Syskonen 1849:577)
69. Man väntar icke för länge, då man väntar på något godt (Syskonen 1849:577)
70. Att uppgifva hoppet ... är att förlora allt (Syskonen 1849:1012)
(jfr 49, 66, 107)
71. Att vara rättvis är menskligt, att benåda är gudomligt (Syskonen 1849:1332)
72. Efter som du väcker björnen, som sofver (Räddad 1882:56)
73. Deraf hjertat är fullt deraf talar munnen (Räddad 1882:596)
(jfr 77, 80)
74. När handling tarivas, då får ord hvila (Räddad 1882:703)
75. Högmod går före fall (Vårflod 1884:127)
(jfr 42)
76. Andamålet var ju godt ... Som prest får ni väl förlåta medlet (Vårflod 1884:221)
77. Deraf hjertat fullt är, deraf talar munnen (Vårflod 1884:224)
(jfr 73, 80)
78. Hvar och en får sitt lass att dra (Vårflod 1884:456)
79. Men då skall här smidas medan järnet är varmt (Vårflod 1884:552)
80. Men hvaraf munnen full är, deraf talar hjertat (Vårflod 1884:880)
(jfr 73, 77)
81. Blodet är ändå tjockare än vattnet! (Fadren 1887:631)
82. Medan gräset gror, dör kon (Aldrig i lifvet 1890:226)
83. Den man älskar, den agar man (Aldrig i lifvet 1890:233)
84. Där som åtelen är, där församla sig ock örnarna (Aldrig i lifvet 1890:835)
85. Den vise tror icke alt, hvad de dåraktiga tala (Aldrig i lifvet 1890:869)
86. Äras den, som äras bör (Aldrig i lifvet 1890:991)
87. Den gud älskar, dör ung (Aldrig i lifvet 1890:1243)
88. Gamla, fåfånga mödrar tycka alltid att deras söner är don Juan själf (Affärer 1890:307)
89. Snälla barn väntar! (Affärer 1890:615)
90. Det fins inte en så stor lögn, att inte den ena hälften är sann (Affärer 1890:651)
91. Vaggarna har öron! (Affärer 1890:655)
92. Bättre fly än illa fåkta (Affärer 1890:909)
93. Det fins intet bättre sätt, än ärlighet (Affärer 1890:1170)
94. Skrattar bäst som skrattar sist! (En tvekamp 1892:782)
(jfr 106, 123)
95. Man blir inte mästare på en dag (En tvekamp 1892:1183)
96. Låt oss inte tala om den snön, som föll i fjor (En tvekamp 1892:1409)
97. Kommer dag, kommer råd (Lejonets unge 1896:290)
98. Inte rår man för, att det blir en lavin af en snöflinga (Lejonets unge 1896:937)
99. Morgonstund har guld i mund (Lejonets unge 1896:1119)
100. Man skall icke kasta perlor för - - (Lejonets unge 1896:1243)
101. Ger man fan lillfingret så tar han hela handen (Swedenhielms 1925:203)
(jfr 112)
102. Giva är saligare än taga (Swedenhielms 1925:669)

103. Ju senare på kvällen, desto finare folk (Swedenhielms 1925:725)
104. Det kan bli för mycket av det goda (Swedenhielms 1925:789)
105. Att förstå allt är att förlåta allt (Swedenhielms 1925:899)
106. Skrattar bäst som skrattar sist (Sonja 1927:180)
(jfr 94, 123)
107. Lev på hoppet! (Sonja 1927:394)
(jfr 49, 66, 70)
108. Krukan går så länge tills hon spricker (Sonja 1927:527)
(jfr 65)
109. Den smak kärlet har fått, den behåller det också (Sonja 1928:558)
110. Ränderna går aldrig ur (Sonja 1928:625)
111. Man vet vad man har men inte vad man får (Rötmånad 1928:98)
(jfr 130)
112. Så fort man givit dem fingerspetsarna, tro de att de ska få allt det andra också (Rötmånad 1928:375)
(jfr 101)
113. Sådant liv, sådan död (Ett brott 1933:372)
114. Sanningen kommer alltid fram (Clearing 1945:405)
115. Kommissarien är borta och råttorna kanske önskar dansa på bordet (Clearing 1945:549)
116. Så länge vattnet är grumligt, fiskar alla (Clearing 1945:719)
117. Den som inte lämnar bud efter sig, tar en förtrogen med på färden (Dockdans 1949:97)
118. Man får akta sig att sticka käppen i getingbot... (Dockdans 1949:167)
119. Lika för lika. Ska vi leka, så ska vi (Par om par 1950:503)
120. Vi ska alla den vägen vandra (Par om par 1950:532)
121. Ja se mens man talar om trollen... (Par om par 1950:639)
122. Små svagheter kan väl drabba den bäste (Par om par 1950:760)
123. Men kom ihåg att det är ni som skrattar först! (Borgaren och Marx (1970:34)
(jfr 94, 106)
124. Kläderna göra mannen (Borgaren och Marx 1970:205)
125. Tro inte att lingonen är rödare någon annanstans (Barnet 1977:203)
126. Man ska inte kasta sten när man sitter i glashus (Barnet 1977:433)
127. Det är livets gång (Barnet 1977:822)
128. Bättre sent än aldrig (Barnet 1977:998)
129. Det man inte har i huvudet får man ha i benen... (Natten är dagens mor 1982:652)
130. Man vet vad man har men aldrig vad man får (Natten är dagens mor 1982:1016)
(jfr 111)
131. När det inte bär sig längre lämnar råttorna skeppet (Natten är dagens mor 1982:1095)
132. Efter tomma båtar flyger inga måsar (Natten är dagens mor 1982:1095)
133. En vis son gör sin fader glädje men en dåraktig son är sin moders bedrövelse... (Natten är dagens mor 1982:1810)
134. Vad får gör är alltid det rätta! (Sommarkvällar på jorden 1984:113)
135. Man kan inte få allt. Då får man väl ta det man kan få, då (Sommarkvällar på jorden 1984:599)
136. Sparven föder höken (En uppstoppad hund 1986:734)
137. Om man aldrig frågar får man inga svar (Människor i solen 1997:466)
138. Vad man tagit på tallriken äter man upp (Människor i solen 1997:682)

SKRIFTER UTGIVNA AV

INSTITUTIONEN FÖR NORDISKA SPRÅK VID UPPSALA UNIVERSITET

1. Ivar Modéer: Norska ordstudier. Två bidrag till fiskets ordgeografi. (Norwegian Word Studies. Two Contributions to the Topographical Prevalence of Fishing Terms.) 1953.
2. Herbert Markström: Om utvecklingen av gammalt ä framför u i nordiska språk. Tilljämning och omljud. Med kartbilaga i särskilt häfte. 1954.
3. Hans H. Ronge: Konung Alexander. Filologiska studier i en fornsvensk text. (Konung Alexander. Philologische Studien zu einem altschwedischen Text.) 1957.
4. Gösta Holm: Syntaxgeografiska studier över två nordiska verb. (Syntactic Geographical Studies of Two Scandinavian Verbs.) 1958.
5. Bengt Kinnander: Sammanhangsanalys. Studier i språkets struktur och rytm. (Analyse sprachlicher Zusammenhänge. Studien über Struktur und Rhythmus der Rede.) 1959.
6. Gun Widmark: Det nordiska *u*-omljudet. En dialektgeografisk undersökning. 1. A–B. (L'inflexion par *u* dans le nordique. Etude de géographie dialectale.) 1959.
7. Bengt Heuman: Tendenser till fastare meningsbyggnad i prosatexter från svensk stormaktstid. En stilhistorisk studie. (Tendenzen zum festeren Satzbau in der schwedischen Prosa der Grossmachtszeit.) 1960.
8. Trygve Sköld: Die Kriterien der urnordischen Lehnwörter im Lappischen. 1. Einleitende Kapitel. Anlautender Konsonantismus. Vokalismus der ersten Silbe. 1961.
9. Börje Tjäder: Behandlingen av palatalt *r* i substantivens pluralformer under fornsvensk och nysvensk tid. (Le traitement de *r* palatal dans les formes du pluriel des substantifs en ancien suédois et en suédois moderne.) 1961.
10. Erik Olof Bergfors: Tilljämning a > å i dalmål. (Metaphony a > å in Dalecarlian Dialects.) 1961.
11. Sven Engdahl: Studier i nusvensk sakprosa. Några utvecklingslinjer. (Studies in Non-Fictional Swedish Prose. Some Modern Trends.) 1962.
12. Aage Kabell: Indledning til svensk metrik. 1962.
13. Bo Magnusson: Om pluraländelserna -ar ~ -er hos feminina vokaltammar. (Über die Pluralendungen -ar ~ -er der femininen vokalischen Stämme.) 1965.
14. Rolf Dunås: Lig-avledning till substantiv i nusvenskan. (Ableitungen auf -lig zu Substantiven im heutigen Schwedisch.) 1966.
15. Lennart Elmvik: Nordiska ord på äldre kāk- och kāk(s)-. En etymologisk och ljudhistorisk undersökning. (Words in Old Scandinavian kāk- and kāk(s)-. An Etymological and Phonological Study.) 1967.
16. Mats Thelander: Sven Hof's Swänska språkets rätta skrifsätt (1753). Med ordstatistik och flera register i ny utgåva. (Sven Hof's Swänska språkets rätta skrifsätt (1753). Re-issue with Word Statistics and Several Indexes.) 1985.
17. Gunvor Flodell: Misiones-svenska. Språkbevarande och språkpåverkan i en sydamerikansk talgemenskap. (Misiones Swedish. A Study of Immigrant Swedish in a South American Speech Community: Language Maintenance and the Results of Language Contact.) 1986.
18. Stina Hellichius: Yrkesbeteckningar inom hud-, skinn- och läderhantverken i Sverige. En ordhistorisk undersökning. (Occupational Terms in the Hide, Fur and Leather Crafts in Sweden. A Study in Word-History.) 1986.
19. Taina Pitkänen-Koli: Hedenvind i tiden. En kvantitativ studie av Gustav Hedenvind-Erikssons litterära språk. (Hedenvind in His Time. A Quantitative Study of Gustav Hedenvind-Eriksson's Literary Language.) 1987.
20. Bertil Westberg: Verben *pläga* och *bruka*. Två medellågtyska lånord i svenskan. (Die Verben *pläga* und *bruka*. Zwei mittelniederdeutsche Lehnwörter im Schwedischen.) 1987.
21. Lars Bleckert: Centralsvensk diftongering som satsfonetiskt problem. (Diphthongization in Central Sweden as a Problem of Sentence Phonetics.) 1987.
22. Kent Larsson: Den plurala verböjningen i äldre svenska. Studier i en språklig förändringsprocess. (The Inflection in the Plural Persons of Verbs in Older Swedish. Studies in a Linguistic Process of Change.) 1988.
23. Inga-Liese Sjödoft: Med svenska som mål. Effekter av två undervisningsprogram på invandrar-elevens svenska i skrift. (Aiming at Swedish. Effects of Two Programmes of Teaching on Immigrant Pupils' Written Swedish.) 1989.
24. Olle Hammermo: Språklig variation hos barn i grundskoleåldern. (Linguistic Variation in the Speech of Compulsory-School Children.) 1989.

25. Paavo Kettunen: De appellativa substantivens böjning i Överkalixmålet. (Flexion der appellativen Substantive der Mundart von Överkalix.) 1990.
26. Inger Döhl: *Täkt, vall och kya*. Ord för inhägnade områden vid fåbodrar i Övre Dalarna. (*Täkt, vall und kya*. Bezeichnungen für eingezäunte Flächen bei Sennereien im oberen Dalarna.) 1990.
27. Elsie Wijk-Andersson: *Bara* i fokus. En semantisk-syntaktisk studie av *bara* och dess ekvivalenter i nysvenskt skriftspråk. (*Bara* in Focus. A Semantic and Syntactical Study of *bara* and its Equivalents in Written Modern Swedish.) 1991.
28. Björn Melander: Innehållsmönster i svenska facktexter. (Content Patterns in Swedish LSP Texts.) 1991.
29. Harry Näslund: Referens och koherens i svenska facktexter. (Reference and Coherence in Swedish LSP Texts.) 1991.
30. Carin Östman: Den korta svenskan. Om reducerade ordformers inbrytning i skriftspråket under nysvensk tid. (The Swedish Short Form. On the Entry of Abbreviated Word Forms into Writing in the Modern Swedish Period.) 1992.
31. Gunvor Nilsson: *Aktig*-ord förr och nu. En historisk-semantisk studie av *aktig*-avledningar i svenskan. (Words in *-aktig*: Past and Present. A Diachronic Semantic Study of *-aktig* Derivations in Swedish.) 1993.
32. John Svenske: Skrivandets villkor. En studie av dagboksskrivandets funktioner och situationella kontexter utgående från Backåkers Eriks dagbok 1861–1914. (Conditions for Writing. A Study of the Functions and Situational Contexts of Diary Writing with its Starting Point in Backåkers Erik's Diary 1861–1914.) 1993.
33. Ann Cederberg: Stil och strategi i riksdagsretoriken. En undersökning av debattspråkets utveckling i den svenska tvåkammarriksdagen (1867–1970). (Style and Strategy in Parliamentary Rhetoric. A Study of the Development of the Language Used in Debates in the Swedish Bicameral Parliament, 1867–1970.) 1993.
34. Studier i svensk språkhistoria 3. Förhandlingar vid Tredje sammankomsten för svenska språkets historia. Uppsala 15–17 oktober 1992. Utg. av Lars Wollin. (Studies in the History of the Swedish Language 3. Proceedings of the Third Symposium on the History of Swedish. Uppsala, October 15–17, 1992. Ed. by Lars Wollin.) 1993.
35. Helge Omdal: Med språket på flyttefot. Språkvariasjon og språkstrategier blant setesdøler i Kristiansand. (Language on the Move. Language Variation and Language Strategies among Migrants from Setesdal in Kristiansand.) 1994.
36. Görel Bergman-Claeson: Vi svenskar, vi människor och bomben. En semantisk analys av identifikationsramar och fiendebilder i pressdebatten om svenskt atomvapen 1952–1959. (We Swedes, We Human Beings, and the Bomb. A Semantic Analysis of the Frameworks of Identity and Conceptions of the Enemy in the Debate about Atomic Weapons in the Swedish Press 1952–1959.) 1994.
37. Gerd Nordlander: Veva jämnt, din fan! Om rytm och klang i Nils Ferlins lyrik. (Crank Steady, You Fool! On Rhythm and Sonority in the Lyrical Poetry of Nils Ferlin.) 1994.
38. Ulla Börestam Uhlmann: Skandinavisk samtalar. Språkliga och interaktionella strategier i samtal mellan danskar, norrmän och svenskar. (Scandinavians in Conversation. Linguistic and Interactional Strategies in Conversations between Danish, Norwegian and Swedish Speakers.) 1994.
39. Ulla Melander Marttala: Innehåll och perspektiv i samtal mellan läkare och patient. En språklig och samtalsanalytisk undersökning. (Content and Perspective in Doctor–Patient Conversations. A Linguistic and Conversation Analytic Investigation.) 1995.
40. Eva Aniansson: Språklig och social identifikation hos barn i grundskoleåldern. (Linguistic and Social Identification among Compulsory-School Children.) 1996.
41. Christina Melin-Köpilä: Om normer och normkonflikter i finlandssvenskan. Språkliga studier med utgångspunkt i nutida elevtexter. (On Norms and Conflicts of Norms in Finland Swedish. Linguistic Studies Based on Present-Day Student Texts.) 1996.
42. Gunilla Söderberg: Taga, bagare, Bragby. Om *g* för äldre *k* i svenskan. (Taga, bagare, Bragby. A Study of *g* for Older *k* in Swedish.) 1997.
43. Mats Eriksson: Ungdomars berättande. En studie i struktur och interaktion. (Storytelling in Adolescence. A Study of Structure and Interaction.) 1997.
44. Ellen Bijvoet: Sverigefinnar tycker och talar. Om språkattityder och stilistisk känslighet hos två generationer sverigefinnar. (Sweden Finns Speak Out. On Language Attitudes and Stylistic Perception among Two Generations of Sweden Finns.) 1998.
45. Ulla Moberg: Språkbruk och interaktion i en svensk pingstförsamling. En kommunikations-etnografisk studie. (Language Use and Interaction among Members of a Swedish Pentecostal Church. A Study in the Ethnography of Communication.) 1998.
46. Anna Lindström: Language as Social Action. Grammar, Prosody, and Interaction in Swedish Conversation. (Språk som social handling. Grammatik, prosodi och interaktion i svenska samtal.) 1999.

47. Asta Helena Jarl Kerzar: Gammalt och nytt i predikospråket. Språklig-stilistisk analys av predikan i Svenska kyrkans radio- och TV-sända högmässor 1938–1984. (The Old and the New in the Language of Sermons. Linguistic-Stylistic Analysis of the Church of Sweden's Sunday Service Sermons on Radio and Television from 1938 to 1984.) 1999.
48. Hyeon-Sook Park: Korean–Swedish Code-Switching. Theoretical Models and Linguistic Reality. (Koreansk–svensk kodväxling. Teoretiska modeller och den språkliga verkligheten.) 2000.
49. Gunilla Jansson: Tvärkulturella skrivstrategier. Kohesion, koherens och argumentationsmönster i iranska skribenters texter på svenska. (Cross-Cultural Writing Strategies. A Study of Cohesion, Coherence and Argumentative Patterns in Essays Written in Swedish by Iranian Students.) 2000.
50. Gun Widmark: Boksvenska och talsvenska. Ett urval uppsatser samlade till författarens 80-årsdag 31 juli 2000. (Bookish Swedish and Spoken Swedish. A Selection of Essays Collected to Celebrate the Author's 80th Birthday July 31, 2000.) 2000.
51. Catharina Nyström: Gymnasisters skrivande. En studie av genre, textstruktur och sammanhang. (Writing in Upper Secondary School. Genre, Text Structure, and Cohesion.) 2000.
52. Amelie Oestreicher: Bearbetning av nyhetstext. En studie av texthantering vid sex svenska dagstidningar. (Editing News Texts. A Study of How Texts Are Processed at Six Swedish Dailies.) 2000.
53. Björn Bihl: Möten i dialektalt gränsland. Dialektala övergångar genom Närke. (Encounters in a Dialectal Borderland. Dialectal Transitions in Närke.) 2001.
54. Lise Horneman Hansen: Jysk -de-bøjning. En undersøgelse af svag præteritumbøjning. (-de-Conjugation in Jutland Dialects. An Investigation of Weak Preterite Forms.) 2001.
55. Håkan Landqvist: Råd och ruelse. Moral och samtalsstrategier i Giftinformationscentralens telefonrådgivning. (Advice and Remorse. Morality and Conversational Strategies in Calls to the Swedish Poison Information Centre.) 2001.
56. Eva Sundgren: Återbesök i Eskilstuna. En undersökning av morfologisk variation och förändring i nutida talspråk. (Eskilstuna Revisited. An Investigation of Morphological Variation and Change in Present-Day Spoken Swedish.) 2002.
57. Eva Östlund-Stjärnegårdh: Godkänd i svenska? Bedömning och analys av gymnasieelevers texter. (Passing Swedish? Assessment and Analysis of Upper-Secondary Student Texts.) 2002.
58. Ulla Stroh-Wollin: Som-satser med och utan *som*. (Som-Clauses with and without *som*.) 2002.
59. Helen Andersson: TV:s nyhetsprogram som interaktion. (Television News as Interaction.) 2002.
60. Ylva Carlsson: Kulturmöten, textmönster och förhållningssätt. Första- och andraspråksskrivande i några svenska brevgenrer. (Cultural Encounters, Rhetorical Patterns and Social Strategies. First- and Second-Language Writers of Certain Genres of Letters in Swedish.) 2002.
61. Maria Ohlsson: Språkbruk, skämt och kön. Teoretiska modeller och sociolingvistiska tillämpningar. (Language Use, Jokes, and Gender. Theoretical and Sociolinguistic Applications.) 2003.
62. Elżbieta Strzelecka: Svenska partikelverb med *in*, *ut*, *upp* och *ner*. En semantisk studie ur kognitivt perspektiv. (Swedish Phrasal Verbs with *in*, *ut*, *upp* and *ner*. A Semantic Study from a Cognitive Perspective.) 2003.
63. Grammatik och samtal. Studier till minne av Mats Eriksson. Red. av Bengt Nordberg, Leelo Keevallik Eriksson, Kerstin Thelander, Mats Thelander. (Grammar and Conversation. Studies in Memory of Mats Eriksson. Ed. by Bengt Nordberg, Leelo Keevallik Eriksson, Kerstin Thelander, Mats Thelander.) 2003.
64. Gustav Bockgård: Syntax som social resurs. En studie av samkonstruktionssekvensers form och funktion i svenska samtal. (Syntax as a Social Resource. A Study of Form and Function of Co-Construction Sequences in Swedish Conversation.) 2004.
65. Renate Walder: Fokus på *föra*. Om svenska funktionsverbsfrasers semantik och valens, med särskild utgångspunkt i verbet *föra*. (*Föra* im Fokus. Semantik und Valenz schwedischer Funktionsverbgefüge, mit Ausgangspunkt im Verb *föra*.) 2004.
66. Orla Vigso: Valretorik i text och bild. En studie i 2002 års svenska valaffischer. (Electoral Rhetoric. A Study of Text and Image in the Posters of the 2002 General Election in Sweden.) 2004.
67. Språk i tid. Studier tillägnade Mats Thelander på 60-årsdagen. (Language in Time. Essays in Honour of Mats Thelander 16 September 2005.) 2005.
68. Kristina Persson: Svensk brevkultur på 1800-talet. Språklig och kommunikationsetnografisk analys av en familjbrevväxling. (The Culture of Swedish Letter-Writing in the 19th Century. An Analysis of a Family Correspondence from the Perspective of Linguistics and Ethnography of Communication.) 2005.
69. Tage Palm: En ändelses uppgång och fall. Svensk pluralbildning med *-er* hos neutrala substantiv med final konsonant. (The Rise and Fall of an Ending. The *-er* Plural of Swedish Neuter Nouns with a Final Consonant.) 2006.
70. Barbro Hagberg-Persson: Barns mångfaldiga språkresurser i mötet med skolan. (Linguistic Diversity and Children's Language Resources in Contact with the School.) 2006.

71. Språk och kön i nutida och historiskt perspektiv. Studier presenterade vid Den sjätte nordiska konferensen om språk och kön, Uppsala 6–7 oktober 2006. (Language and Gender in Contemporary and Historical Perspective. Studies Presented at the Sixth Nordic Conference on Language and Gender, Uppsala, Sweden, October 6–7 2006.) Redigerade av Britt-Louise Gunnarsson, Sonja Entzenberg, Maria Ohlsson. 2007.
72. Anna Malmbjör: Skilda världar. En språkvetenskaplig undersökning av gruppsamtal som undervisnings- och lärandeform inom högre utbildning. (Different Worlds – a Linguistic Investigation of Group Discussion as a Form of Instruction and Learning in Higher Education.) 2007.
73. Marie Sörlin: Att ställa till en scen. Verbala konflikter i svensk dramadiolog 1725–2000. (Making a Scene. Verbal Conflicts in Swedish Drama Dialogue 1725–2000.) 2008.
74. Anne Palmér: Samspel och solostämmor. Om muntlig kommunikation i gymnasieskolan. (Interacting and Going Solo. On Oral Communication in Upper Secondary Schools.) 2008.
75. Kristina Hagren: Hur märks infinitiven? Infinitivkonstruktioner i svenska dialekter med fokus på infinitivmärket. (How is the Infinitive Marked? Infinitive Constructions in Swedish Dialects with a Focus on the Infinitive Marker.) 2008.
76. Karin Ridell: Dansk-svenska samtal i praktiken. Språklig interaktion och ackommodation mellan äldre och vårdpersonal i Öresundsregionen. (Danish-Swedish Conversation in Practice. Linguistic Interaction and Accommodation between the Elderly and their Caregivers in the Öresund Region.) 2008.
77. Helena Andersson: Interkulturell kommunikation på ett svenskt sjukhus. Fallstudier av andraspråkstalare i arbetslivet. (Intercultural Communication at a Swedish Hospital. Case Studies of Second Language Speakers in a Workplace.) 2009.
78. Maria Eklund Heinonen: Processbarhet på prov. Bedömning av muntlig språkfärdighet hos vuxna andraspråksinlärare. (Processability in Tests. Assessment of Oral Proficiency in Adult Second Language Learners.) 2009.
79. Ann Blücker: Juridiska – ett nytt språk? En studie av juridikstudenters språkliga inskolning. (Legalese – a New Language? A Study of the Language Socialization of Law Students.) 2010.
80. Lena Wenner: När lögnare blir lugnare. En sociofonetisk studie av sammanfallet mellan kort *ö* och kort *u* i uppländskan. (When *lögnare* becomes *lugnare*. A Sociophonetic Study of the Merger between Short *ö* and Short *u* in Uppland Swedish.) 2010.
81. Gun Widmark: Det nordiska *u*-omljudet. En dialektgeografisk undersökning. Del 2. (The Scandinavian *U*-umlaut. A Dialect Geographical Investigation. Part 2.) 2010.
82. Marie Nelson: Andraspråkstalare i arbete. En språkvetenskaplig studie av kommunikation vid ett svenskt storföretag. (Second Language Speakers at Work. A Sociolinguistic Study of Communication in a Major Swedish Company.) 2010.
83. Hedda Söderlundh: Internationella universitet – lokala språkval. Om bruket av talad svenska i engelskspråkiga kursmiljöer. (International Universities – Local Language Choices. On Spoken Swedish in English-Medium Course Environments.) 2010.
84. Theres Bellander: Ungdomars dagliga interaktion. En språkvetenskaplig studie av sex gymnasieungdomars bruk av tal, skrift och interaktionsmedier. (Young People's Everyday Interaction. A Sociolinguistic Study of Six Upper Secondary School Adolescents' Use of Speech, Writing and Interactive Media.) 2010.
85. Erik Falk: Verbala förolämpningar i 1630-talets Uppsala. En historisk talaktsanalys. (Verbal Insults in Uppsala during the 1630s. A Historical Speech Act Analysis.) 2011.
86. Shidrokh Namei: Iranians in Sweden. A Study of Language Maintenance and Shift. 2012.
87. Lina Nyroos: The Social Organization of Institutional Norms. Interactional Management of Knowledge, Entitlement and Stance. (Institutionella normer i samtal. Social organisering av kunskap, berättigande och positionering.) 2012.
88. Mathias Strandberg: De sammansatta ordens accentuering i Skånemålen. (Tonal Word Accent and Stress in Compound Words in Traditional Scanian Dialects.) 2014.
89. Saga Bendegård: Begriplig EU-svenska? Klarspråksarbetets förutsättningar inom den interinstitutionella översättningsprocessen. (Plain EU Swedish? Conditions for plain language work within the inter-institutional translation process.) 2014.
90. Hanna Sofia Rehnberg: Organisationer berättar. Narrativitet som resurs i strategisk kommunikation. (When Organizations Tell Stories. Narrativity as a Resource in Strategic Communication.) 2014.
91. Alva Dahl: I skriftens gränstrakter. Interpunktionens funktioner i tre samtida svenska romaner. (The functions of punctuation in three contemporary Swedish novels.) 2015.
92. Daniel Wojahn: Språkaktivism. Diskussioner om feministiska språkförändringar i Sverige från 1960-talet till 2015. (Language Activism. Discussions on Feminist Language Change in Sweden from the 1960s until 2015.) 2015.
93. Solveig Malmsten: Dativ i modern färöiska. En fallstudie i grammatisk förändring. (The Dative in Modern Faroese. A Case Study in Grammatical Change.) 2015.

94. Christian Sjögreen: *Kasta bort bollen och äta bort sin huvudvärk*. En studie av argumentstrukturen i kausativa *bort*-konstruktioner. (The Argument Structure of Swedish Causative *bort*-Constructions.) 2015.
95. Anders Widbäck: *Ordspråk i bruk*. Användning av ordspråk i dramadialog. (Proverbs in play. Usage of proverbs in drama dialogue.) 2015.

